

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Ekmeleddin İHSANOĞLU <i>İslâm Konferansı Teşkilatı Genel Sekreteri</i>	9
Hüseyin Avni MUTLU <i>İstanbul Valisi</i>	11
Prof. Dr. Ali ÖZEK <i>İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Mütevelli Heyet Başkanı</i>	12

AÇILIŞ KONFERANSI

“الوحي ومعالم من الأخلاق والقيم لرسول الله صلى الله عليه وسلم في القرآن والسيرة النبوية”	17
“Kur’ân-ı Kerim ve Siyer-i Nebevî’de Vahiy, Peygamber’e (s.a.v.) Ait Ahlâkî Yol İşaretleri ve Değerler”	47
Prof. Dr. Muhammed KHARCHAFI <i>Kazablanka İkinci Hasan Üniversitesi / Fas</i>	
VAHİY ÖNCESİ HZ. MUHAMMED (s.a.v.)’İN HAYATI, ARAP YARIMADASI VE DÜNYANIN O DÖNEMDEKİ AHVALI	
1. Tebliğ: “Vahiy Öncesinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Gönderildiği Sosyo-Kültürel ve Dinî Ortam”	73
Doç. Dr. Âdem APAK / Uludağ Üniversitesi	
2. Tebliğ: “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Soyu ve Hâşimoğulları”	107
Prof. Dr. Ali ÖZEK / İSAV	

3. Tebliğ: "Peygamberliğinden Önce Hz. Muhammed (s.a.v.)" 127
Yard. Doç. Dr. Casim AVCI / İSAM

4. Tebliğ: "Son 50 Yılda Türkiye'de Siyer Çalışmaları" 139
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN / Ankara Üniversitesi

**VAHİY VE KUR'ÂN-I KERİM'İN NÜZÛLÜ / MUHTEVASI,
MEKKE-MEDİNE DÖNEMİ, DEVLET ADAMLIĞI**

5. Tebliğ: "Kur'ân Merkezli Bir Peygamber Tasavvuru: Böyle Bir
Tasavvurun Riskleri ve İmaları" 153
Dr. Mehmet Emin MAŞALI / Uludağ Üniversitesi

6. Tebliğ: "Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mekke Dönemi Faaliyetleri" 161
Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR / Selçuk Üniversitesi

7. Tebliğ: "Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Medine Dönemi Faaliyetleri" 169
Prof. Dr. İsmail YİĞİT / Marmara Üniversitesi

8. Tebliğ: "Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Devlet Başkanlığı" 189
Yrd. Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM / İstanbul Üniversitesi

HAZRET-İ MUHAMMED (S.A.V.)'İN PEYGAMBERLİĞİ

9. Tebliğ: "صفات النبي صلى الله عليه وسلم وأخلاقه وحياته من خلال القرآن الكريم" 199
"Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Hayatı,
Karakteristikleri ve Sîreti" 241
Doç. Dr. Mohamed Mustafa Mohamed SALİH / Sudan

10. Tebliğ: "Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Örneğinde Peygamberlerin
Tebliğ Görevi" 273
Doç. Dr. Mustafa SİNANOĞLU / İSAM

11. Tebliğ: "Kur'ân-ı Kerim'in Muhtevası" 289
Prof. Dr. Suat YILDIRIM / Marmara Üniversitesi

12. Tebliğ: "الوحي والإعجاز القصصي في القرآن الكريم" 327
"Vahiy ve Kur'ân-ı Kerim'de Mûcizevî Kıssalar" 379
Prof. Dr. Saeed ATIYAH / Mısır

HAZRET-İ PEYGAMBER'İN DAVETİ VE İSLÂMİYET'İN YAYILIŞI

13. Tebliğ: "Vahyin Nüzûlünün 1400. Yılında İslâm Dünyası" 431
Prof. Dr. Ahmet KAVAS / İstanbul Üniversitesi
14. Tebliğ: "İslâmiyet'in Anadolu'ya İlk Yayılış Süreci" 445
Doç. Dr. Mehmet AZİMLİ / Dicle Üniversitesi
15. Tebliğ: "The Influence Of Perception Of Prophet Mohammad (Pbuh) And The Islamic Revelation In The Culture Of Nigeria From The Past Till Date" 463
"Geçmişten Günümüze Nijerya Kültüründe Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Şahsiyetinin Ve İslâm Vahyinin Etkisi" 475
Dr. Abdul Ganiyu Yisa IDOWU / Nijerya
16. Tebliğ: "منزلة القرآن الكريم في التعليم الإسلامي في إفريقيا" 487
"Afrika'da İslâm Eğitiminde Kur'ân-ı Kerim'in Sahip Olduğu Mevki" 517
Dr. Khadim MBACKE / Senegal

HAZRET-İ MUHAMMED(S.A.V.)'İN DAVETİ

17. Tebliğ: "Kaynakları Açısından Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Tebliğ Metodu" 541
Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL / Selçuk Üniversitesi
18. Tebliğ: "Hz. Peygamber'in Hayatında Kur'ân Merkezli Tebliğin Önemi" 553
Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL / Uludağ Üniversitesi

**1400. YILINDA İSLÂM MEDENİYETİNİN
İNSANLIĞA KAZANDIRDIĞI DEĞERLER**

19. Tebliğ: “Vahyin 1400. yılında İslâm Medeniyetinin İnsanlığa Kazandırdığı Değerler (Evrensel Değerler)” 571
Prof. Dr. İbrahim SARIÇAM / Ankara Üniversitesi
20. Tebliğ: “La Sîra, Vie Du Prophète Muhammad: Enseignements Spirituels Et Contemporains” 583
“Hazret-i Muhammed’in Hayatı: Manevî ve Muasır Öğretileri - Kutsalla Buluşma -” 599
Prof. Dr. Tariq RAMADAN / İsviçre
21. Tebliğ: “Saggio di Traduzione Interpretativa del Santo Corano Inimitabile” 615
“Yüce Kur’ân’ın Tercüme Bilimi” 621
Hamza Roberto PICCARDO / İtalya
22. Tebliğ: “مذكرة عن أثر تعليم السيرة النبوية الشريفة على نفوس الناشئين و المجتمع” 625
“Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Sîretini Öğretmenin Yeni Nesiller ve Toplum Üzerindeki Etkileri” 637
Abdülaziz YETÂBERÎ / Mali Cumhuriyeti

ÖZETLER

Türkçe	645
Arapça	649
İngilizce	653
Konu Fihristi	657
Resimler.....	665

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Ekmeleddin İHSANOĞLU

İslâm Konferansı Teşkilâtı Genel Sekreteri

Muhterem başkan, değerli bilim adamları, muhterem hanımefendiler, beyefendiler!

Dinimizin temel kaynağı Kur'ân-ı Kerim'in vahyedilmeye başlamasının 1400. yıldönümünde düzenlenen bu önemli ve anlamlı toplantı vesilesiyle sizleri selamlamaktan büyük şeref ve gurur duymaktayım.

Hicrî takvime göre üç ay içerisinde yeni bir yıla girecek olmamız, miladî takvime göre ise üç aydan kısa bir süre içerisinde yirmi birinci yüzyılın ilk on yıllık dilimini tamamlamış olacağız. Bu zamanda geçmişi tefekkür etmek, teemmül etmek, geleceği tasarlamak bakımından çok önemlidir.

Bu muhasebe ve tefekkür tecrübesi ruhî arayışımızı güçlendirecek ve yeni meselelerle karşı karşıya kalındığında bunların üstesinden gelmek için kuvvetli bir başlangıç noktası oluşturacaktır. Aynı zamanda insanoğlunun iç muhasebesine yardımcı olacaktır.

Kur'ân-ı Kerim bütün insanlığa rehber olan ve her an ve ebediyen geçerli olacak rahmet yüklü ilahî mesajdır. Bu ilahî mesajın ve beraberinde getirdiği değerler bütünüünün layıkıyla anlaşılması, hayata geçirilmesi ve bütün toplum kesimleriyle paylaşılması düşüncesiyle Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'muzun 2010 yılını "Kur'ân Yılı" ilân etmesi tebriğe şayan bir gelişme olmuştur.

İslâm Konferansı Teşkilatı olarak biz bu önemli girişimi destekleyerek Dışişleri Bakanlığının 18-20 Eylül tarihinde İstanbul'da "Kur'ân-ı Kerim'in

Nüzûlünün 1400. Yılı" ismiyle uluslararası bir toplantı yapmıştır. Bugün ise İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV)'nın Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı geleneğini "*Vahyin Nüzûlünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v.)*" ismiyle sürdüreceğ olmasını tebrik etmek istiyorum.

Hayatını bilime ve İslâm'a hizmet etmeye hasreden değerli hocamız Ali Özek Bey ve Türkiye'nin yanı sıra İslâm Âleminin muhtelif yerlerinden bu toplantıya iştirak eden değerli ilim adamlarımıza teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Muhterem hanımefendiler, beyefendiler! Hz. Peygamberimiz'in mûcizesi yüce Kur'ân ebediyete kadar devam edecektir. Kur'ân âyetleri 23 senelik nebevî hayat boyunca ilahî mesajlar sûretinde peyderpey nâzil olmuştur. Semavî kitapların sonuncusu olan Kur'ân-ı Kerim insanlığa rabbimizin son çağrısı, son mesajı ve biz kullarına da önemli bir emanetidir. Hatta gönderdiği kitaplardan yalnızca Kur'ân-ı Kerim'i kıyamete kadar koruyacağını taahhüt etmiştir. Bu sebeple bir harfi bile değişmeden yazıldığı ilk günden bugüne kadar aynen kalan ve aslını koruyan tek ilahî kitap Kur'ân-ı Kerim'dir.

İnsanları zulmetten nura çıkarmak için hayatının her safhası tesbit edilmiş, söz, fiil ve davranışları detaylarıyla birlikte kaydedilmiş ve günümüze kadar ulaştırılmış tek insan Peygamber Efendimiz olmuştur. Nasıl ki Efendimiz, hizmetlerini kendi hayatında Kur'ân'dan ilham alarak yapmış ise bugün de hedeflenmelidir.

Süleyman Çelebi bundan asırlar evvel kaleme aldığı ve günümüz Türkçesiyle ismi "Kurtuluş vesilesi" olan Mevlid-i Şerifin halkımız nazarında muteber olduğunu ve Osmanlı'nın hükm ü ferman olduğu coğrafyadaki dillerin hemen hepsinde icra edildiği bilinmektedir.

Hepinize teşekkür eder toplantımızın verimli ve hayırlara vesile olmasını temenni ederim.

Hüseyin Avni MUTLU

İstanbul Valisi

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı başkanı çok kıymetli Prof. Dr. Ali Özek, değerli Yönetim Kurulu Üyeleri, çok kıymetli hocalarım, çok kıymetli konuklar! Sizleri yüce Allah'ın selamıyla selamlıyorum.

Kırk yıldan bu yana İslâmî ilimleri araştırma noktasında birbirinden güzel değerli çalışmalar yürüten vakfımızın başta değerli başkanını ve onun mütevellî heyetini teşekkürlerimle yâd ve ilme katkılarından dolayı minnettarlığımızı ifade etmek istiyorum.

Bu toplantının gerçekten önemli olduğuna inanıyorum. Çünkü vahyin getirmiş olduğu esasların tamamı bir hayat kitabıdır ve insan için de en değerli olan da bu vahiydir. Biz biliyoruz ve inanıyoruz ki, hayat sadece bu dünya için değil, öbür dünya için de vardır. Hayat her iki dünya için de kıymetlidir. Dolayısıyla hem bu dünyanın hem de öbür dünyanın aziz ve mübarek olması noktasında vahyin mesajlarını iyi anlamaya ve algılamaya büyük ihtiyaç vardır. Yüce Allah'ın seçtiği İslâm dini, getirmiş olduğu prensiplerle, kurallarla, âyetlerle insanlığın mutluluk ve huzuruna, dünya ve ahiretine ışık olmak için 1400 yıl evvel yüce peygamberimiz vasıtasıyla bize ulaştırıldı. Peygamberimiz 23 yıllık nübüvveti süresince bunu insanlığa aktarabilmek için rahmet peygamberi olarak bütün insanlığın kurtuluşuna vesile olabilmek için en güzel şekilde yaşadı ve sünnetleriyle (söz, fiil ve hareketleriyle) bunu gösterdi. Dolayısıyla hem Yüce Allah'ın emirleri hem de Efendimizin sünneti hayatımızın kitabı oldu. "Allah'ın adıyla oku!" diye başlayan bu emir ile birlikte bizim üzerimize farz olan husus, artık bu ilmi tahsil etmektir. Elbetteki İslâm'ın insanlık için getirdiği en büyük değerlerden biri de barıştır, adalettir, haktır, hukuktur, hayattır; ama, bunun ilk emri okudur. Yani ilimdir ve onu Allah'ın adıyla yapmaktır.

Toplantının başarılı geçmesi temennisiyle hepinizi hürmetle selamlıyorum.

Prof. Dr. Ali ÖZEK

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Mütevelli Heyet Başkanı

Değerli Misafirler!

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'nın tertip ettiği bu 18'inci Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantısına hoş geldiniz. Yurtiçinden ve yurtdışından gelen ilim adamlarına vakfımız adına hoş geldiniz diyor, toplantımızın başarılı geçmesini Yüce Mevlâ'dan niyaz ediyorum.

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, bundan kırk sene önce 1970 yılında İstanbul'da kurulmuştur. İlim ve iş adamlarından oluşan 48 kurucu bir araya gelerek bu vakfı kurmuşlardır. Bildiğim kadarıyla ilmî araştırmalar konusunda Türkiye'de ilk kurulan ilmî araştırma vakfıdır. Vakfımız şu anda 16'ncı Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantısını yapmaktadır.

Vakfımızın bugüne kadar yaptığı Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar şunlardır:

- 1- Tarihte ve Günümüzde Şiîlik,
- 2- Sünnetin Dindeki Yeri,
- 3- XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler,
- 4- Alevîler, Bektaşîler ve Nusayrîler,
- 5- İslâm ve Demokrasi,
- 6- Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti,
- 7- Modernleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye,
- 8- Küreselleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye,
- 9- XXI. Yüzyılda İslâm Dünyası ve Türkiye,
- 10- Tarihte ve Günümüzde Ehli Sünnet,
- 11- Günümüzde Aile,
- 12- Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi,
- 13- İslâm Ülkelerinde Eğitim Meselesi,
- 14- Çağımızın Ahlâk Bunalımı ve Çözüm Arayışları,
- 15- Büyük Türk Bilgini Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik.

Vakfımız 2010 yılında 40 yaşına basmıştır. Bu sebeple vakfımızın kırkıncı yılı ile vahyin nüzûlünün 1400. yılı bir hüsn-ü tesadûf olarak birleşmiştir. Onun için biz bu yıl, hem vahyin nüzûlünün 1400. yılını hem de vakfımızın 40. yılını birlikte kutlama mutluluğuna erişmiş bulunuyoruz.

Miladî takvime göre bundan tam 1400 yıl önce, 610 yılında, Mekke yakınlarındaki Cebel-i Nûr Dağı'nda bulunan Hira Mağarası'nda inmeye başlayan vahiy ile insanlık tarihinde yeni bir devir açılmıştır. Bu tarih o kadar önemlidir ki, üç kutlu olay birlikte meydana gelmiştir:

Bunlardan birincisi; Hz. Muhammed Mustafa'nın Peygamberlik ve risâletle müjdelenmesi olayıdır ki, böylece Araplar arasında yaygın olan, "kimin peygamber olacağı sorusu ve beklentisi" sona ermiş, artık âhir zaman peygamberi belli olmuştur.

İkincisi; insanlığa hitap eden ve o tarihten itibaren de insanlık için tek hidayet rehberi olan Kur'ân-ı Azimüşşan inmeye başlamıştır.

Üçüncüsü; Allah tarafından gönderilmiş olan semavî dinlerin sonuncusu İslâmiyet insanlık tarihinde yerini almıştır. İşte bu üç kutlu ve mutlu olayın başlamasının üzerinden tam 1400 yıl geçmiştir.

Ben burada konumuzla ilgili birkaç hususa temas edeceğim:

Şöyle bir dönüp geriye baktığımızda, Müslümanların İslâm'ın ilk asırlarında ne kadar başarılı olduklarını görürüz. Bir de 19 ve 20. asırdaki Müslümanların durumlarına baktığımızda karşımıza çıkan manzaranın ne kadar ürkütücü olduğunu görmemek mümkün değildir. Meselâ, Müslümanlar hicrî birinci asrın sonuna geldiklerinde bilinen dünyanın büyük bir kısmını; örneğin Bizans'ın güneyini, Çin ve Orta Asya kıyılarını, Kuzey Afrika ve Endülüs'ü fethetmişlerdir. Hicrî ikinci asırda büyük ilmî gelişmeler ortaya koymuşlar, hicrî yedinci asra yani Moğol istilasına kadar Müslümanlar, ilim ve teknolojiyi geliştirmişlerdir. Bugün dünyada var olan ilim ve teknolojinin temelini, o günün Müslümanları atmıştır. Daha sonraki devirlerde bu ilk 7 asırdaki gelişmesini devam ettirememiştir. Ancak miladî 17, 18 ve 19. asırlarda gerilemiştir. İlk asırlarda dünya ölçüsünde büyük gelişmeler kaydeden Müslümanlar son asırlarda neden gerilediler? Bunun sorgulanması gerekmez mi?

Meselâ, miladî 17, 18 ve 19. asırlarda Müslümanlar mûsikîde, edebiyatta ve tasavvufta büyük gelişmeler gösterdiği halde ilim, sanat ve teknoloji sahasında geri kalmışlar, buna mukabil Batı'daki devletler hızla ilerlemişlerdir. Bu geriliğe sebep olarak Müslümanların tembelliği, İslâm'ı yanlış uygulamaları, tasavvuf ve tarikatçılığa fazla meyletmeleri gösterilebilir. Bu menfi tutumlar bugün bile Müslümanlar arasında hâlâ görülmektedir.

Bu sayılan sebepler sonunda Müslümanlar arasında cehalet ve işsizlik artmış ve fakirlik yaygınlaşmıştır. 19 ve 20. asırlarda Müslüman ülkelerin çoğu müstemleke hâline gelmiştir. Meselâ, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, İran ve Afganistan'dan başka müstakil İslâm Devleti kalmamıştır.

20. asırda Müslümanlar, daha önceki devirlerde yanlış uyguladıkları İslâm'a sarılmak zorunda kalmışlar, tıpkı bir yatıra gidip yardım ister gibi İslâm kelimesinden medet umarak her şeyin başına bir "İslâm" kelimesi koymaya başlamışlardır. İslâm bir sıfattır. Hariçte vücudu yoktur. Sadece zihinlerde mevcuttur. Eğer bir Müslüman fert varsa orada ancak İslâm vardır. Farzedelim ki, yer yüzünde bir tek bile Müslüman kalmamış olsa bu takdirde yeryüzünde İslâm yoktur. Zira sıfat mevsuf ile kâimdir. Mevsuf yani Müslüman olmayınca İslâm da olmaz. Bu sebeple İslâm'ı dünyevî müesseselere ad olarak kullandığımız içindir ki, günümüz dünyasında İslâmî fobia yani İslâm karşıtı düşünce yaygınlaşmıştır. Burada suç daha ziyade biz Müslümanlardadır.

Tarih boyunca ecdadımız ne devletlere ne de medreselere İslâm adını vermemiştir. Tarihte bir örneği bile yoktur. Çünkü Müslim'de geçe iki hadiste Resulullah (s.a.v.) din adına insanları idare etmeyi yasaklamıştır. Hz. Ebû Bekir de valilerine, komutanlarına ve âmillerine bir tamim göndererek "*Bu bulunduğuz yerde insanları Allah, din adına değil kendi adınıza idare edin. Din Allah'ındır. Onu idarenize karıştırmayın sonra insanlar bunu yanlış anlar, hatalarımızı dine yüklerler*" demiştir.

Emevîlerin ikinci yarısı ile Abbasîlerin ilk asırlarında yaşayan Müslümanlar "*İlim ve hikmet mü'minin/Müslümanın yitiğidir. Onu nerede bulursa alır*" hadis-i şerifine uyararak eski Yunan, eski Mısır ve eski Hint'e âit ilim, felsefe

ve teknoloji olarak ne varsa onların hepsini Arapçaya tercüme etmişler ve onlardan faydalanmışlardır.

Bir de 17, 18 ve 19'ncü asırlarda yaşayan Müslümanlara bakalım! Rönesans'tan sonra Avrupa'da gelişen ilim ve teknolojiyi almak şöyle dursun, onların Müslümanlar tarafından alınıp kullanılmasına bile karşı çıkmışlardır. Bir de bunu din adına yaptıkları düşünülürse olayın ne kadar vahim olduğu ortaya çıkar. Müslümanları bu noktaya getiren sebebin araştırılması ve doğru olanın bulunması gerekir.

Vahyin nüzûlünün 1400'ncü yılında gerekli öz eleştirileri yaparak kendimize gelmemiz, inancımızın ve bize yol gösteren Peygamberimiz'in emir ve tavsiyelerinden yararlanmamız gerekmektedir. Hepimiz biliyoruz ki, Kur'an'da Allah Teâlâ "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?...*" buyurmuştur. Müslümanlar, ilim ve teknolojiye geri kalınca, tabii olarak Batılılarla aynı seviyede olamamışlardır. "Allah kimseye haksızlık etmez, ancak insanlar kendilerine haksızlık ederler.." âyetine göre Müslümanlar kendi hataları yüzünden geri kalmışlardır. Bir de dönüp geriye bakarsak, İbn Sina'nın *Şifa* adlı eseri, dört yüz sene Avrupa medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Onun için *Şifa*'nın en güzel baskıları Avrupa'da yapılmıştır.

18 ve 19'ncü asırlarda Müslüman ülkelere baktığımızda Müslümanların bir kısmının bilerek veya bilmeyerek yabancılarla işbirliği yaptıklarını görüyoruz. Bundan kırk sene kadar önce bir kitap okumuştum. İngilizler Müslüman ülkelerde 5.000 kadar casus kullanmışlar, bunlardan 3.500 tanesi hoca ve şeyh imiş. Şayet kitabın yazdığı doğru ise Müslümanların seviyesinin ne kadar düştüğünü gösteriyor bu durum. Bunun sebebi bana göre İslâmî anlayıştaki düşüştür. Hâşâ huzurdan, o dönemde bir kısım Müslümanlar maalessif Müslümanlıktan ümidini kesmişlerdir. Yoksa bu kadar Müslüman'ın gayr-i müslim saflarında çalışması nasıl izah edilebilir?

Yurtdışından ve yurtiçinden gelecek toplantımıza katılan, bizi şerefliendiren sizlere tekrar tekrar teşekkür ediyor bu toplantının başarılı olmasını Cenâb-ı Allah'dan niyaz ediyorum.

ACILIŞ KONFERANSI

بسم الله الرحمن الرحيم

الوحي ومعالم من الأخلاق والقيم لرسول الله صلى الله عليه وسلم في القرآن والسيرة النبوية

د. محمد خرشافي

بادئ ذي بدء أتقدم بالشكر الجزيل لسائر الفعاليات التي أشرفت و كذا التي ساهمت في تنظيم هذا المؤتمر الدولي العلمي والهام بمناسبة مرور أربعة عشر قرنا على نزول الوحي على رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ فالذكرى ذات بهاء وعطاء، والبلد ذو أجماد وأصالة، وذو كرم وضيافة، والمناسبة تحيي في النفوس عظمة الوحي وقداسته، وهذا وذاك ينم عن حب لمن نزل عليه الوحي وشرفه الله بهذه المرتبة السنوية.

مقدمة :

إن الذي يريد أن يتحدث عن سيرة رسول الله صلى الله عليه وسلم بالمعنى الواسع للسيرة من خلال كتاب الله عز وجل وسنة رسول الله عليه الصلاة والسلام

لا يمكن أن يحيط بجوانب هذه السيرة العطرة في حياة هذا الرسول الكريم؛ لأمر
عدة :

منها :

أنه سيتعامل في استخراج عناصر هذه السيرة من كتاب الله عز وجل، ومن
عموم السنة النبوية الصحيحة.

سيرة رسول الله صلى الله عليه وسلم بدلالاتها الواسعة في الكتاب والسنة ذات
جوانب متعددة، ولا يمكن إحصاؤها.

القرآن وحي الله المتزل على رسول الله محمد صلى الله عليه وسلم، ومعنى ذلك
أن حيز هذه السيرة لا ينحصر في الآيات التي يُذكر فيها رسول الله صلى الله عليه
وسلم بضمير الخطاب أو بضمير الغيبة أو باسمه، فالأمر أوسع من ذلك بكثير.

فالمدني والمدني من كتاب الله عز وجل له علاقة بدعوة رسول الله صلى الله
عليه وسلم في مكة، والمدني له علاقة بدعوة رسول الله صلى الله عليه وسلم
بالمدينة، أو إن شئت قلت : فما نزل من القرآن قبل هجرة رسول الله صلى الله
عليه وسلم إلى المدينة فهو مكّي، وما نزل بعد هجرته عليه الصلاة والسلام؛ فهو
مدني.

والقرآن عموماً ينقسم إلى قسمين من حيث أسباب النزول وعدمها، وهذه
الأسباب جزء لا يتجزأ من الأحوال المحيطة برسول الله صلى الله عليه وسلم
وقومه... وسيرته.

وحتى ما نزل ابتداء دون سبب هو الآخر يُبين عن حاجة الأمة لهذا التشريع لعلم الله الواسع وإحاطته بما فيه الخير والصلاح لهذا النبي الكريم ولأمتة وللإنسانية جمعاء.

والخلاصة أن حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم وسيرته العطرة في كتاب الله وسنته المنيفة لا توجد آية من كتاب الله إلا ولها أثر في هذه النفس الزكية تطبعها بطابعها سواء كانت أمرا أو نهيا، أو مدحا أو ذما، أو خيرا أم إنشاء... ثم لا يوجد حديث من أحاديث رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما صح عنه إلا وهو متناول لقسم من هذه السيرة العطرة.

فسيرة رسول الله هي الأنموذج التطبيقي الأمثل لهذه الأوامر الواردة في كتاب الله، وإذا كانت الآية ناهية عن فعل من الأفعال رأيت الاستجابة من رسول الله صلى الله عليه وسلم لمدلول لهذا النهي في طاعة تامة ووقوف عند حدود الله. وأحداث الحياة في مجتمع يسوده الصراع بين الحق والباطل مليئة بالتحديات، وفيها كلها تفاعل من نفس رسول الله صلى الله عليه وسلم مع هذه التحديات، ومُنزَّل هذا الوحي سبحانه لا يترك رسوله وحده يصارع الكفرة والمشركين، بل يمدُّه بمدده وعونه ويسدد خطاه ويثبت فؤاده.

الرسول صلى الله عليه وسلم والوحي :

ثقل الوحي وشدته على رسول الله صلى الله عليه وسلم عند نزوله :
شاء الله سبحانه وتعالى أن يكون الوحي المتزل على رسل الله ذا طبيعة خاصة، وأن تكون أحوال مصاحبة لتزوله على قلوب المصطفين الأخيار من عباد الله؛ وهذا

محمد صلى الله عليه وسلم ليس بدعا من الرسل، وقد أخبرنا القرآن ببعض هذه الأحوال التي كانت تصاحب تنزل الوحي على رسوله صلى الله عليه وسلم، وجاءت الأخبار من السنة الصحيحة والسيرة العطرة بما يُتَمُّ معالم هذه الثقل وهذه الشدة عند التلقي؛ وهذا بعض ذلك :

روى الإمام البخاري في صحيحه عن عائشة أم المؤمنين رضي الله عنها أنها قالت¹ : (أول ما بُدِيََّ به رسولُ الله صلى الله عليه وسلم من الوحي الرؤيا الصالحة في النوم، فكان لا يرى رؤيا إلا جاءت مثل فلق الصبح. ثم حَبَّبَ إليه الخلاء، وكان يخلو بغار حراء، فيتحنث فيه - وهو التعب - الليالي ذوات العدد، قبل أن ينزع إلى أهله ويتزود لذلك، ثم يرجع إلى خديجة فيتزود لمثلها، حتى جاءه الحق وهو في غار حراء، فجاءه الملكُ :

فقال : اقرأ.

قال : "ما أنا بقارئ".

قال : فأخذني؛ فغطني حتى بلغ مني الجهد، ثم أرسلني فقال : اقرأ.

قلت : "ما أنا بقارئ". فأخذني؛ فغطني الثانية حتى بلغ مني الجهد، ثم أرسلني

فقال : اقرأ.

فقلت : ما أنا بقارئ. فأخذني؛ فغطني الثالثة، ثم أرسلني فقال : {اقرأ باسم ربك الذي خلق (١) خلق الإنسان من علق (٢) اقرأ وربك الأكرم (٣)} [العلق: ١-٣].

1 فتح الباري مع متن البخاري كاملا ابن حجر [٢٢/ ١] ح: ٣.

21 الوحي ومعالم من الأخلاق والقيم لرسول الله صلى الله عليه وسلم في القرآن والسيرة النبوية

فرجع بها رسول الله صلى الله عليه وسلم يرجف فؤاده، فدخل على زوجته خديجة بنت خويلد رضي الله عنها.

فقال: "زملوني زملوني".

فزملوه حتى ذهب عنه الروع.

فقال لخديجة وأخبرها الخبر: "لقد خشيت على نفسي".

فقلت خديجة: كلا والله ما يخزيك الله أبدا، إنك لتصل الرحم، وتحمل الكل، وتكسب المعدوم، وتقرى الضيف، وتعين على نوائب الحق.

فانطلقت به خديجة حتى أتت به ورقة بن نوفل بن أسد بن عبد العزى - ابن عم خديجة - وكان امرأ قد تنصر في الجاهلية، وكان يكتب الكتاب العبراني، فيكتب من الإنجيل بالعبرانية ما شاء الله أن يكتب، وكان شيخا كبيرا قد عمي.

فقلت له خديجة: يا ابن عم اسمع من ابن أخيك.

فقال له ورقة: يا ابن أخي ماذا ترى؟

فأخبره رسول الله صلى الله عليه وسلم خبر ما رأى.

فقال له ورقة: هذا الناموس الذي نزل الله على موسى، يا ليتني فيها جذعا،

ليتني أكون حيا إذ يخرجك قومك.

فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أومخرجي هم؟"

قال: نعم، لم يأت رجل قط بمثل ما جئت به إلا عودي، وإن يدركني يومك

أنصرك نصرا مؤزرا.

ثم لم ينشب ورقة أن توفي وفتر الوحي).

وفي هذا الحديث أمور كلها من الشدة بمكان :

جريل عليه السلام يفجأ محمدا صلى الله عليه وسلم : لأنه لم يكن متوقعا أن يأتيه ملك.

غطه ثلاث مرات : والغط هو الضم الشديد الذي يُحَسُّ معه النفس، بدليل قوله صلى الله عليه وسلم : "حتى بلغ مني الجهد".

محمد صلى الله عليه وسلم لم يسبق له قراءة ولا كتابة؛ فهو أمي، ثم إن هذا الذي يغطه يطلب منه القراءة، فكيف يقرأ مع أميته؟

وَيُنزَّلُ عليه الآيات الأولى من سورة العلق : اقرأ... فيرجع بها محمد صلى الله عليه وسلم وقلبه يرحف.

تصبيه صلى الله عليه وسلم فُشعريرة من البرد، أو إن شئت قلت : حمى باردة؛ فيطلب رسول الله صلى الله عليه وسلم من زوجه خديجة أن تزمه.

وقال تعالى : {إِنَّا سَأَلْنَاكَ عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا (٥)} [المزمل: ٥].

قال صاحب أضواء البيان : (مَعْلُومٌ أَنَّ الْقَوْلَ هُنَا هُوَ الْقُرْآنُ كَمَا قَالَ

تَعَالَى : {إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ (٤٠)} [الحاقة: ٤٠] وَقَوْلُهُ : {وَلَقَدْ

وَصَلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (٥١)} [القصص: ٥١].

وَقَوْلُهُ : {إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ (١٣)} [الطارق: ١٣] ، وَقَوْلُهُ : {وَمَنْ

أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا (١٢٢)} [النساء: ١٢٢] ، وَنَحْوُ ذَلِكَ مِنَ الْآيَاتِ .

وَأَشْعَرَ قَوْلُهُ: { إِنَّا سُنُّنْفِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا } أَنَّ ثِقَلَهُ مُتَعَلِّقٌ ابْتِدَاءً بِالرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِقَوْلِهِ قَبْلَهُ: { إِنَّا سُنُّنْفِي عَلَيْكَ }.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ ثَقُلَ عَلَيْهِ وَتَرَبَّدَ لَهُ جِلْدُهُ»

(أَيُّ تَعْيِيرٍ بِمِثْلِ التُّشْعِيرِ)

وَقَالَتْ عَائِشَةُ: «رَأَيْتُهُ يَنْزِلُ عَلَيْهِ الْوَحْيُ فِي الْيَوْمِ الشَّدِيدِ الْبَرْدِ فَيَفْصِمُ عَنْهُ وَإِنْ جَبِينُهُ لَيَرْفُضُ عِرْقًا»

وَالْقَوْلُ الثَّقِيلُ هُوَ الْقُرْآنُ وَالْقَاوُذُ عَلَيْهِ: إِبْلَاغُهُ لَهُ بِطَرِيقِ الْوَحْيِ بِوَاسِطَةِ الْمَلَكِ.

وَحَقِيقَةُ الْإِلْقَاءِ: رَمَى الشَّيْءِ مِنَ الْيَدِ إِلَى الْأَرْضِ وَطَرَحَهُ وَيُقَالُ: شَيْءٌ لَقِيَ، أَيُّ مَطْرُوحٌ، اسْتَعِيرَ الْإِلْقَاءُ لِلْإِبْلَاغِ دَفْعَةً عَلَى غَيْرِ تَرْقُبٍ.

وَالثَّقْلُ الْمَوْصُوفُ بِهِ الْقَوْلُ ثَقُلَ مَجَازِيًّا لَا مَحَالَةَ، مُسْتَعَارٌ لِمُصْعَبَةِ حِفْظِهِ لِاسْتِمَالِهِ عَلَى مَعَانٍ لَيْسَتْ مِنْ مُعْتَادِ مَا يَجُولُ فِي مَدَارِكِ قَوْمِهِ؛ فَيَكُونُ حِفْظُ ذَلِكَ الْقَوْلِ عَسِيرًا عَلَى الرَّسُولِ الْأُمِّيِّ تَنْوُّهُ الطَّاقَةَ عَنْ تَلْقِيهِ.

وقد قال الله سبحانه وتعالى لرسوله صلى الله عليه وسلم: { وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (١١٤) } [طه: ١١٤].

هذه الآية تشير إلى حالة من أحوال رسول الله عليه الصلاة والسلام عند تلقي الوحي؛ حيث كان صلى الله عليه وسلم إذا جاءه جبريل بالوحي كلما تلا جبريل

آيَةٌ تَلَاهَا مَعَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ شِدَّةِ حِرْصِهِ عَلَى حِفْظِ الْقُرْآنِ؛ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ هَذِهِ الْآيَةَ إِرْشَادًا لَهُ إِلَى مَا يَنْبَغِي؛ حَيْثُ نَهَاهُ عَنِ الْعَجَلَةِ بِقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ مَعَ جِبْرِيلَ، بَلْ أَمَرَهُ أَنْ يُنْصِتَ لِقِرَاءَةِ جِبْرِيلَ حَتَّى يَنْتَهِيَ، ثُمَّ يَقْرَأُ هُوَ بَعْدَ ذَلِكَ، فَإِنَّ اللَّهَ يُبَسِّرُ لَهُ حِفْظَهُ.^٢ وَهَذَا الْمَعْنَى الْمَشَارُ إِلَيْهِ فِي هَذِهِ الْآيَةِ أَوْضَحَهُ اللَّهُ فِي غَيْرِ هَذَا الْمَوْضِعِ. كَقَوْلِهِ فِي سُورَةِ «الْقِيَامَةِ»: {لَا تُحْرِكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ (١٦) إِنْ عَلَيْنَا جَمْعُهُ وَقُرْآنَهُ (١٧) فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ (١٨) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ (١٩)} [القيامة: ١٦ - ١٩].

وَرَوَى الْبُخَارِيُّ فِي صَحِيحِهِ^٣ بِسَنَدِهِ إِلَى ((سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {لَا تُحْرِكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ} قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَالِجُ مِنَ التَّنْزِيلِ شِدَّةً، وَكَانَ مِمَّا يُحْرِكُ شَفْتَيْهِ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَأَنَا أُحْرِكُهُمَا لَكُمْ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحْرِكُهُمَا. وَقَالَ سَعِيدٌ: أَنَا أُحْرِكُهُمَا كَمَا رَأَيْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يُحْرِكُهُمَا، فَحَرَّكَ شَفْتَيْهِ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: {لَا تُحْرِكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ (١٦) إِنْ عَلَيْنَا جَمْعُهُ وَقُرْآنَهُ (١٧)} [القيامة: ١٦، ١٧]، قَالَ: جَمْعُهُ لَكَ فِي صَدْرِكَ، وَتَقْرَأُهُ {فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ (١٨)} [القيامة: ١٨]، قَالَ: فَاسْتَمِعْ لَهُ وَأَنْصِتْ، {ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ (١٩)} [القيامة: ١٩]، ثُمَّ عَلَيْنَا أَنْ تَقْرَأَهُ. فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ذَلِكَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ اسْتَمَعَ. فَإِذَا انْطَلَقَ جِبْرِيلُ قَرَأَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا قَرَأَهُ. اهـ.

2 أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن [٤/ ١٠٣].

3 صحيح البخاري: كتاب بدء الوحي. ح: ٥٠. (فتح الباري ط دار طيبة ١/ ٦٥).

وروى البخاري في صحيحه عن عائشة رضي الله عنها : (أن الحارث بن هشام رضي الله عنه سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ فقال : يا رسول الله كيف يأتيك الوحي؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أحيانا يأتيني مثل صلصلة الجرس، وهو أشده علي؛ فيفصم عني وقد وعيت عنه ما قال، وأحيانا يتمثل لي الملك رجلا، فيكلمني فأعي ما يقول".⁴

وهذا الحديث يبين فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم حالتين من أحوال نزول الوحي عليه، ففي بعض الأحيان يسمع صوتا كصلصة الجرس، وقد وصف عليه الصلاة والسلام هذه الحالة بأنها أشد حالات نزول الوحي عليه، ومعنى ذلك أنها كلها شديدة لكن أعلاها شدة هاته الحالة.

وهذه الحالة هي التي شبهها عمر بن الخطاب رضي الله عنه بقوله : (فيسمع عند وجهه دوي كدوي النحل)؛ فهو بالنسبة لرسول الله صلى الله عليه وسلم كصلصلة الجرس قوة وشدة، وبالنسبة لمن كان في مجلسه صلى الله عليه وسلم فإنه يسمع عند وجهه عليه الصلاة والسلام دويا كدوي النحل.

وقوله صلى الله عليه وسلم : "فَيَفْصِمُ" أي يقلع ويتجلى ما يغشاني.

وتروي لنا عائشة رضي الله عنها حالة من هذه الحالات التي تكون مع تنزل الوحي؛ قالت : (ولقد رأيتَه ينزل عليه في اليوم الشديد البرد فيفصم عنه وإن جبينه ليتفصد عرقاً).⁵

قال الحافظ ابن حجر في بيان الشدة التي كان يعانها رسول الله صلى عليه وسلم هاته : (قوله: "ليتفصد" بالفاء وتشديد المهملة، مأخوذ من الفصد وهو: قطع العرق لإسالة الدم، شبه جبينه بالعرق المفصود مبالغة في كثرة العرق. وفي قولها : "في اليوم الشديد البرد" دلالة على كثرة معاناة التعب والكرب عند نزول الوحي، لما فيه من مخالفة العادة، وهو كثرة العرق في شدة البرد، فإنه يشعر بوجود أمر طارئ زائد على الطباع البشرية).⁶

وروى الإمام أحمد في مسنده من حديث عائشة رضي الله عنها أنها قالت : (إن كان لِيُوحَى إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو على راحلته، فتضرب بجرأهما⁷).⁸

5 أخرجه البخاري في بدء الوحي (فتح الباري ١ / ١٨ ح: ٢)، وأخرجه مسلم في الفضائل رقم [٢٣٣٣] .

6 فتح الباري مع متن البخاري : ابن حجر [١ / ٢١] .

7 الجران: هو باطن عنق الناقة.

8 المسند (٢٢٢/٢).

وفي رواية ابن جرير الطبري : (أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا أُوحِيَ إليه وهو على ناقته، وضعت جرائها، فما تستطيع أن تتحرك حتى يسرى عنه).^٩
وعن ابن عباس رضي الله عنهما في قوله تعالى: ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ﴾ [القيامة: ١٦].

قال : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يعالج من التريل شدة وكان يُحرِّكُ شفثيه... فأنزل الله عز وجل: ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ﴾ (١٦) إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ (١٧) { [القيامة: ١٦، ١٧] قال: جمعه لك في صدرك. فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد ذلك إذا أتاه جبريل استمع، فإذا انطلق جبريل قرأه النبي صلى الله عليه وسلم كما كان قرأ.

وإذا نزل الوحي على رسول الله صلى الله عليه وسلم فإنَّ مَنْ كان بجانبه يستشعر ثقلَ نزول الوحي على المصطفى؛ فهذا زيد بن ثابت الصحابي الجليل كاتب الوحي كانت فخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم فوق فخده، فتزل الوحي على المصطفى عليه الصلاة والسلام؛ قال زيد وهو يحكي لنا هذه الصورة : "أنزل الله على رسوله صلى الله عليه وسلم وفخذه على فخذي، فتقلت علي حتى خفت أن ترض فخذي"^{١١}

9 قال ابن جرير الطبري : (وهذا مرسل).

10 تفسير الطبري (٨٢/٢٩).

11 فتح الباري . كتاب الصلاة. باب ما يذكر في الفخذ. ١ / ٤٧٨.

الرسول صلى الله عليه وسلم والابتلاء :

أرسل الله رسله إلى الخلق ليبلغوا رسالات ربهم إليهم، فهم الأمناء على وحي الله، وقد اقتضت حكمته سبحانه وتعالى أن يُبْتَلَوْا. بمن كفر بهم وجحد رسالات ربهم إليهم، ولا تقف هذه البلوى عند حد التكذيب والجحود، بل تتعدى ذلك إلى أنواع كثيرة من الإذاية؛ فمن الأنبياء من قُتِلَ؛ ومنهم من عُدِّبَ...

وهذا خاتم الأنبياء والرسول محمد صلى الله عليه وسلم شأنه شأن من سبقه من الرسل أوزي في سبيل الله؛ ولحقه من صنوف الإذاية الكثير؛ من ذلك وضع سلا الجزور على ظهره وهو ساجد، ومنها حصاره مع مَنْ آمن به عند شعاب أبي طالب، ومنها إغراء السفهاء به ورميه بالحجارة من أهل الطائف، ومنها كسر رباعيته وشج وجهه الشريف، ودخول حلقة المغفر في وجهه يوم أحد...

وحتى فيما يصيب سائر الناس من البلايا والأمراض فقد كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يتلى بها أكثر من غيره؛ فقد روى البخاري في صحيحه (ح: ٥٦٤٨) عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال : (دخلت على رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يوعك؛ فقلت : يا رسول الله : إنك لتوعك وعكا شديدا. قال : أجل؛ إني أوعك كما يوعك رجلان منكم. قلت : ذلك أن لك أجرين؟ قال : أجل؛ ذلك كذلك، ما من مسلم يُصيبه أذى - شوكة فما فوقها - إلا كفر الله بها سيئاته كما تحط الشجرة ورقها).

وروى ابن حبان في صحيحه (ح: ٢٩٠١) عن سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه؛ قال قلت : (يا رسول الله من أشد الناس بلاء؟ قال : "الأنبياء، ثم الأمثل

فالأمثل، ويبتلى العبد على حسب دينه، فما يبرح البلاء بالعبد حتى يدعه يمشي على الأرض، وما عليه خطيئة).

الرسول والصبر على شذائد الدعوة :

من أكبر الابتلاءات للرسول تكذيب أقوامهم لهم، وهذا محمد صلى الله عليه وسلم لقي ما لقيه غيره من الأنبياء والرسول؛ قال تعالى : { قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُّكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (٣٣) } وَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْمُرْسَلِينَ (٣٤) وَإِنْ كَانَ كَبْرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ (٣٥) } [الأنعام: ٣٣ - ٣٥].

في هذه الآيات وفي أمثالها تثبت لقلب رسول الله صلى الله عليه وسلم الحق، فإذا كُذِّبَ رسول الله صلى الله عليه وسلم فما هو بأول من يُكذَّبُ، فمن تقدمه من الرسل كُذِّبوا كذلك، وقد صبروا على هذا التكذيب، وكانت العاقبة لهم بأن جاءهم نصر الله لهم.

ويأتي المنافقون عند رسول الله صلى الله عليه وسلم ويشهدون له بأنه رسول الله؛ فيفضحهم الله ويكشف أضغاثهم؛ قال تعالى : { إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ (١) اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٢) } [المنافقون: ١، ٢].

ومن شيم الأنبياء والرسل الصبر على تحمل الأذى؛ فهم يعلمون أنهم على حق، ويسعون لإنقاذ أقوامهم من النار؛ فإذا رأوا منهم صدودهم وعنادهم ووجودهم لدعوة الله لهم ذلك؛ فاغتموا لجهلهم وتكذيبهم لدعوة الحق، وودوا لو فعلوا كل ما يستطيعون لإقناع أقوامهم حتى يعدلوا عن طريق الزيغ والضلال ويسلكوا سبيل الرشاد.

يقول الله سبحانه وتعالى مذكرا رسوله محمدا صلى الله عليه وسلم بصبر أولي العزم من الرسل؛ وأمر له باتباع سبيلهم : {فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنْ نَّهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ (٣٥) } [الأحقاف: ٣٥].

وفي سورة النحل يأمر الله رسوله بالصبر ويذكره بمعينه له وللمتقين والمحسنين بقوله عز وجل : {وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ (١٢٧) إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (١٢٨) } [النحل: ١٢٧، ١٢٨].

وقال تعالى : {وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (١٠٩) } [يونس: ١٠٩].

وقال سبحانه : {وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (١١٥) } [هود: ١١٥].

وقال عز وجل : {وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا (٢٨) } [الكهف: ٢٨].

وقال سبحانه : {وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ (٤٨) وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ (٤٩)} [الطور: ٤٨، ٤٩].

في هاتين الآيتين أمر الله رسوله صلى الله عليه وسلم أن لا يعبأ بالمشركين، وأن يصبر لحكم ربه القدري والشرعي بلزومه والاستقامة عليه، ووعده بالكفاية بقوله عز وجل: {فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا} أي: بمراى منا وحفظ، واعتناء بأمرك، وأمره أن يستعين على الصبر بالذكر والعبادة، فقال: {وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ} أي: من الليل.

ففيه الأمر بقيام الليل، أو حين تقوم إلى الصلوات الخمس، بدليل قوله: {وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ} أي: آخر الليل، ويدخل فيه صلاة الفجر.

وكان من أوائل ما أنزل عليه صلى الله عليه وسلم في الأمر بالصبر قوله تعالى : {وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا (١٠)} [المزمل: ١٠]. ولذا قال البغوي : هذه الآية نسختها آية القتال.

الرسول صلى الله عليه وسلم ورحلة الطائف :

توفي أبو طالب عم النبي صلى الله عليه وسلم وهو وإن لم يؤمن به فقد كان يحوطه ويحميه من قريش، وبوفاته خلا الجو لقريش لثمن في محاربة النبي عليه الصلاة والسلام، فكان منه أن ذهب إلى ثقيف بالطائف عليها تؤمن به وتنصره؛ لكنهم لم يستجيبوا له وأغروا به صبيانهم وسفهاءهم فرشقوه بالحجارة، ويؤرخ

الواقدي لهذه الرحلة أنها كانت في شوال سنة عشر من البعثة النبوية، ويضيف أن مدتها كانت عشرة أيام.

ولم ترد رواية صحيحة بجميع تفاصيل هذه الرحلة، غير أن أصلها ثابت وصحيح؛ فقد روى البخاري^{١٢} ومسلم^{١٣} أن عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم حدثت أنها قالت لرسول الله صلى الله عليه وسلم:

يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ أَتَى عَلَيْكَ يَوْمٌ كَانَ أَشَدَّ مِنْ يَوْمِ أُحُدٍ؟

فَقَالَ: «لَقَدْ لَقِيتُ مِنْ قَوْمِكَ، وَكَانَ أَشَدَّ مَا لَقِيتُ مِنْهُمْ يَوْمَ الْعَقَبَةِ؛ إِذْ عَرَضْتُ نَفْسِي عَلَى ابْنِ عَبْدِ يَالِيلِ بْنِ عَبْدِ كَلَالٍ^{١٤} فَلَمْ يُجِئْنِي إِلَى مَا أَرَدْتُ، فَأَنْطَلَقْتُ وَأَنَا مَهْمُومٌ عَلَى وَجْهِهِ، فَلَمْ أَسْتَفِقْ إِلَّا بِقَرْنِ الثَعَالِبِ^{١٥} فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَإِذَا أَنَا بِسَحَابَةٍ قَدْ أَظَلَّتْنِي؛ فَنَظَرْتُ فَإِذَا فِيهَا جِبْرِيْلُ، فَنَادَانِي فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ سَمِعَ قَوْلَ قَوْمِكَ لَكَ وَمَا رَدُّوا عَلَيْكَ، وَقَدْ بَعَثَ إِلَيْكَ مَلَكَ الْجِبَالِ لِتَأْمُرَهُ بِمَا شِئْتَ فِيهِمْ؛ قَالَ: فَنَادَانِي مَلَكُ الْجِبَالِ وَسَلَّمْ عَلَيَّ. ثُمَّ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ سَمِعَ قَوْلَ قَوْمِكَ لَكَ، وَأَنَا مَلَكُ الْجِبَالِ وَقَدْ بَعَثَنِي رَبُّكَ إِلَيْكَ لِتَأْمُرَنِي بِأَمْرِكَ؛ فَمَا شِئْتَ؟ إِنْ شِئْتَ أَنْ أُطَبِّقَ عَلَيْهِمُ الْأَخْشَبِينَ».

فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَلْ أَرْجُو أَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ مِنْ أَصْلَابِهِمْ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ وَحْدَهُ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا».

12 فتح الباري ٦/٣١٢...

13 صحيح مسلم ٨/١ [٥/١٨١]. (واللفظ له)

14 من أكابر أهل الطائف من ثقيف. (فتح الباري ٦/٣١٥).

15 قرن الثعالب: هو السيل الكبير، بينه وبين الطائف (٤٦) كيلو متراً.

الرسول صلى الله عليه وسلم وحفظ الله له :

مكث رسول الله صلى الله عليه وسلم في مكة يدعو إلى عبادة الله وحده ونبذ الشرك والأوثان والأصنام ثلاث عشرة سنة، لكن صناديد المشركين في مكة وما حولها لم يزدادوا إلا تعنتا ومكرا واستكبارا، وهياً الله لرسوله وللمؤمنين أرضاً خصبة للدعوة يستجيب أهلها لدعوة الإسلام وتكون منطلقاً للدعوة إلى دين الله.

فما إن لاح له صلى الله عليه وسلم هذا الأمر في الأفق حتى أمر المؤمنين بالهجرة إلى المدينة، ولكن قريشا رأت أن خطر هذا الدين يزداد ويعظم يوماً بعد يوم، فقررت أن تجعل حداً له بقتل رسول الله صلى الله عليه وسلم، واتخذت لذلك كافة الاستعدادات لتنفيذ ذلك.

وقد أشار الله سبحانه وتعالى إلى مكر هؤلاء المشركين وما كادوه لرسول الله صلى الله عليه وسلم في قوله تعالى : { وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (٣٠) } [الأنفال: ٣٠].

ولما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبو بكر محتبئين في غار ثور اقترب من الغار بعض المشركين؛ فخشي أبو بكر أن يروههم وفي ذلك يحدث أبو بكر فيقول : قُلْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا فِي الْعَارِ لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ نَظَرَ تَحْتَ قَدَمَيْهِ لَأَبْصَرَنَا . فَقَالَ « مَا ظَنُّكَ يَا أَبَا بَكْرٍ بِاتْنَيْنِ اللَّهُ تَالِثُهُمَا ».^{١٦}

وفي ذلك يقول عز وجل : {إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٤٠)} [التوبة: ٤٠].

قال تعالى : {يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (٦٧)} [المائدة: ٦٧].

الرسول صلى الله عليه وسلم والرحمة :

الرسول صلى الله عليه وسلم يختار لأمته التوبة والرحمة :

قال تعالى : {وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكَاً لَفُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ (٨)} [الأنعام: ٨].

ويقول تعالى : {وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفاً (٥٩)} [الإسراء: ٥٩].

هاتان الآيتان تشيران إلى سنة ربانية محكمة وهي أن المشركين إذا طلبوا آية حسية ليؤمنوا؛ فإن آتاهم الله تلك الآية ولم يؤمنوا فإن الله عز وجل يعجل لهم العذاب والهلاك.

فكذلك قريش فلو أعطيت ما سألت من الآيات الحسية التي اقترحتها، ثم لم تؤمن لأهلكوا، ولكن الله سبحانه وتعالى رفع عن هذه الأمة عذاب الاستئصال،

بفضل نبيها محمد صلى الله عليه وسلم الذي بعثه رحمة ولم يبعثه نقمة، وصدق سبحانه حيث يقول : { وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (١٠٧) } [الأنبياء: ١٠٧].

فهو الرحمة المهداة للعالمين؛ روى ابن جرير الطبري^{١٧} عن سعيد بن جبير، عن ابن عباس، قال: سألت أهل مكة النبي صلى الله عليه وسلم أن يجعل لهم الصفا ذهباً، وأن ينحي عنهم الجبال، فيزرعوا، فقبل له: إن شئت أن نستأني بهم لعلنا نجتني منهم، وإن شئت أن نؤتيهم الذي سألوا، فإن كفروا أهلکوا كما أهلک من قبلهم، قال: بل تستأني بهم، فأنزل الله : { وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوْلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا (٥٩) } [الإسراء: ٥٩].

وفي رواية أخرى للإمام أحمد عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال : قالت قريش للنبي صلى الله عليه وسلم : ادع لنا ربك يجعل لنا الصفا ذهباً ونؤمن بك . قال : (وتفعلوا؟). قالوا : نعم

قال : فدعا. فأتاه جبريل فقال : إن ربك يقرأ عليك السلام ويقول لك : إن شئت أصبح الصفا لهم ذهباً؛ فمن كفر منهم بعد ذلك أعذبه عذاباً لا أعذبه أحداً من العالمين، وإن شئت فتحت لهم باب الرحمة والتوبة. فقال صلى الله عليه وسلم : (بل باب التوبة والرحمة).

الرسول صلى الله عليه وسلم والحلم والصفح :

صفح رسول الله ﷺ عن زيد بن سَعْنَةَ :

فعن زيد بن سَعْنَةَ^{١٨} أنه قال : لم يبق من علامات النبوة شيء إلا وقد عرفتها في وجه محمد ﷺ حين نظرت إليه، إلا اثنتين لم أخبرهما منه : يسبق حلمه جهله، ولا يزيد شدة الجهل عليه إلا حلما. قال زيد بن سَعْنَةَ : فكنت أتلف له لأن أحالطه؛ فأعرف حلمه وجهله؛ قال : فخرج رسول الله ﷺ من الحجرات ومعه علي بن أبي طالب، فأتاه رجل على راحلته كالبدوي، فقال : يا رسول الله؛ قرية بني فلان قد أسلموا ودخلوا في الإسلام، وكنت أخبرتهم أنهم إن أسلموا أتاهم الرزق رغدا، وقد أصابهم شدة وقحط من الغيث، وأنا أخشى يا رسول الله أن يخرجوا من الإسلام طمعا، كما دخلوا فيه طمعا، فإن رأيت أن ترسل إليهم من يُغيثهم به فعَلت؟ قال : فنظر رسول الله ﷺ إلى علي بن أبي طالب و سأله : (هل عندنا شيء من المال؟).

فقال علي بن أبي طالب : لا والله يا رسول الله، لقد نفذ المال كله.

قال زيد بن سَعْنَةَ : فدنوت إليه فقلت له : يا محمد هل لك أن تبيعني تمرا معلوما في حائط بني فلان إلى أجل معلوم؟ فقال النبي ﷺ : نعم أبيعك تمرا معلوما، إلى أجل معلوم، لكن لا تسمي حائط بني فلان. فوافقت على ذلك؛ فأعطيت النبي

18 روى هذا الحديث: ابن حبان في صحيحه ٥٢١/١، و الحاكم ، وصاحب الأحاديث المختارة ٤٤٦/٩، والبيهقي في السنن الكبرى ٢٤/٦، والطبراني في الكبير ٢٢٣/٥ رقم

37 الوحي ومعالم من الأخلاق والقيم لرسول الله صلى الله عليه وسلم في القرآن والسيرة النبوية

ع ثمانين مثقالا من الذهب في تمر معلوم إلى أجل كذا وكذا. قال : فأعطها النبي ع لذلك الأعرابي، فانطلق الأعرابي بالمال كله، وقال : اعجل عليهم وأغثهم بها.

قال زيد بن سحنة : فلما كان قبل محل الأجل بيومين أو ثلاثة خرج رسول الله ع في جنازة رجل من الأنصار ومعه أبو بكر وعمر وعثمان ونفر من أصحابه، فلما صلى على الجنازة دنا من جدار ليجلس إليه في ظله، قال زيد بن سحنة : فاقتربت منه ونظرت إليه بوجه غليظ وأخذت بقميص النبي ع وردائه وهزرتة هزا عنيفا؟ ثم قلت : ألا تقضيي يا محمد حقي؟ فو الله ما علمتكم يا بني عبد المطلب إلا مطالاً^{١٩} في أداء الحقوق وسداد الديون.

فالتفت إليه عمر بن الخطاب وعيناه تدوران في وجهه كالفلك المستدير، ثم رماني ببصره، وقال : أي عدو الله؛ أتقول لرسول الله ع ما أسمع وتفعل به ما أرى؟! فو الذي نفسي بيده لولا أني أخشى فوته وغضبه لضربت بسيفي هذا عنقك. ورسول الله ع ينظر إلى عمر في سكون وتؤدة، ثم قال : "يا عمر لقد كان من الواجب عليك أن تأمرني بحسن الأداء، وتأمره بحسن الطلب..."

فبهت الخبر اليهودي زيد بن سحنة أمام هذه الأخلاق السامية، وأمام هذه الروح الوضيئة العالية من رسول الله ع .

19 مطلا : من المَطْل وهو التسوية والمدافعة و تكرار الوعد بالوفاء، يقال : مَطَّلَهُ حَقَّهُ وامْتَطَّلَهُ وماطَّلَهُ به مُمَاطِلَةً، أي لم يؤده حقه.

ثم التفت ε إلى عمر τ و قال : اذهب به يا عمر فاقضه حقه وزده عشرين صاعا من تمر؛ جزاء ما رَوَّعْتَهُ.

قال زيد بن سَعْنَةَ : فذهب بي عمر فقضاني حقي، وزادني عشرين صاعا من تمر.

فقلت ما هذه الزيادة؟ قال : أمرني رسول الله ε أن أزيدك مكان ما رَوَّعْتُكَ.

فقال : أتعرفني يا عمر؟

قال : لا. فمن أنت؟

قلت : أنا زيد بن سَعْنَةَ.

قال : الحبر؟ قال : نعم الحبر.

قال : فما دعاك أن تقول لرسول الله ε ما قلت، وتفعل به ما فعلت؟

فقال زيد بن سَعْنَةَ : يا عمر كل علامات النبوة قد عرفتها في وجه رسول الله ε حين نظرت إليه إلا اثنتين لم أحترهما منه؛ الأولى : يسبق حلمه جهله، الثانية : لا يزيده شدة الجهل عليه إلا حلما، وقد عرفتهما اليوم في رسول الله ε .

فأشهدك يا عمر أي أشهد أن لا إله إلا الله، وأن محمدا رسول الله ε.

وللمسلم أن يتوقف عند هذا الحديث ليستجلي معانيه الكبيرة :

ماذا صدر من هذا الخبر اليهودي؟

جهل على رسول الله ﷺ، بل اشتد عليه في الجهل قولاً وفعلاً؛ فمن حيث القول؛ قول الخبر : (ألا تقضني يا محمد حقي؟ فو الله ما علمتكم يا بني عبد المطلب إلا مطلاً، في أداء الحقوق وسداد الديون).

ومن حيث الفعل : نظر الخبر في وجه رسول الله ﷺ بوجه غليظ، وأخذ بقميصه عليه الصلاة والسلام وردائه، وهزه هزا عنيفاً؟.

هذا مع العلم أن كل ذلك حدث قبل حلول أجل الأداء المتفق عليه، فما عاقب رسول الله ﷺ هذا الخبر المؤذي له.

ثم رأينا في هذا الحديث كيف أن رسول الله ﷺ لم يقبل من عمر أن يروع زيد بن سعة لأنه صاحب حق، بل إن رسول الله ﷺ يأمر له بزيادة عشرين صاعاً من تمر جزاء ترويع عمر بن الخطاب ﷺ له.

ثم لنا أن نقف قليلاً عند النتيجة التي آلت إليها معاملة رسول الله ﷺ لزيد بن سعة! النتيجة أنه اقتنع ببعثة رسول الله ﷺ، و بأن الصفات التي يعرفها من خلال ما قرأ في كتبهم من أوصاف هذا الرسول كلها موجودة في محمد بن عبد الله ﷺ، وبالتالي دخل زيد بن سعة في الإسلام عن قناعة تامة، وشهد شهادة الحق.^{٢٠}

والبشرية بشرية واحدة والذين يعادون الإسلام في هذا الزمان ينقسمون إلى

قسمين :

20 و تذكر لنا كتب طبقات الصحابة أن زيد بن سعة شارك مع النبي ﷺ في غزواته حتى

استشهد في غزوة تبوك مقبلاً غير مدبر. انظر ترجمته في الإصابة في تمييز الصحابة.

قسم يحمل الحقد الدفين والضعينة للأمة الإسلامية؛ فهذا يصعب زعزعته عن حقدته ومكره؛ لأنه رضي بالعمى واتخذ منهجا لحياته؛ وهؤلاء قلة، ولا يضررون الإمامة الإسلامية إلا أذى.

وقسم آخر وهو القسم الأعظم ضلّل به وغرّر به، حيث قدّمت له صورة الإسلام في قالب من القتل والإرهاب والسرقة والغدر والخيانة والحدود وقطع الأيدي والأرجل؛ فهو إذا ذُكر له الإسلام لا يعرف عنه إلا هذه الصورة المشوهة، ثم إذا ذكر له المسلمون استعرض أمامه ما في بلادهم من فتن واضطرابات وتخلف وفرقة... فكيف يجب الإسلام والمسلمين وهو يرى أمامه ما يراه؟

وهذا القسم الذي يجب أن تنصرف له الجهود لتبصيره بالحق، وتنويره ليرى السبيل المستقيم نقيا لا تشوبه شائبة مخالفات المسلمين وحالتهم التي هم عليها.

إن هذا القسم لحري أن يكون سندا للإسلام وسندا لدعوته، وسندا لرسوله؛ لأن من كان هدفه الحق وضل عنه بسبب التضليل والتعمية وقلب الحقائق لا يلبث أن يعود إلى الحق بعد التأكد من أنه حق.

عفو رسول الله ﷺ عن فضالة بن عمير :²¹

فتح الله على رسوله ﷺ مكة، ولما تم له ﷺ ذلك طاف بالكعبة المشرفة، فاغتنم ذلك فضالة بن عمير بن الملوّح و جهز نفسه ليقتل رسول الله ﷺ وهو يطوف، فلما

21 انظر ترجمة فضالة بن عمير وقصة إسلامه في : السيرة النبوية لابن هشام 3/583، عيون

الأثر لابن سيد الناس 2/201، الروض الأنف 4/176، زاد المعاد 3/361، البداية

والنهاية لابن كثير 4/352، "الإصابة" لابن حجر 2/440.

دنا منه قال له رسول الله : أفضالة؟ قال : نعم فضالة يا رسول الله. قال : ماذا كنت تحدث به نفسك؟ قال : لا شيء؛ كنت أذكر الله، فضحك النبي ﷺ، ثم قال : "اسْتَغْفِرِ اللَّهَ"، ثم وضع يده على صدره، فسكن قلبه، وكان فضالة يقول : والله ما رفع يده عن صدري حتى ما خلق الله شيئاً أحب إلي منه. قال فضالة : فرجعت إلى أهلي؛ فمررت بامرأة كنت أتحدث إليها، فقالت : هلم إلى الحديث. فقلت : لا، وانبعث فضالة يقول :

قَالَتْ هَلُمَّ إِلَى الْحَدِيثِ فَقُلْتُ لَا ** يَا أَبَى عَلِيكَ اللَّهُ وَالْإِسْلَامُ

لَوْ قَدْ رَأَيْتَ مُحَمَّدًا وَقَبِيلَهُ ** بِالْفَتْحِ يَوْمَ تُكَسَّرُ الْأَصْنَامُ

لَرَأَيْتَ دِينَ اللَّهِ أَضْحَى بَيْنَنَا ** وَالشَّرْكَ يَغْشَى وَجْهَهُ الْإِظْلَامُ ٢٢

ماذا يستفاد من حديث فضالة بن عمير؟ يستفاد منه أن الله سبحانه و تعالى بالمرصاد للباغين المعتدين الذين يريدون الكيد والمكر لدين الله ولرسوله.

يستفاد من الحديث كذلك شفقة ورحمة رسول الله بالأمة؛ إن شأن من يريد الفتك بغيره أن يفتك به، ومن يرد الكيد بغيره يرد عليه بكيد مثله، وكان بمقدور رسول الله صلى الله عليه وسلم لو أراد أن ينتقم لنفسه أن ينتقم من فضالة، ولكن رسول الله عليه الصلاة و السلام الرحمة المهداة للعالمين يجازي على المكر والكيد بالتوجيه والإرشاد إلى الطريق المستقيم والدعاء بالهداية لقلب هذا المعتدي الأثيم، وهذا ما جعله يقول له : (اسْتَغْفِرِ اللَّهَ)، بل وضع رسول الله ﷺ يده على صدر

فضالة ودعا له بالهداية، فوجد فضالة برد هداية الإيمان في قلبه، وهذا ما جعله يقول : (والله ما رفع يده عن صدري حتى ما خلق الله شيئاً أحب إلي منه).

ويستفاد من هذا الحديث أن الإيمان ما إن يسقر في القلب حتى يصنع من صاحبه رجلاً جديداً؛ كله استقامة وصلاح وهداية وإرشاد، فعند رجوع فضالة إلى بيته يمر على امرأة كان له بها صلة شأن الرجال مع النساء في الجاهلية، وتدعوه لمجالستها... لكنه لن يستجيب لهذا الطلب ويستغل الفرصة ليُعلمها بما حدث في حياته من الإيمان برسول الله ﷺ وبمبادئ الإسلام التي ترفع صاحبها عن العلاقات الفاسدة بين الرجال والنساء...

عفو رسول الله صلى الله عليه وسلم عن عمير بن وهب :

روى ابن إسحاق بسند صحيح مرسلًا، وقال الهيثمي في مجمع الزوائد : أخرج الطبراني^{٢٣} عن أنس ورجاله رجال الصحيح من حديث عروة بن الزبير أن عمير بن وهب أُسِرَ ولده : وهب بن عمير في غزوة بدر، فجلس عمير بن وهب مع صفوان بن أمية، وكانا على الكفر والشرك، جلسا إلى جوار الكعبة فتذكرا يوم "بدر" فقال عمير بن وهب الجمحي لصفوان بن أمية : قبح الله العيش بعد قتلى "بدر"؛ والله لولا دَيْنٌ عَلَيَّ لا أجد له قضاء، وعيال لا أدع لهم شيئاً، لرحلت إلى محمد حتى أقتله إن ملأت عيني منه، فإنه بلغني أنه يطوف في الأسواق، فاغتنمها صفوان بن أمية وقال : علي دينك، وأنا أقضيه عنك، وعيالك مع عيالي؛ لا أمتع شيئاً عنهم.

23 و ينظر كذلك : الاستيعاب لابن عبد البر والإصابة لابن حجر في ترجمة عمير بن وهب.

فقال له عمير : فاكنتم عني وشأنك، قال : أفعل.

فانطلق عمير إلى المدينة وقد شحذ سيفه وسمه، فلما أناخ راحلته على باب المسجد، رآه الفاروق الملهم عمر بن الخطاب متوشحا سيفه. فقال عمر رضي الله تعالى عنه : هذا عدو الله عمير بن وهب والله ما جاء إلا لشر.

ثم أخذ عمر بحمالة سيفه في عنقه فلبيه بها، ثم أدخله على رسول الله ﷺ .

فقال النبي ﷺ : أرسله يا عمر، ثم قال : ادن يا عمير، فدنا من رسول الله ﷺ، ثم قال له رسول الله ﷺ : ما الذي جاء بك يا عمير؟

فقال : ابني أسير في أيديكم؛ جئتُ لتُحسِنوا في فدائه.

فقال النبي ﷺ : أَصِدِّقُنِي يا عمير، ما الذي جاء بك يا عمير؟

قال : ما جئتُ إلا لهذا.

فقال النبي ﷺ : فما بال السيف في عنقك؟

فقال عمير بن وهب : قبحها الله من سيوف، وهل أغنت عنا شيئا يوم بدر؟

فقال ﷺ : أَصِدِّقُنِي يا عمير ما الذي جاء بك؟

قال عمير : ما جئتُ إلا لذلك.

فقال النبي ﷺ : (بل جلست أنت وصفوان بن أمية في حجر الكعبة، فذكرتما

أهل بدر من قريش، ثم قلت لصفوان : لولا دين علي وعيال أخشى عليهم الضيعة

بعدي لركبت إلى محمد لأقتله، فَتَحَمَّلَ لك صفوان بدينك وعيالك، على أن

تقتلني، والله حائل بينك وبين ذلك...

فقال عمير بن وهب : أشهد أنك لرسول الله وإنك صادق، وأشهد أن لا إله إلا الله؛ كنا نكذبك بالوحي من السماء، وهذا الحديث كان سرا بيني وبين صفوان؛ كما قلت؛ لم يطلع عليه أحد غيري.

فقال عمر : والله لخرير كان أحبَّ إلي منه حين طلع، وهو الساعة أحب إلي من بعض ولدي، فقال رسول الله ﷺ : علموا أحاكم القرآن وأطلقوا له أسيره.^{٢٤}

هنا يعجز اللسان على التعليق على ما حدث : خطة محكمة لقتل رسول الله ﷺ:

رجلان يتآمران على رسول الله ﷺ فيتكفل أحدهما بسداد الديون التي على صاحبه، بل ويتكفل بالإنفاق على زوجته وأولاده وإعالتهم في حال غيابه أو إن قتل أثناء تنفيذه لاغتيال الرسول ﷺ ..

ثم شروع في تطبيق الخطة : عمل في سرية تامة؛ فلا يعرف خبر ما هو مقدم عليه أحد، حتى زوجه وأولاده لم يخبرهم الخبر، ثم يقتني راحلةً، ويشخذ سيفه ويسقيه بالسم حتى إذا أصاب غريمه كانت الضربة قاضية عليه، ويقطع عمير الفيافي والقفار من مكة إلى المدينة، فيصلها وينيخ البعير على باب مسجدتها، ماذا بقي؟ لم يبق إلا تنفيذ آخر خطوات الخطة وهو الانقضاض على رسول الله ﷺ وضربه بالسيف ضربة قاتلة.

لكن هل سيتم له ما أراد؟ لن يتم له ذلك لأن الله سبحانه وتعالى حافظ رسوله ﷺ من كيد الكائدين.

وبعد أن يوقف عمير بين يدي رسول الله ﷺ وقد أطلعته الله على حقيقة أمره يُسألُ فيَكذِبُ ويتستر بدعوى أنه جاء لفكك ابنه الأسير عندهم.

ولكن المهم من هذا كله بماذا يقابل رسول الله ﷺ هذه الخطة وهذا الكيد؟ قابله بالعمو والصفح وقبله عضواً جديداً في حظيرة الإسلام وأطلق له ابنه الأسير.

هذان نموذجان من النماذج الكثيرة من محاولات قتل رسول صلى الله عليه وسلم؛ في كل واحدة منهما تخطيط وتدبير وشروع في تنفيذ الخطة، والغاية واحدة وهي اغتيال رسول الله صلى الله عليه وسلم، وشواهد الإجماع واضحة المعالم، بينة الحجج والأدلة، وكان بإمكان رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يعاقب كل واحد منهما، وفي هذه الحالة لا يكون ظالماً لهما، فقد اعترفا بمحاولة القتل، والسلاح بأيديهما؛ فإدانتهم ثابتة؛ ومع ذلك عفا عنهما؛ ولم يعاقبهما؛ فبالنسبة لفضالة بن عمير وضع رسول الله صلى الله عليه وسلم يده الشريفة على صدره ودعا له بالهداية؛ فاستجاب الله له؛ فما نزع رسول الله عليه الصلاة والسلام يده من صدره حتى قذف الله في قلبه محبة رسول الله صلى الله عليه وسلم وهداه إلى الإيمان، وبالنسبة لعمير بن وهب صفح عنه صلى الله عليه وسلم؛ وفي ذلك قال عليه الصلاة والسلام: (علموا أحكام القرآن وأطلقوا له أسيره).

هذه دروس حية من حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ لا أقول للمسلمين، بل هي للبشرية جمعاء.

وأخلاق رسول الله عليه الصلاة والسلام؛ منبعها من نور الوحي؛ وصراتها كتاب الله، ومنهجها شريعة الله، وهي في كل جزئية من سيرته العطرة قمة في

الكمال الإنساني؛ وقد اقتصر في هذا العرض على هذه الأمثلة من حياته صلى الله عليه وسلم لعدم إمكان الإحاطة بالموضوع في هذا الحيز الزمني الضيق. وفي الختام أجد شكري وامتناني للقائمين على أعمال هذا المؤتمر الدولي الهام. والسلام عليكم.

AÇILIŞ TEBLİĞİ

KUR'ÂN-I KERİM VE SİYER-İ NEBEVÎ'DE VAHİY, PEYGAMBER'E (s.a.v.) AİT AHLÂKÎ YOL İŞARETLERİ VE DEĞERLER

Muhammed HARŞÂFÎ♦

Sözün başında, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahiy gelişinin üzerinden on dört asır geçmesi münasebetiyle, bu uluslararası ilmî ve önemli toplantıyı idare eden ve düzenlenmesine katkıda bulunanların bütün faaliyetleri için teşekkür ederim. Çünkü bu yıldönümü güzel ve bereketli bir hatıradır, bu ülke de şanlı, asil, cömert ve misafirperver bir ülkedir.

Bu önemli gün, gönüllerde vahyin azametini ve kutsallığını canlandırmaktadır. Tüm bunlar, kendisine vahiy indirilen ve bu yüce mertebeye Allah tarafından şereflendirilen Hz. Muhammed'e (s.a.v.) sevgiyi anlatmaktadır.

Allah'ın Kitabı ve Rasûlüllah Efendimiz'in (s.a.v.) sünneti vasıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sîretini geniş mânâda anlatmak isteyen kişinin bu mübarek sîreti her yönünü kapsayacak şekilde ihata etmesi mümkün değildir. Bunun sebeplerinden bazıları şunlardır:

- Bu işi yapacak kişi Kur'ân-ı Kerim'den ve sahih sünnet-i seniyyeden sîretle ilgili unsurları ortaya çıkarmaya çalışacaktır.

♦ Prof. Dr., Kazablanka İkinci Hasan Üniversitesi / Fas (Arapça'dan Çeviren Yard. Doç. Dr. Cemal A. AYDIN, İ. Ü. İlahiyat Fakültesi)

- Rasûlüllah'ın (s.a.v.) sîretinin Kur'ân'da ve Sünnette geniş mânâsı ile çok değişik yönleri vardır. Bunu saymak imkânsızdır.

Kur'ân-ı Kerim, Rasûlüllah Efendimiz'e (s.a.v.), Allah Teâlâ tarafından vahyedilmiştir. Bunun mânâsı şudur: Siret, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) muhatap zamirle, üçüncü şahıs zamiriyle yahut doğrudan ismiyle zikredildiği âyetlere münhasır değildir. Siretin alanı Kur'ân-ı Kerim'de çok daha geniştir.

Allah Teâlâ'nın indirdiği âyetlerin Mekkî ve Medenî diye ayrılması, Rasûlüllah Efendimiz'in (s.a.v.) Mekke'deki ve Medine'deki davetiyle alakalıdır. Şu da söylenebilir: Rasûlüllah Efendimizin (s.a.v.) Medine'ye hicretinden önce inen âyet-i kerimler 'mekkî'dir. Hicretten sonra inen âyetler ise 'medenî'dir. Kur'ân âyetleri, genel itibariyle esbab-ı nüzûlün var olması veya olmaması şeklinde ikiye ayrılır. Bu esbab-ı nüzûl Efendimiz'in (s.a.v.), kavminin ve sîretinin durumlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Başlangıçta sebep-i nüzûl olmadan inen âyetler dahî ümmetin Rasûlüllah'ın teşriine ihtiyacı olduğunu açıklamaktadır. Çünkü Allah geniş ilmiyle Peygamberi, peygamberinin ümmeti ve tüm insanlık için hayırlı ve faydalı olanın ne olduğunu çok iyi bilir.

Özet olarak Allah'ın Kitabı'nda ve yüce sünnette yer alan her bir âyetin Rasûlüllah'ın (s.a.v.) hayatı ve mübarek sîretine, bu tertemiz yüreğe etkisi olmuştur. Konusu ister emir, sakındırma, medih, zemm ve haber verme olsun, ister yeni bir şeyi öğretme olsun, âyetler o temiz yüreği kendi tabiatına göre şekillendirmiştir.

Rasûlüllah'ın (s.a.v.) her sahih hadisi bu mübarek sîretin muhakkak bir yönünü ele alır. Çünkü Hz. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) sîreti Allah'ın kitabında vârid olan emirlerin en ideal uygulama örneğidir. Âyet-i kerime bir işin yapılmasını nehy ediyorsa, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) bu nehye tam itaatle uyduğu ve Allah'ın sınırını aşmadığı görülür. Mücadelenin egemen olduğu bir toplumda, hayattaki olaylar ve hak ile bâtil arasındaki mücadele, karşılıklı meydan okumalarla doludur. Tüm bu olaylar ve mücadelede Rasûlüllah'ın (s.a.v.) yüreğinde, bu meydan okumalarla bir etkileşim söz konusudur. Bu vahyi indiren (c.c.) peygamberini müşrik ve kâfirlerle mücadelede yalnız bırakmaz. O'na yardım eder, adımlarına istikamet, kalbine sebat verir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Vahiy:

Vahyin İndiriliş Esnasında Ağırılığı ve Zorluğu

Allah (c.c.) peygamberlerine indirdiği vahyin, özel bir karaktere sahip olmasını dilemiştir. Vahyin, Allah'ın seçilmiş hayırlı kullarının kalplerine indirilişine eşlik eden bazı hadiselerin meydana gelmesini murad etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberlerin ilki olmadığından, tıpkı öncekiler gibi o da bu hadiseleri yaşamıştır. Kur'ân-ı Kerim bize, vahyin, Peygamber (s.a.v.)'e indirilişi ile beraber meydana gelen bu olaylardan bazılarını bildirmiştir.

Sahih sünnet ve siyerde vahiy ulaşırken hâsıl olan bu zorluğun ve ağırlığın sınırlarını çizen rivâyetler yer almaktadır. Bu rivâyetlerden bazıları şunlardır:

İmam Buhârî *Sahih'*inde müminlerin annesi Hz. Âişe (r. anha)'nın şöyle dediğini nakletmektedir:¹ Rasûlüllah'a (s.a.v.) ilk vahiy başlangıcı uykuda rüyâ-yı salihâ görmekle olmuştur. Gördüğü rüyalar sabah aydınlığı gibi net ve âşikâr zuhur ediyordu. Ondan sonra ona yalnızlık sevdirdi. Artık Hira Mağarası'nda tek başına kalıp orada ailesinin yanına gelinceye kadar sayısı belli günlerde ibadet eder ve tekrar azık alıp giderdi. Sonra yine Hz. Hatice'nin (r. anha) yanına dönüp bir o kadar zaman için yine azık alırdı. Nihâyet Rasûlüllah'a (s.a.v.) bir gün Hira Mağarası'nda bulunduğu sırada Hak (vahiy) geldi. Şöyle ki Melek O'na gelip 'oku' dedi. O da "Ben okuma bilmem." cevabını verdi. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurur ki o zaman Melek beni alıp tâkatim kesilinceye kadar sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp yine 'oku' dedi. Ben de ona 'Ben okuma bilmem.' dedim. Yine beni alıp ikinci defa tâkatim kesilinceye kadar sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp yine 'oku' dedi. Ben de 'Ben okuma bilmem.' dedim. Nihâyet beni yine alıp üçüncü defa sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp "Oku! Yaradan rabbinin adıyla. O insanı (rahim cidarına) yapışan bir hücreden yaratandır. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir."² dedi.

Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v.) bu âyet-i kerîmeler zihninde, yüreği titreyerek döndü ve Hatice binti Huveylid'in yanına girerek "Beni sarıp

¹ *Fethu'l-bârî*, (Buhârî'nin tam metniyle beraber) İbn Hacer, 1/22 hadis no: 3.

² Alak 96/1-3.

örtünüz, beni sarıp örtünüz.” dedi. Korkusu gidinceye kadar mübarek vücudunu sarıp örttüler. Ondan sonra Rasûlüllah (s.a.v.) olanları Hz. Hatice’ye naklederek “Bana bir şey oldu diye korktum.” dedi. Hatice (r. anhô): “Öyle deme, Allâh’a yemin ederim ki Allâh (c.c.) hiç bir vakit seni zelil etmez. Çünkü sen akrabâna bakar, işini görmekten âciz olanların ağırlığını yüklenir, fakire kimsenin kazandıramayacağını kazandırır, misâfiri ağırlarsın. Hak yolunda zuhûr eden olaylarda halka yardım edersin.” Bundan sonra Hatice (r. anhô) Rasûl-i Ekrem’i (s.a.v.) birlikte alıp amcazadesi Varaka b. Nevfel b. Esed b. Abdüluzza`ya götürdü. Bu zât, câhiliyye zamanında Hıristiyan olmuş İbrânîce yazı bilen ve İncil’den bazı metinler yazmış birisiydi. Varaka gözleri amâ olmuş bir ihtiyardı. Hatice (r. anhô) Varaka`ya: “Amcamoğlu, yeğenini bir dinlesene.” dedi. Varaka: “Ne gördün yeğenim?” diye sorunca Rasûlüllah (s.a.v.) gördüğü şeyleri kendisine haber verdi. Bunun üzerine Varaka dedi ki “Bu gördüğün Allâh Teâlâ’nın Mûsâ’ya (a.s.) indirdiği Nâmûs (yâni vahiy meleği) tur. Âh keşke senin davet günlerinde genç olsaydım. Kavminin seni (Mekke’den) çıkaracağı zaman keşke hayatta olsam!”. Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v.) “Onlar beni çıkaracaklar mı ki?” diye sordu. O da: “Evet. Zîrâ senin gibi vahiy getiren hiç kimse yoktur ki düşmanlığa uğramasın. Şâyet senin davet günlerine yetişirsem sana çok fazla yardım ederim.” cevâbını verdi. Ondan sonra çok geçmedi. Varaka vefât etti. O esnâda bir müddet için vahiy kesintiye uğradı.

Bu hadis-i şerifte her birinin ayrı zorluğu olan unsurlar vardır:

Cebrail (a.s.) Hz. Muhammed (s.a.v.)’i şaşkırtmıştır. Zira kendisine bir melek geleceğini tahmin etmiyordu.

Üç kere onu sıkıca sarmıştır. Burada sarılma için kullanılan ‘ğatt’ fiili nefes kesilinceye kadar sarılıp sıkma mânâsına gelmektedir. Peygamber (s.a.v.)’in şu ifadesi bunun delilidir: “tâkatim kesilinceye kadar beni sıkıştırdı”

Peygamber (s.a.v.) daha evvel okumuş yazmış değildir. Zira O, okuma yazma bilmezdi. Ancak ona sarılarak sıkın melek ondan okumasını istemektedir. Okuma yazma bilmemesine rağmen nasıl okuyacaktır?

O'na Alak sûresinin ilk âyetlerini indirmiştir: Oku... Hz. Muhammed (s.a.v.) bu âyetleri öğrenip yüreği titreyerek döner.

Peygamber (s.a.v.)'in soğuktan yahut soğuk bir sıtmadan tüyleri diken diken olmuştur. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) eşi Hz. Hatice'den onu örtmesini ister.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Biz sana pek ağır bir söz vahyedeceğiz."*³

Edvâu'l-beyan tefsirinin müellifi şöyle demektedir: Allah Teâlâ'nın şu âyetlerinde kastedilen sözün Kur'ân olduğu bilinmektedir. *"Hiç şüphesiz o çok şerefli bir elçinin sözüdür"*⁴ *"Düşünüp ibret almaları için biz, sözüümüzü birbiri ardından getirdik"*⁵ *"O kesin bir sözdür, hakla bâtılı ayırt eden bir sözdür!"*⁶ *"Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"*⁷ ve benzeri âyetler.

"Biz sana pek ağır bir söz vahyedeceğiz" âyeti ağırlığın en önce Rasûlüllah (s.a.v.) ile ilgili olduğunu hissettirmektedir. Çünkü *"sana vahyedeceğiz"* buyrulmaktadır. İbn Abbas şöyle der: Vahiy Rasûlüllah'a (s.a.v.) indiğinde ağır gelirdi. Derisi, tüylerin diken diken olmasına benzer bir hâle gelirdi. Hz. Âişe (r. anha): Şiddetli soğuk günde vahiy inerken onu gördüm. Vahiy kendisinden ayrıldığında, alnından terler akıyordu"

Âyette geçen ağır söz Kur'ân-ı Kerim'dir. Âyette vahyin indirilmesi için kullanılan 'İlka' fiili ise melek vasıtasıyla vahiy yoluyla ona bildirilmesidir. İlka demek, eldeki bir şeyi yere atmaktır. Burada ilka, vahyin bir kerede beklemeksizin indirilmesini ifade için kullanılmıştır.

Sözün ağırlığından kasıt hiç şüphesiz mecazidir. Ezberlenmesinin zorluğundan ötürü böyle denmiştir. Çünkü Kur'ân ifadelerinde kavminin zihnen düşünmeye alışmadığı mânâlar ihtiva etmektedir. Böylece bu sözü ezberlemek okuma yazma bilmeyen Peygamber (s.a.v.) için güçleşmekte, vahyi almaya zor güç yetirmektedir. Allah Teâlâ Peygamberine (s.a.v.) şöyle

³ Müzzemmil, 73/5.

⁴ Hâkka, 69/40.

⁵ Kasas, 28/51.

⁶ Târik, 86/13.

⁷ Nisâ, 4/122.

buyurmaktadır: “Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan unutma endişesi ile Kur’ân’ı okumada acele etme ve: “*Ya Rabbî! Benim ilmimi artır.*” de!”⁸

Bu âyet-i kerime Rasûlüllah’ın (s.a.v.) vahiy gelirken içinde bulunduğu durumlardan birisine işaret etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) Cebrael (a.s.) vahiy getirdiğinde her bir âyeti okurken Hz. Peygamber (s.a.v.) ezberlemeye karşı çok istekliliğinden ötürü onunla beraber tekrar ediyordu. Bunun üzerine Allah teâlâ olması gerekeni göstermek için ona bu âyeti indirdi. Kur’ân-ı Kerim’i Cebrael (a.s.) ile birlikte okumak için acele etmekten O’nu nehyetti. O’na Cibril (a.s.) bitirinceye kadar dinlemesini sonra okumasını emretti. Zira Allah Teâlâ ona ezberlemeyi kolaylaştıracaktı.⁹ Bu âyette işaret edilen bu mânâyı Allah Teâlâ başka yerde açıklamıştır. Meselâ, Kıyâme sûresinde şöyle buyurmaktadır: “O’nu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Çünkü vahyi senin kalbinde toplamak ve onu okutmak bize ait bir iştir. O halde Biz Kur’ân’ı okuduğumuzda, sen de onun okunuşunu izle! Ayrıca onu açıklamak da bize ait bir iştir.”¹⁰

Buhârî *Sahih*’inde¹¹ Said b. Cübeyr’e ulaşan isnadıyla “Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma” âyetiyle ilgili Abdullah b. Abbas’tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: “Rasûlüllah (s.a.v.) indirilen vahiyden ötürü güçlük çeker ve bundan dolayı çok kereler mübârek dudaklarını kımıldatırdı.” Bunu söylerken İbn Abbâs (r.a.): “İşte bak Rasûlüllah (s.a.v.) dudaklarını nasıl kımıldatıyor idiyse ben de sana öylece kımıldatıyorum.” demiştir. Said b. Cübeyr de: “İbn Abbas’ın nasıl dudaklarını kımıldattığını gördüysem ben de sana öylece kımıldatıyorum” deyip dudaklarını kıpırdatmıştır. Bunun üzerine Allâh Teâlâ O’na “Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Çünkü vahyi toplamak ve onu okutmak bize ait bir iştir. “ âyet-i kerîmelerini indirdi. İbn Abbas der ki: Toplamaktan kastedilen şudur: ‘Kur’ân’ı senin kalbinde toplayıp onu okuyabilmen bize âittir.’

⁸ Tâ-hâ, 20/114.

⁹ Edvâu’l-beyan fi idahî’l-Kur’âni bi’l-Kur’ân, IV/103.

¹⁰ Kıyâme 75/16-19.

¹¹ *Sahih-i Buhârî*, Kitabu Bed’î’l-vahiy, hadis no. 5 (*Fethu’l-bârî*, I/65 Dâr Taybe baskısı)

“Biz Kur'ân'ı okuduğumuzda, sen de onun okunuşunu izle”¹² İbn Abbas der ki: Mânâsı 'Kur'ân'ı sana okuduğumuzda onu dinle ve (sükût ederek) O'na kulak ver'... “Ayrıca onu açıklamak da bize ait bir iştir”¹³ Yani 'sonra da O'nu (dürüst) okumanı biz tekeffül ederiz' demektir. İşte bundan sonra Rasûlüllah'a (s.a.v.) ne zaman Cebrail (a.s.) gelirse sükût buyurup onu dinlerlerdi. Cebrail (a.s.) gidince getirmiş olduğu âyet-i kerimleri o nasıl okumuşsa Nebî de (s.a.v.) öylece okurdu.

Yine Buhârî Sahihinde Hz. Âişe'nin (r. anha) şunu söylediğini nakletmektedir: Hâris b. Hişâm (r.a.) Rasûlüllah'a (s.a.v.): “Yâ Rasûllüllâh! Sana vahiy nasıl gelir?” diye sordu. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki: Bazen bana çingirak sesi gibi gelir ki bana en ağır geleni de budur. Benden o hâl yok olur olmaz (Meleğin) bana söylediğini iyice ezberlemiş olurum. Bazen melek bana bir insan olarak gözükür. Benimle konuşur. Ben de söylediğini iyice ezberlerim.¹⁴

Bu hadiste Rasûlüllah (s.a.v.) vahiy inerken içinde bulunduğu durumlardan ikisini açıklamaktadır. Bazı zamanlar çingirak sesine benzer bir ses duyardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu durumu vahyin O'na indiriliş durumlarının en ağırı diye tavsif etmiştir. Bunun mânâsı şudur: Vahiy inerken yaşadığı tüm durumlar zordur. Ancak en zor olanı bu durumdur.

Bu hal Hz. Ömer'in (r.a.) şu sözleriyle benzetmesini yaptığı durumdur: “Yüzünün yakınında arı vızıldaması gibi bir uğultu duyulurdu.” Bu ses Rasûlüllah (s.a.v.) için şiddet ve gücü itibariyle çingirak sesi gibidir. Meclisinde bulunan ise yüzünün yakınında arı vızıltısı gibi bir uğultu duyardı.

Hadiste geçen 'yufsam' ifadesi (vahyin bittiğini ifade etmek üzere) üstüne çöken vahiy ağırlığının sökülüp kalktığı mânâsındadır.

Hz. Âişe (r. anha) vahyin inişinde hasıl olan bu durumlardan birisini rivâyet etmekte ve şöyle demektedir: “Rasûlüllah'ı (s.a.v.) soğuşu pek şiddetli bir günde kendisine vahiy inerken görmüşlüğüm vardır. (İşte öyle soğuk bir

¹² Kıyâme 75/18.

¹³ Kıyâme 75/19.

¹⁴ *Fethu'l-bârî*, Buhârî metniyle beraber, I/18 2. hadis.

günde bile) kendisinden o hâl geçtiği vakit şakaklarından şapır şapır ter akardı.”¹⁵

Hafız İbn Hacer Rasûlüllah’ın (s.a.v.) hissettiği bu zorluğu açıklarken şöyle der: “Hadiste yer alan “yetefassadu” kelimesi kan akıtmak için damarı kesmek anlamına gelir. Burada Hz. Peygamber’in ne kadar çok terlediği mübalağa yolu ile anlatılmak için alnı kesik damara benzetilmiştir. Hz. Âişe’nin “soğuşun şiddetli olduğu gün” ifadesi, vahyin sıra dışı bir olay olması sebebiyle Hz. Peygamber’in vahyin inişi sırasında, çok yorulduğunu ve sıkıntı çektiğini göstermektedir. Çünkü soğuk şiddetli olduğu halde terlemek, normal insan tabiatının üzerinde sıra dışı bir durumun olduğunu göstermektedir.”¹⁶

İmam Ahmed Müsned’inde Hz. Âişe’nin (r. anha) şöyle dediğini nakleder: “Rasûlüllah (s.a.v.)’e bineği üzerinde iken vahiy indirilir, binek boynunu¹⁷ yere vururdu”¹⁸

İbn Cerir Taberî’nin rivâyet inde şöyle denilmiştir: “Rasûlüllah (s.a.v.) devesinin üzerinde iken ona vahiy gelince deve çöker boynunu yere uzatırdı. Vahiy bitene kadar hareket edemezdi”¹⁹

Abdullah b. Abbas’ın “O’nu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma”²⁰ âyeti hakkında şöyle dediği rivâyet edilmektedir: “Rasûlüllah (s.a.v.) indirilen vahiyden ötürü güçlük çeker ve bundan dolayı çok kereler mübârek dudaklarını kımıldatırdı. Bunun üzerine Allâh Teâlâ O’na “Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Çünkü vahyi toplamak ve onu okutmak bize ait bir iştir.” âyet-i kerîmelerini indirdi. İbn Abbas der ki: Toplamaktan kastedilen ‘senin kalbinde toplamak’ tır. İşte bundan sonra Rasûlüllah’a (s.a.v.) ne zaman Cebrail (a.s.) gelirse sükût buyurup onu dinlerdi. Cebrail (a.s.) gidince getirmiş olduğu âyet-i kerimeleri o nasıl okumuşsa Nebî de (s.a.v.) öylece okurdu.

¹⁵ Buhârî, Bed’ul-vahiy, (*Fethu’l-bârî* , I/18, 2. hadis) Müslim, Fezail, no. 2333.

¹⁶ *Fethu’l-bârî*, Buhârî metniyle beraber, İbn Hacer, I/21.

¹⁷ Hadiste geçen ‘ciran’ devenin boynunun iç kısmıdır.

¹⁸ *Müsned* II/222.

¹⁹ İbn Cerir, ‘bu rivayet mürseldir’ demiştir; *Taberî Tefsiri*, XXIX/82.

²⁰ Kıyâme 75/16.

Vahiy Rasûlüllah (s.a.v.) indiğinde yanındakiler vahyin Peygamberimize (s.a.v.) inişinin ağırlığını hissedirdi. İşte Rasûlüllah'ın (s.a.v.) dizi büyük sahabi vahiy kâtibi Zeyd b. Sâbit'in dizi üzerindeydi. O anda Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahiy indi. Zeyd (r.a.) bize bu manzarayı anlatırken şöyle demektedir: "Rasûlüllahın dizi benim dizimin üzerinde iken Allah ona vahiy indirdi. O'nun dizi o kadar ağırlaştı ki ben dizim kırılacak diye korktum."²¹

Rasûlüllah'ın (s.a.v.) Sınanması

Allah (c.c.) peygamberlerini, Rabbinin mesajlarını yaratılmışlara ilettiler diye göndermiştir. Allah Teâlâ'nın vahyini tebliğ hususunda güvenilir olanlar sadece peygamberlerdir. Allah Teâlâ'nın hikmeti peygamberlerin, kendilerine inanmayan ve Rabbinin onlara gönderilmiş mesajını inkâr edenlerle sınanmalarını gerektirmektedir. Bu sınanma peygamberlerin yalanlanmaları ve inkâr edilmeleri ile sınırlı kalmaz. Türlü türlü eziyetlere uğramalarına kadar gider. Nitekim kimi peygamber öldürülmüş, kimi peygamber işkenceye uğramıştır.

İşte, nebîlerin ve Rasûllerin sonuncusu olan Rasûlüllah (s.a.v.) kendisinden önceki peygamberler gibi Allah (c.c.) uğrunda eziyet görmüştür. Çeşit çeşit eziyetler çekmiştir. Secdede iken sırtına devenin leşinin konması, kendisine inananlarla birlikte Ebû Tâlib'in mahallesinde kuşatma altında tutulması, Taif ehli tarafından serserilerin ona karşı kışkırtılıp taşlanması, Uhud günü miğferin halkasının yanağına girmesi ile mübarek yüzünün yaralanması ve azı dişinin kırılması bunlardan bazılarıdır.

Normal insanların başına gelen bela, hastalık durumlarında bile, Rasûlüllah (s.a.v.) daha fazla belaya ve sınanmaya maruz kalıyordu. Buhârî, Sahih'inde (hadis no: 5648) Abdullah b. Mes'ud'un (r.a.) şöyle söylediğini rivâyet etmektedir: "Rasûlüllah'ın (s.a.v.) yanına hastalandığında girdim ve dedim ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Çok şiddetli hastalanmışsın. 'Evet' dedi, 'ben sizden iki kişinin hissettiği gibi hastalığı hissederim.' 'Bu, sana iki kat ecir olduğu için midir' dedim. 'Evet öyledir' dedi, 'Hangi Müslüman bir eziyete duçar olursa -bir diken batması veya daha fazlasının olması- tıpkı ağacın yapraklarının dökülmesi gibi, Allah günahlarını döker.

²¹ *Fethu'l-bârî*, kitabı's-salat, babu ma yuzkeru fi'l-fahiz. I/478.

İbn Hibban Sahih'inde,²² Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a.)'ın, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Dedim ki: "Ya Rasûlüllah! İnsanlardan kim en fazla belaya duçar olur? Buyurdular ki: "Peygamberler, sonra derece derece, en iyi olanlar. Kul, dindarlığı ölçüsünde musibete duçar olur. Musibet, kulu günahsız yeryüzünde yürür halde bırakmadıkça kalkmaz."

Rasûlüllah (s.a.v.) ve Davetin Zorluklarına Gösterdiği Sabır

Peygamberlerin yaşadıkları en büyük imtihanlardan birisi, kavimlerinin onları yalanlamasıdır. İşte Hz. Muhammed (s.a.v.) diğer nebî ve rasûllerin de karşılaştığı bu durumlarla karşılaşmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Onların söylediklerinin hakikaten seni üzmemekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar. Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Onlar, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler, sonunda yardımımız onlara yetişti. Allah'ın kelimelerini (kanunlarını) değiştirebilecek hiçbir kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazısı sana da geldi. Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise, yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirdi, o halde sakın cahillerden olma!"*²³ Bu âyet-i kerimeler ve benzerlerinde, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) hak üzere kalbinin sağlamlaştırılması söz konusudur. Rasûlüllah (s.a.v.) ilk yalanlanan değildir. Ondan önceki Rasûller de onun gibi yalanlanmış ve buna sabır göstermişlerdir. Sonuç, Allah'ın desteğinin onlara ulaşmasıdır.

Münafıklar Rasûlüllah'ın (s.a.v.) yanına gelir, onun Allah'ın elçisi olduğuna dair şahitlik ederlerdi. Allah Teâlâ onları ifşa eder, kinlerini ortaya çıkarırdı. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Münafıklar sana geldiklerinde: Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın Peygamberisin, derler. Allah da bilir ki sen elbette, O'nun Peygamberisin. Allah, münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir. Yeminlerini kalkan yapıp Allah yolundan yan çizdiler. Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür!"*²⁴

²² Hadis no: 2901.

²³ En'am 33-35.

²⁴ Münâfikûn 63/1-2.

Nebîlerin ve Rasûllerin özelliği, eziyete karşı tahammül gösterip sabretmeleridir. Onlar, hak üzere olduklarını bilirler. Kavimlerini ateşten kurtarmak için çalışırlar. Kavimleri onlara yüz çevirdiğinde, inatkâr davranıp Allah'ın (c.c.) davetini inkâr ettiklerinde bu onlara acı verir. Kavimlerinin cahilliğine ve hak davetini yalanlamalarına üzülmüşler. Kavimlerinin, yanlışlık ve sapkınlık yolundan ayrılıp, hidayet yolunda gitmelerine ikna etmek için ellerinden gelen her şeyi yapmak isterler. Allah Teâlâ, peygamberi Muhammed (s.a.v.)'e azim sahibi rasûllerin sabırlarını hatırlatarak ve onların yolundan gitmesini emrederek şöyle buyurur: *"O halde (Rasûlüm), peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret. Onlar hakkında acele etme, onlar vâdedildikleri azabı gördükleri gün sanki dünyada sadece gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. Bu, bir tebliğdir. Yoldan çıkmış topluluklardan başkası helâk edilir mi hiç!"*²⁵

Nahl sûresinde, Allah Teâlâ, peygamberine sabretmesini emreder. Peygamberle, muttaki ve ihsanda bulunanlarla beraber olduğunu hatırlatarak şöyle buyurur: *"Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı ile dir. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma! Çünkü Allah, (kötülükten) sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir"*²⁶ Yine Allah Teâlâ şunları buyurmuştur: *"Sen, sana vahyolunana uy ve Allah hükmedinceye kadar sabret. O hâkimlerin en hayırlısıdır."*²⁷ *"Sabret, zira Allah iyi davrananların mükâfatını zayı etmez"*²⁸ *"Sabah akşam Rabbine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme"*²⁹ *"Rabbinin hükmü yerine gelinceye kadar sabret. Çünkü sen Bizim himayemiz altındasın. Namaza kalktığında Rabbini hamd ile tenzih et. Geceleyin de, gecenin sonunda yıldızların batışının ardından da O'na ibadet edip tenzih et"*³⁰

²⁵ Ahkaf 35.

²⁶ Nahl 127-128.

²⁷ Yûnus 10/109.

²⁸ Hûd 115.

²⁹ Kehf 28.

³⁰ Tûr 48, 49.

Bu iki âyette, Allah, Rasûlüne (s.a.v.) müşrikleri önemsememesini emretmektedir. Rabbinin, kaderî ve şerî hükmüne sabretmesini, bu hükümlere bağlı kalarak dosdoğru uymasını emretmiştir. O'na '(فإنك بأعيننا)' Yani: Seni görüyoruz, koruyoruz ve seninle ilgileniyoruz' sözüyle yeterli olacağını vaat etmiştir. Yine Allah (c.c.) peygamberine, sabırla, zikirle, ibadetle yardım dilemesini emretmiş ve şöyle buyurmuştur: 'Kalktığın zaman Rabbin, hamdıyla tesbih et.' Yani gece vakti kalktığın zaman tesbih et demektir.

Burada, gece namazı emri yer almaktadır. Veya "beş vakit namaza kalktığın zaman" mânâsına da gelebilir. Bunun kanıtı Allah Teâlâ'nın 'Gece vakti ve yıldızların kaybolduğu zaman' Allah'ı tesbih et buyruğudur. Yani gecenin son vaktinde, sabah namazının vaktinin girdiği anda tesbih et.

Peygamberimiz (s.a.v.)'e sabrı emretme hususunda inen ilk âyetlerden birisi, Allah Teâlâ'nın şu buyruğudur: "Onların söylediklerine karşı sabret, onlardan güzel bir tavırla uzak dur!".³¹ Bu yüzden, Beğavi "Bu âyetleri, savaş âyetleri nesh etmiştir" demiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) ve Taif Yolculuğu

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Ebû Talip vefat ettiğinde her ne kadar, Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) iman etmiş olmasa da, onu kollayıp Kureyş'ten koruyordu. O'nun vefatı ile meydan Kureyş'e kaldı. Belki ona iman eder ve onu desteklerler düşüncesiyle Peygamber Efendimiz (s.a.v.) çareyi Taif'teki Sakîf Kabilesi'ne gitmekte buldu. Ama ona müspet cevap vermediler, çocuklarını ve serserilerini kışkırtıp ona taş attılar. Vakidî, bu yolculuğun tarihinin, bi'setin onuncu yılının Şevval ayı başında meydana geldiğini söylemektedir. Yolculuğun süresinin on gün olduğunu da belirtmektedir.

Bu yolculuğun tüm detaylarını anlatan bir rivâyet ulaşmamıştır. Ne var ki aslı sabit ve doğrudur. Buhârî³² ve Müslim³³ Peygamberimiz'in (s.a.v.) eşi Hiz. Âişe'nin (r. anha) Rasûlüllah'a (s.a.v.) şunu sorduğunu rivâyet etmişlerdir:

³¹ Müzzemmil 10.

³² Buhârî, *Feth el-Bari*, VI/312.

³³ Müslim, *Sahih-i Müslim*, I/8 (V/181) (lafız ona aittir)

Yâ Rasûlullah! Uhud gününden daha şiddetli bir gün başına geldi mi?

Buyurdu ki: «Gerçekten senin kavminden neler başıma geldi neler!.. Onlardan başıma gelenin en şiddetlisi Akabe günü gelmiştir. Kendimi İbn Abdi Yâlıl b. Abdi Külâl'e³⁴ arzetmiştim. İsteğime müsbet cevap vermedi. Ben de üzgün olarak gözümün gördüğü tarafa gittim. Ancak Karnü's-seâlib'de³⁵ kendime gelebildim, başımı kaldırdım. Bir de ne göreyim! Bir bulut... Beni gölgelendirmiş! Baktım; içinde Cebrail!.. Hemen bana seslenerek:

— "Allah (azze ve celle) kavminin sana söylediklerini ve sana verdikleri red cevabını işitti. Onlar hakkında dilediğini kendisine emretmen için sana dağlar meleğini gönderdi." dedi. Arkasından, 'Dağlar Meleği' bana seslendi ve selâm verdi. Sonra dedi ki:

— Yâ Muhammed! Allah kavminin sana söylediklerini işitti. Ben dağlar meleğiyim. Rabbin beni sana dilediğini emretmen için gönderdi. Ne diler-sin?! Eğer üzerlerine iki Ahşebî (Mekke'deki iki dağ) kapamamı diler-sen (kapatırım) dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) ona şunu söyledi:

«Bilâkis! Allah'ın onların sulblerinden sırf Allah'a ibâdet edecek, ona hiç bir şeyi şerik koşmayacak kimseler çıkarmasını dilerim!»

³⁴ Taif halkının büyüklerinden Sakif kabilesindedir. (*Fethu'l-bârî*, VI, 315).

³⁵ Karnü's-sealib: es-Seylü'l-kebir adlı yerdir. Taif'le arasında 46 km. vardır.

Rasûlüllah (s.a.v.) ve Allah Teâlâ'nın onu koruması:

Rasûlüllah (s.a.v.) on üç sene boyunca Mekke'de tek Allah'a ibadete ve şirki, putları bir kenara atmaya davete devam etti. Ancak Kureyş büyükleri Mekke'de ve çevresinde inat, hile ve kibirlerini arttırmaktan başka bir şey yapmadılar. Allah Teâlâ, Peygamberine ve müminlere davet için ahalinin İslâm davetine müspet cevap vereceği ve Allah'ın dinine davetin çıkış noktası olacak verimli bir toprak nasip etti. Bu durum, Peygamber'e (s.a.v.) ufukta belirir belirmez müminlere, Medine'ye hicret etmelerini emretti. Ancak Kureyş bu dinin tehlikesinin günden güne artıp büyüdüğünü gördü ve bu dine bir sınır koymaya karar verdi. Bunu da Rasûlüllah (s.a.v.)'i öldürerek yapmayı kararlaştırdı. Rasûlüllah'ı (s.a.v.) öldürmek için bütün hazırlıklarını yaptı. Allah Teâlâ, bu müşriklerin hilelerine ve Peygamber (s.a.v.)'e kurdukları tuzağa şu âyetlerle işaret etmektedir: "Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir".³⁶ Rasûlüllah (s.a.v.) ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) Sevr Mağarası'nda saklandıkları vakit, bazı müşrikler mağaraya yaklaşmışlardır. Hz. Ebû Bekir müşriklerin onları görmesinden korkmuştur. Bununla ilgili olarak Hz. Ebû Bekir şöyle der: "Nebîye (s.a.v.) mağarada iken, şunu söyledim: Eğer onlardan birisi ayaklarının altına baksa bizi görür. O da: Ey Ebû Bekir, üçüncüleri Allah olan iki kişi ile ne düşünürsün?"³⁷ Bu hususla ilgili olarak, Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Eğer siz O'na (Rasûlüllah'a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına. Üzülme. Çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu. Bunun üzerine Allah O'na (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zâten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir"³⁸ Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ey Rasûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun.

³⁶ Enfâl 8/30.

³⁷ *Sahih-i Buhârî*, Hadis: 3653; *Sahih-i Müslim* 4/1854 (2381).

³⁸ Tevbe 9/40.

Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna hidayete erdirmez."³⁹

Rasûlüllah (s.a.v.) ve Merhamet

Rasûlüllah (s.a.v.) ümmeti için tövbe ve merhameti seçmiştir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Bir de: "O'na "bizim de görebileceğimiz bir melek gönderilmeli değil miydi?" dediler. Eğer Biz bir melek gönderseydik elbette iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine göz bile açtırılmazdı."⁴⁰

Yine şöyle buyurmuştur: "Kâfirlerin keyfi olarak istedikleri mûcizeleri göndermeyişimizin tek sebebi, daha önceki kâfirlerin bu gibi mûcizeleri yalanlamış olmalarıdır. Nitekim Semud halkına açık bir mûcize olarak o dışı deveyi verdik de onu öldürdüler ve bu yüzden kendilerine zulmettiler. Biz o âyetleri sadece korkutmak için göndeririz."⁴¹

Bu iki âyet-i kerime sağlam bir Rabbanî sünnete işaret etmektedir. O da şudur: Müşrikler inanmaları için hissî bir mûcize istediklerinde, Allah Teâlâ onlara bu mûcizeyi verirse ve onlar iman etmezlerse, Allah (c.c.) onların azabını ve helakini çabuklaştırır.

Aynı şekilde Kureyş'e istemiş olduğu hissî mûcizeler verilmiş olsaydı, sonra da onlar iman etmeseydiler, helak olacaklardı. Ancak Allah Teâlâ bu ümmetten tümünden yok etme azabını kaldırmıştır. Bir gazap değil bir rahmet olarak gönderdiği Muhammed (s.a.v.)'in sayesinde böyle yapmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Biz seni bütün insanlar için sırf bir rahmet vesilesi olman için gönderdik!"⁴²

Zira o, tüm âlemlere verilmiş olan rahmettir. İbn Cerir Taberî⁴³ Said b. Cübeyr'den Abdullah b. Abbas'ın şunu söylediğini nakletmiştir:

"Mekkeli müşrikler, Rasûlüllah'tan, Safa tepesini kendileri için altın yapmasını ve dağları düzleyerek ekecekleri bir arazi haline getirmesini iste-

³⁹ Mâide 5/67.

⁴⁰ En'âm 6/8.

⁴¹ İsrâ 17/59.

⁴² Enbiyâ 21/107.

⁴³ İbn Cerir Taberî, *Tefsir-i Taberî*, XVII/477.

diler. Bunun üzerine Rasûlüllah'a şöyle vahyedildi: "Dilersen onların isteklerini ertele, olur ki onlardan meyve alırsın (ileride iman ederler). Dilersen onların istekleri yerine getirilsin. Fakat istedikleri yerine geldiği halde iman etmezlerse, daha önceki ümmetlerin helak edildikleri gibi onlar da helak edilirler". Bunun üzerine Rasûlüllah: "Hayır, onların istedikleri olmasın. Ben, onları ertelemiş olayım" buyurdu. Bunun üzerine Allah şu âyeti indirdi: "Kâfirlerin keyfi olarak istedikleri mucizeleri göndermeyişimizin tek sebebi, daha önceki kâfirlerin bu gibi mucizeleri yalanlamış olmalarıdır. Nitekim Semud halkına açık bir mucize olarak o dişi deveyi verdik de onu öldürdüler ve bu yüzden kendilerine zulmettiler. Biz o âyetleri sadece korutmak için göndeririz".⁴⁴

Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Abbas (r.a.)'ın diğer bir rivâyet inde şöyle dediğini nakleder: Kureyş, Peygamber (s.a.v.)'e, "Rabbine bizim için dua et ki, Allah Safa'yı bize altın kılsın, biz de sana iman edelim" dedi. O da: "Yapar mısınız" diye sordu, "Evet" dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) dua etti, Cebrail (a.s.) ona geldi ve dedi ki: "Rabbin, sana selam söylüyor ve sana diyor ki: "İstersen Safa onlar için altına dönüşür, bundan sonra onlardan kim küfre düşerse âlemlerden hiç kimseye vermeyeceğim azabı ona veririm. İstersen onlara rahmet ve tövbe kapısını açarsın" Bunun üzerine, Efendimiz (s.a.v.) "tövbe ve rahmet kapısı" buyurdu.

Rasûlüllah (s.a.v.) ve Hilim ve Affediciliği

Rasûlüllah'ın (s.a.v.) Zeyd b. Saâne'yi Affetmesi

Zeyd b. Saâne'nin⁴⁵ şöyle dediği nakledilir: "Peygamberlik alametlerinden iki alamet dışında, bütün hepsini, Muhammed (s.a.v.)'in yüzünde, ona baktığı zaman görüyordum. İki alameti öğrenememiştim:

Bunlar, hilminin kızgınlığının önüne geçmesi ve kendisine karşı yapılan kızgın hareketin onun hilmini arttırması. Zeyd b. Saâne şöyle devam eder: Hilmini ve kızgınlığını öğreneyim diye, onunla beraber bulunmak için, ken-

⁴⁴ İsrâ 17/59.

⁴⁵ Bu hadis-i şerifi, İbn Hibban Sahih'inde rivayet etmiştir. 1/521; Hâkim ve el-Ehadis el-Muhtara'da rivayet edilmiştir. 9/446; Beyhakî, *es-Sünen el-Kubrâ*, 6/24; Taberânî, *el-Mu'cem el-Kebir*, 5/223, hadis no: 5147.

dimi hoş göstermeye çalışıyordum. Rasûlüllah (s.a.v.), beraberinde Hz. Ali b. Ebî Talip olduğu halde, evlerinden çıktılar. Devesinin üzerinde bedevîye benzer birisi ona doğru geldi ve dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, falanca oğullarının köyü İslâm'a girdiler. Onlara Müslüman olurlarsa rızkın bol bol geleceğini söylemiştim. Yağmurun kesilmesinden ötürü sıkıntı ve kıtlığa düştüler. Ya Rasûlüllah ben tıpkı rızka tamah ederek Müslüman oldukları gibi İslâm'dan tamahkârlık sebebi ile çıkmalarından korkuyorum. Eğer, onlara yardım edecek birisini göndermeyi münasip görürsen, birisini yollarsın. Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v.) Hz. Ali b. Ebî Talip'e baktı ve ona sordu: "Yanımızda hiç mal var mı?" Hz. Ali b. Ebî Talip: Hayır vallahi ya Rasûlüllah, malın hepsi tükendi" dedi. Zeyd b. Saâne der ki: "O'na yaklaştım ve dedim ki, Ey Muhammed (s.a.v.), bana filan oğullarının bağındaki belli bir hurmayı, belli bir süreye kadar satar mısın?" Peygamber (s.a.v.) buyurdular ki: "Evet sana, belli bir süreye kadar, belli bir miktar hurmayı satarım. Fakat filan oğullarının bahçesi diye isim belirleme." Ben de buna muvafakat ettim. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) şu süreye kadar belli bir hurma için 80 miskal altın verdim. Hz. Peygamber (s.a.v.) altını, o a'rabîye verdi. Arabî malın hepsini alıp gitti. Peygamber (s.a.v.): "Acele et, bununla onları kurtar" diye seslendi. Zeyd b. Saâne şöyle devam eder: Borç ödeme zamanının gelmesinden iki veya üç gün evvel, Rasûlüllah (s.a.v.) Ensarilerden bir kişinin cenazesi için, beraberinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve ashabından bir grup olduğu halde çıkıp geldi. Cenazeyi kılınca, gölgesinde oturmak için bir duvara yanaştı. Ben de ona yaklaştım ve sert bir ifade ile ona baktım. Yakasını ve ridasını yakaladım ve şiddetli bir şekilde sarstım. Sonra dedim ki: "Ey Muhammed! Hakkımı ödemiye musun? Ey Abdülmuttalib'in oğulları! Hakların edasında ve borçların ödenmesinde hep geciken⁴⁶ kimseler olduğunuzu biliyorum." Ömer b. Hattab ona döndü. Gözleri, yuvasında yuvarlak yıldız gibi dönüyordu. Bana bir baktı ve dedi ki: "Ey Allah'ın düşmanı! Benim duyduğumu Rasûlüllah'a (s.a.v.) söylüyor, gördüğümü mü yapıyorsun? Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki,

⁴⁶ Hadiste geçen 'matl' kelimesi geciktirme, savma, ödeme için tekrar tekrar vaad etme anlamındadır. Hakkını matletti denir. İmtatelehu, mâtelehu bihi mumatele şeklinde kullanılır. Hakkını eda etmedi demektir. *Lisanu'l-arab*, XI/624.

Rasûlüllah'ın (s.a.v.) öfkesinden korkmasam, şu kılıcımla senin boynunu vururum" dedi. Rasûlüllah (s.a.v.) sükûnet ve teenni içinde Ömer'e bakıyordu. Sonra dedi ki: "Ey Ömer! Senin yapman gereken benden borcu güzellikle ödememi, ondan da borcunu güzellikle talep etmesini istemendi."

Yahûdî Zeyd b. Saâne, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) bu yüksek, parlak maneviyatı ve bu yüksek ahlâkı karşısında şaşkınlığa düştü. Sonra Rasûlüllah (s.a.v.) Ömer'e dönüp şöyle buyurdu: "Ey Ömer! Onu götür ve onun borcunu öde. O'nu korkutmanın karşılığı olarak da yirmi sa' fazla hurma ver." Zeyd b. Saâne der ki: Ömer beni alıp götürdü ve borcumu ödedi. Yirmi sa' hurma da fazladan verdi. O'na bu fazlalık nedir diye sorduğumda: "Rasûlüllah (s.a.v.), seni korkutmam karşılığında daha fazla vermeme emretti" dedi. O'na: "Ey Ömer! Beni tanıyor musun?" dedim: "Hayır, sen kimsin?" dedi. "Ben, Zeyd b. Saâne'yim" dedim. Ömer: "Yahûdî din adamı olan mı?", "Evet" dedim, "Yahûdî din adamı". Dedi ki: "Rasûlüllah (s.a.v.)'e, o söylediklerini söylemeye ve yaptıklarını yapmaya seni ne sevk etti? Bunun üzerine Zeyd b. Sa'ane şöyle demiştir: "Ey Ömer! Rasûlüllah'ın (s.a.v.) yüzüne baktığımda, bütün peygamberlik alametlerini görüyordum. İki alameti tecrübe etmemiştim. Birincisi; hilminin, öfkesinin önünde geçmesi. İkincisi ona karşı öfkeli davranışa karşı hilminin daha fazla artması. Bugün Rasûlüllah (s.a.v.)'de bu iki özelliği de öğrendim. Ey Ömer! Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın Rasûlü olduğuna tanıklık ettiğime seni şahit tutarım."

Müslümanın bu hadis-i şerifin büyük mânâlarını anlamak için durması gerekir:

Bu Yahûdî âliminden nasıl bir hareket sadır olmuştur?

Rasûlüllah (s.a.v.)'e karşı sert davranmış hatta bu davranışında sözüyle de fiiliyle de ileri gitmiştir. "Ey Muhammed! (s.a.v.) hakkımı ödemiyece misun? Allah'a yemin olsun ki, Ey Abdülmuttalib'in oğulları! Hakların edasında ve borçların ödenmesinde hep geciken kimseler olduğunuzu biliyorum." ifadesi sözüyle sert tavrını gösterir.

Din adamının Rasûlüllah'ın (s.a.v.) yüzüne sert bir şekilde bakması, E-fendimiz (s.a.v.)'in gömleğini ve ridasını eline alıp, onu şiddetli bir şekilde

sarsması fiilindeki sert tavrın göstergesidir. Bu olanlar borcun üzerinde ittifak edilmiş olan vadesi henüz bitmeden meydana gelmiştir. Rasûlüllah (s.a.v.) kendisine eziyet eden bu Yahûdî din adamına ceza vermemiştir.

Bu hadis-i şerifte, Zeyd b. Saâne hak sahibi olduğundan Rasûlüllah (s.a.v.) Hz. Ömer'in onu korkutmasına izin vermediğini görüyoruz. Hatta Rasûlüllah (s.a.v.) Hz. Ömer'e onu korkutması sebebiyle hurmadan yirmi sa' vermesini emretmiştir. Bunun ardından Rasûlüllah (s.a.v.) Zeyd b. Saâne'ye davranışının neticesi üzerinde biraz durmamız gerekir. Hadisenin sonucunda Zeyd b. Saâne, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) peygamberliğine kanaat getirmiş ve kendi kitaplarında okumuş oldukları ve buradan öğrendikleri peygamber sıfatlarının tümünün Muhammed İbn Abdillah (s.a.v.)'de var olduğunu görmüştür. Böylece Zeyd b. Saâne, tam bir kabul ile İslâmiyet'e girmiş ve hak şahadetini telaffuz etmiştir.⁴⁷

İnsanlık tek bütündür. Bu zamanda İslâmiyet'e düşmanlık besleyenler iki kısım dırlar:

İslâm ümmetine karşı derin bir kin, huñ taşıyan kimseler. Bunları, kininden ve şerrinden vazgeçirmek zordur. Çünkü körlüğe razı olmuş ve bunu hayatının bir programı haline getirmişlerdir. Bunlar azdır. İslâm ümmetine eziyet vermekten başka zararları dokunmaz.

Diğer bölüm insanlar -ki bunlar büyük olan kesimdir- saptırılmış ve aldatılmıştır. İslâm'ın resmi, ona; öldürme, terör, hırsızlık, kalleslik, hıyanet, hadler, el ve ayak kesme kalıbında sunulmuştur. O'na İslâm'dan bahsedilince, bu çirkin fotoğraftan başkasını bilmez. O'na Müslümanlardan bahsedilince, gözünün önüne ülkelerindeki kargaşalar, karışıklıklar, geri kalmışlık, bölünmüşlük gelir. Çaba harcanması gereken kısım bunlardır. Onlara hakkı göstermek, doğru yolu net bir şekilde Müslümanların yanlışları ve buldukları vaziyetleri berraklığını bozmadan görmeleri için ışık tutmak gayesiyle çaba harcanmalıdır.

⁴⁷ Sahabe Tabakat kitapları, Zeyd b. Saâne'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'le gazvelerine katıldığını ve Tebuk gazvesinde, dönerken değil de giderken şehit olduğunu aktarıyor. Hal tercemesi için *el-Isabe fi Temyiz es-Sahabe* kitabına bakılabilir.

Bu ikinci kısımdakilere, İslâm'a, İslâm davetine, İslâm Peygamberi'ne destek olmaları yakışır. Çünkü gayesi hak olup da haktan saptırılması, gözünün kapatılması ve gerçeklerin ters yüz edilmesi sebebiyle doğru yolu şaşırانların hakka, emin olduktan sonra dönmeleri gerekir.

Rasûlüllah'ın (s.a.v.) Fadâle b. Umeyr'i Affetmesi⁴⁸

Allah Teâlâ, Rasûlüne (s.a.v.) Mekke'yi fethi nasib etmiştir. Rasûlüllah (s.a.v.) fetih tamamlanınca Kâ'be-i Müşerrefe'yi tavaf etmiştir. Fadâle b. Umeyr b. Mulevvih bu durumu fırsat bilip Rasûlüllah'ı (s.a.v.) tavaf ettiği sırada öldürmek üzere hazırlanmıştır. O'na yaklaşıncı, Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle der:

- Fadâle misin?
- Evet, Fadâle'yim ya Rasûlallah.
- İçinden ne konuşuyordun?
- Birşey değil, Allah'ı zikrediyordum.

Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) güldü. Sonra: "Allah'tan mağfiret, af dile" dedi. Sonra elini onun göğsüne koydu. Kalbi huzur buldu. Fadâle şöyle derdi:

- Vallahi, elini göğsümden kaldırdığında Rasûlüllah (s.a.v.) Allah'ın yarattığı her şeyden daha sevgili olmuştu. Bunun üzerine aileme döndüm. Sırdaşım olan bir kadına uğradım. O'nunla konuşurdum. Bana: "Söyle ey Fadâle!" dedi. Ben "hayır" dedim. Sonra o esnada coşup şöyle dedim:

"Kadın bana anlat dedi. Allah ve İslâm, senden razı değiller, dedim.

Eğer Muhammed ve onun taraftarlarını, putların kırıldığı günde fetih ile görseydin, elbette Allah'ın dinini açıkça aydınlanmış olarak ve şirkin yüzünü karanlığın örttüğünü görürdün."⁴⁹

⁴⁸ Fadale b. Umeyr'in hal tercemesi ve İslâm'a giriş kıssası için bakınız: *es-Sire'n-Nebeviyye li'bni Hişam* III/583; İbn Seyyidi'n-nas, *Uyunu'l-Eser*, II/201; *er-Ravdu'l-unuf*, IV/176; *Zâdü'l-meâd* III/360, İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, IV/352; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/440.

⁴⁹ *Zâdü'l-meâd* III/412, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, IV/308, ed-dürer I/222.

Fadâle ibn Umeyr hadisinden ne anlamaktayız? Allah Teâlâ'nın haddi aşan tecavüzkârları, Allah'ın dini ve peygamberi için kötülük ve şer isteyenleri gözetim altında tuttuğunu anlamaktayız.

Yine hadisten Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in ümmete olan şefkat ve merhametini de anlamaktayız. Başkasını yok etmek isteyen, yok edilir. Başkasına kötülük yapmak isteyen, aynı kötülükle karşılık verilir. Rasûlüllah (s.a.v.), isteseydi kendisi için Fadâle'den intikam alma gücüne sahipti. Ancak, âlemlere rahmet olarak gönderilen Rasûlüllah (s.a.v.) kötülüğe, doğru yola tevcih ve irşad ile bu tecavüzkâr ve günahkâr kalbe, hidayet duası ile karşılık vermiştir. O'na; "Allah'a istiğfar et" demesinin sebebi budur. Rasûlüllah (s.a.v.) elini Fadâle'nin göğsüne koymuş ve hidayeti için dua etmiştir. Fadâle, kalbinde iman hidayetinin serinliğini hissetmiş ve bu onun şöyle demesine sebep olmuştur: "Vallahi, elini göğsümden kaldırdığında Rasûlüllah (s.a.v.) Allah'ın yarattığı her şeyden daha sevgili olmuştur."

Bu hadisten, imanın kalpte yerleşir yerleşmez o kalp sahibini yepyeni tümüyle istikamet sahibi, salih, hidayete ermiş, rüşte erişmiş bir insan haline getirdiğini anlamaktayız. Fadâle evine dönerken, cahiliyye döneminde kadınların erkeklerle arasında var olan türden bir irtibata sahip olduğu bir kadına uğramış, kadın onu beraber oturmaya çağırmış ancak o bu isteğe olumlu cevap vermemiştir. O bu fırsatı, hayatında olan değişikliği ona aktarmak için değerlendirmiştir. Hayatındaki değişiklik, Rasûlüllah (s.a.v.)'e iman etmesi, İslâm'ın ilkelerine inanmasıdır ki, bu ilkeler, ona inananı, kadınlar ve erkekler arasındaki kötü ilişkilerden uzak tutmaktadır.

Rasûlüllah'ın (s.a.v.) Umeyr b. Vehb'i Affetmesi:

Bunu İbn İshak mürsel sahih bir isnat ile rivâyet etmektedir. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*'de şöyle der. Taberânî⁵⁰ Enes b. Mâlik'ten rivâyet etmiştir. Bu rivâyet i nakledenler *Sahih-i Buhârî*'nin râvîlerindedir. Urve b. Zubeyr yoluyla rivâyet edilen hadiste, Umeyr b. Vehb'in oğlu Vehb'in Bedir Gazvesi'nde esir edildiği nakledilmektedir. Umeyr b. Vehb, Safvan b. Umeyye ile birlikte oturmaktadır. Henüz küfür ve şirk üzeredirler. Kâ'be civarında oturup aralarında Bedir gününü bahis konusu ederler. Umeyr b. Vehb el-

⁵⁰ Umeyr b. Vehb'in hal tercemesi için bkz. İbn Abdilber, *el-İstiab*; İbn Hacer, *el-İsâbe*.

Cumahî, Safvan b. Umeyye'ye şöyle der: "Bedir'de öldürülenlerden sonra, Allah hayatı kahretsin. Vallahi şayet ödeyemediğim şu borçlarım olmasa, geride kendilerine bir şey bırakmadığım çoluk çocuğum bulunmasaydı, Medine'ye varır, görürsem Muhammed'i öldürürdüm. Zira çarşılarda dolaştığını duydum" dedi.

Safvan, Umeyr'in bu sözlerini fırsat bildi ve ona: "Umeyr!... senin bütün borçlarını üstleniyorum. Çoluk çocuğun da benimkilerle birlikte olsunlar. Onlardan bir şey esirgemem" dedi. Umeyr ona: bu işi gizli tut! dedi. Safvan da: Tamam dedi.

Umeyr kılıcını bileyip zehirledi. Medine'nin yolunu tuttu. Mescid-i Nebvî'nin kapısında devesini çökertince -ilham sahibi olduğu bilinen- Hz. Ömer (r.a) onun kılıcını kuşanmış olduğunu gördü. "Bu, Allah düşmanı Umeyr b. Vehb'dir. Buraya mutlaka bir kötülük yapmak için gelmiştir" dedi. Kılıcının kayışını tutup boğazına bağladı ve Rasûlüllah'ın huzuruna götürdü. Efendimiz Umeyr'i bu halde görünce: "O'nu serbest bırak Ömer! Yaklaş ey Umeyr!" diye buyurdu. O da Rasûlüllah'a (s.a.v.) yaklaştı. Sonra Rasûlüllah (s.a.v.) ona:

"- Ey Umeyr! Buraya niçin geldin?" dedi.

Oğlum elinizde esirdir. Fidyesi hususunda iyilik etmeniz için geldim.

Bana doğru söyle! Buraya niçin geldin?

Sadece bunun için geldim.

Ya şu boynundaki kılıç ne?

Öyle kılıç olmaz olsun! Bedir'de bir fayda verdi mi?

Bana doğru söyle Ümeyr! Niçin geldin?"

Sadece bunun için geldim.

Hayır sen Hicr'de Safvan b. Umeyye ile Kâ'be'nin Hicrî'nde oturdunuz? Orada, Bedir'e katılan Kureyşli kimselerden bahsettiniz. Sonra Safvan'a dedin ki : Vallahi şayet ödeyemediğim şu borçlarım olmasa, geride kendilerine bir şey bırakmadığım çoluk çocuğum bulunmasaydı, Medine'ye varır, Muhammed'i öldürürdüm, dedin. Safvan da beni öldürme şartıyla borçları-

nı ve çocuklarına bakmayı üstlendi. Fakat Allah Teâlâ yapmak istediğın işe mani olacaktır." buyurdu.

Umeyr: "Allah'ın Rasûlü olduğuna ve doğru söylediğine şahitlik ederim. Allah'dan başka ilah olmadığına da şahitlik ederim. Senin gökten vahiy aldığını inkar ediyorduk. Bu konuşma senin de dediğın gibi Safvan'la aramızda bir sırdı. Benden başka bunu bilen yoktu.

Hız. Ömer şöyle der: Geldiğında bir domuzu bile Umeyr'den fazla seviyordum. Şimdi ise bazı evlatlarımdan daha fazla onu seviyorum.

Rasûlüllah Efendimiz (s.a.v.) ashabına: "Kardeşinize Kur'ân'ı öğretin. Esirini de salıverin." buyurdu.⁵¹

Burada insanın dili, meydana gelen hadise hakkında yorum yapmaktan âciz kalıyor. Rasûlüllah (s.a.v.)'i öldürmek için yapılan gayet sağlam bir plan:

İki adam, Rasûlüllah (s.a.v.)'i öldürmek için komplo kuruyorlar. Birisi diğeri borçlarını ödemeyi üstleniyor. Daha ötesi eşinin ve çocuklarının nafakasını üstleniyor. Rasûlüllah'a (s.a.v.) sû-i kast düzenlemesi esnasında öldürülürse veya onun Mekke'de olmadığı zamanlarda eşinin ve çocuklarının bakımını ve nafakalarını üstleniyor. Sonra planın uygulanmaya başlanması: Tam bir gizlilik içinde çalışma. Neye kalkıştığını kimse bilmiyor. Eşi ve çocuklarına dahî haber vermiyor. Sonra bir binek ediniyor. Kılıcını keskinleştiriyor, zehir sürüyor. Öyle ki davalısına değdiğinde tek darbe ile öldürsün. Sonra Umeyr Mekke'den Medine'ye çölleri, çorak toprakları aşılıyor Medine'ye ulaşıyor, devesini Mescit'in kapısında çöktürüyor. Ne kaldı geriye? Sadece planın son adımlarının uygulanması... O da Rasûlüllah'ın (s.a.v.) üzerine atlayıp, öldürücü kılıç darbesinin indirilmesi. Ancak istediğini yapabilecek mi? Bunu yapamayacak. Çünkü Allah Teâlâ, Rasûlüllah'ı (s.a.v.) hilecilerin komplosundan koruyacaktır.

Umeyr, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) önünde durdurulduktan sonra -ki Allah Teâlâ, peygamberine onun gerçek yüzünü göstermişti- ona geliş sebebi sorulunca, yalan söyleyip Müslümanlar tarafından esir alınan oğlunu kurtarmak için geldiğini iddia ederek gerçeği gizlemeye çalışıyor. Ancak tüm bunlar-

⁵¹ el-Hasâisü'l-Kubra, 344; A'lâm en-Nubuvve, 162.

dan daha önemli olan Rasûlüllah (s.a.v.) bu plana, bu entrikaya nasıl karşılık veriyor?

Rasûlüllahın (s.a.v.) verdiği karşılık onu affetmek, İslâm dairesinde yeni bir üye olarak kabul etmek ve esir olan oğlunu serbest bırakmaktır.

Bu ikisi, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) öldürülmesi için yapılan birçok denemeden sadece iki örnektir. Her ikisinde planlama komplo ve planı uygulamaya başlama söz konusudur. Amaç tektir. O da, Rasûlüllah (s.a.v.)'e sû-i kast düzenlemek. Burada suçun alametleri çok belirgindir. Delilleri, hüccetleri açıktır. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) bu şahıslardan her birini cezalandırma imkânı vardı. Bu durumda onlara zulmetmiş olmazdı. Onlar öldürme teşebbüslerini itiraf etmişlerdi. Silah ellerinde idi. Suçları sabitti. Bununla birlikte, o ikisini affetti. Onları cezalandırmadı. Fadâle ibn Umeyr olayında, Rasûlüllah (s.a.v.) mübarek elini Fadâle'nin göğsüne koydu. O'na hidayeti için dua etti. Allah kabul etti. Rasûlüllah (s.a.v.) elini çektiğinde Allah, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) sevgisini Fadâle'nin yüreğine yerleştirip onu imana hidayet etmişti. Ömer b. Vehb'de ise Rasûlüllah (s.a.v.) onu affetti. Bunla ilgili Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kardeşinize Kur'ân-ı Kerim'i öğretin ve esirini salıverin."

Bunlar Rasûlüllah'ın (s.a.v.) hayatından canlı derslerdir. Sadece Müslümanlara değil, bütün insanlığa derstir.

Rasûlüllah'ın (s.a.v.) ahlâkının kaynağı vahyin nurudur. Yolu Allah'ın kitabıdır. Programı Allah'ın şeriatıdır. Mübarek sîretinin her bir parçasında insanî kemalâtın en zirvesindedir. Bu sunumda Rasûlüllah'ın (s.a.v.) hayatından bu örneklerle yetindim. Zira konuyu kısa bu zamanda tümüyle ihata etmek mümkün değildir.

Son olarak, bu önemli sempozyumun düzenleyicilerine teşekkürümü ve memnuniyetimi takdim ederim.

**VAHİY ÖNCESİ
HZ. MUHAMMED (s:a.v.)'İN HAYATI,
ARAP YARIMADASI VE DÜNYANIN
O DÖNEMDEKİ AHVALİ**

1. TEBLİĞ

VAHİY ÖNCESİNDE HZ. PEYGAMBER (s.a.v.)'İN GÖNDERİLDİĞİ SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNÎ ORTAM

Adem APAK♦

Giriş

Siyer yazımında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı ve risâleti dönemi bahislerinden önce, onun içinde doğduğu, yetiştiği, kendisine peygamberlik görevinin verildiği ve sonrasında da İslâm'ı tebliğ ettiği ortamın coğrafi, etnik, sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî yapısının genel hatlarıyla ortaya konulması gerekir. Başka bir ifadeyle VII. asırda da Arap Yarımadası çevresindeki dünya hakkında genel hatlarıyla bilgi sahibi olunmadan Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) nasıl bir vasata gönderildiği anlaşılabilir. Bu sebeple başta Arabistan olmak üzere bölgenin coğrafi, siyasî, iktisadî ve dinî hususiyetlerinin incelenmesi gerekir. Zira bu bahiste ortaya çıkacak görünüm ve yapılacak değerlendirmeler, hem vahiy ortamının ve vahyin ilk muhataplarının tanınması, dolayısıyla İlâhî hitabın en doğru bir şekilde kavranılmasına; hem de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğiyle birlikte bir toplumda meydana gelen değişim ve dönüşümün boyutlarının en doğru bir şekilde tespit edilmesine imkân sağlayacaktır. Sosyal hayatta, dinî anlayışta ve dünya görüşünde ne tür değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği ancak bu şekilde tespit edilebilir. İslâm'ın devrimci bir karakter mi taşıdığı, yoksa düzenli ve tedrici ıslah hareketi mi gerçekleştirdiği hususu bu çerçevede daha net vuzuha kavuşturulabilir. Ancak bu şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risâleti ve

♦ Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

İlâhî vahyin hedefiyle ilgili olarak genellemeler yapmak yerine daha anlamlı ve tutarlı analiz ve değerlendirmelere ulaşmak mümkün olabilir.

Ayrıca unutmamak gerekir ki, İlâhî vahyin son tebliğcisi Hz. Peygamber (s.a.v.), ömrünün büyük kısmını cahiliye toplumu içinde ve cahilî dünya görüşünün hakim olduğu bir ortamda geçirmiş; peygamber oluncaya kadar geçen 40 seneyi, risâletinin de ilk 13 yıllık sürecini câhiliye gelenek ve kurallarının cârî olduğu Mekke'de tamamlamıştır. Dolayısıyla bu dönemin bütün özellikleriyle bilinmesi ve tanınması, aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğru bir şekilde tanınmasıyla doğrudan ilişkilidir.

I. TARİHÎ VE COĞRAFÎ ARKAPLAN: ARABİSTAN

Arabistan Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının kesiştiği bölgede bulunan, doğusunda Basra Körfezi ve Umân Denizi, güneyinde Hint Okyanusu, batısında ise Kızıldeniz ile sınırlı bir yarımadadır. Bölge batıda Kızıldeniz kıyısında Tihâme olarak bilinen dar bir sahilden başlar. Yarımadanın orta kısmında Hicaz, güneyinde ise Yemen bulunur. Yemen'den doğuya doğru gidildikçe Hadramut'a, daha sonra Umân topraklarına ulaşılır. Necid, yarımadanın kuzeyinde yer alır. Buradan da kuzeye doğru gidildikçe Nüfûd çölü, Necid'in güneydoğusunda Yemâme, sonra da Hecer yahut günümüzde Bilâd-i Halîc olarak bilinen Bahreyn bölgesine varılır.¹ Arabistan, yeryüzü çekileri, tarihi ve kültürü dikkate alınarak Güney Arabistan, Kuzey Arabistan ve Hicaz olmak üzere üç bölgeye ayrılır.

A. GÜNEY ARABİSTAN

Tarihin en eski dönemlerinden itibaren Güney Arabistan'da MÖ. 1400 ile 650 arasında başkentlerine nispet edilen Mainîler hüküm sürmüşlerdir. Bu devlet, bilhassa ticarî faaliyetleriyle tanınmış, hâkimiyet alanı da Akdeniz, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin kıyılarına kadar uzanmıştır.² Bölgede bu krallığın ardından Me'rib şehri merkezli Sebe krallığı kurulmuştur. Tarım ve ticaretle meşgul olan Sebelilerin inşa ettikleri Me'rib barajı meşhurdur. M. Ö.

¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Beyrut 1993, I, 144-145; Hitti, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), I-V, İstanbul 1980, I, 31-34.

² Zeydan, Corci, *el-Arab Kable'l-İslâm*, (thk. Hüseyin Munis), Kahire ts.,s. 136-140.

750-115 yılları arasında hüküm süren bu krallık, Himyerliler tarafından yıkılmıştır.³ Sebelilere nazaran savaşçı nitelikleriyle temayüz eden Himyerliler, Güney Arabistan'da hâkimiyeti ellerine aldıktan sonra komşuları olan İranlılar ve Habeşlilerle de mücadele etmişlerdir. Himyer kralları "tübbâ" olarak isimlendirilmiştir.⁴

Himyerliler miladî IV. yüzyılın ortalarında yaklaşık yarım asırlık bir süre Habeş işgaline maruz kalmışlar M.375 yılından itibaren tekrar bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu dönemde Güney Arabistan'da Hıristiyanlık yayılmaya başlamış, ayrıca ülkeye gelen tüccarlar sebebiyle Yahûdilik de güçlenmiştir. Himyer hanedanının zamanla Yahûdiliği benimsemesi üzerine, dinî ve politik sebeplerle Bizanslılar ve Habeşliler de ülkedeki Hıristiyanları himaye etmişlerdir. Dolayısıyla Himyerliler döneminde Güney Arabistan, siyasî hâkimiyetin yanı sıra dinî mücadelenin ana merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreçte Yahûdiliği kabul eden Himyer Kralı Zû Nüvâs, pekçok Hıristiyanı dinden döndürmeye zorlamış, dinlerini terk etmeyenleri ise "uhdûd" adı verilen ateş dolu çukurlarda diri diri yakmıştır.⁵

Himyer kralının katliamından kurtulabilenler, o dönemde Hıristiyanlığın hamisi durumunda olan Bizans'tan yardım talebinde bulunmuşlardır. İmparator, ülkesinin Yemen'e uzaklığı sebebiyle bizzat kendisinin o bölgeye ulaşmasının mümkün olmadığını, ancak Habeşistan'da hüküm süren Aksum Krallığı'ndan Yemen'e müdahale etmesini isteyebileceğini bildirmiştir. Yemen üzerinde mutlak hâkimiyet kurmak isteyen Habeş hükümdarı bu teklifi memnuniyetle kabul etmiş ve M. 525 yılında Eryât isimli komutanın emri altında büyük bir orduyu Arap Yarımadası'na göndermiştir. Habeşlilerin gelişiyile birlikte Yemen'deki Himyerîler devleti tarih sahnesinden silinmiş, ülke artık Hıristiyanların kontrolüne geçmiştir. Yemen'e kurtarıcı olarak çağrılan Habeşliler ise zamanla ülkenin yeni istilacısı haline dönüşmüşler, Yemen'i merkezden gönderdikleri valilerle yönetmeye başlamışlardır.

³ Cevad Ali, *el-Mufassal*, II, 258-495; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 80-81, 85-87.

⁴ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, (thk. Eliza Lichtenstadter), Beyrut ts. (Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde), s. 364-368.

⁵ Bürûc, 85/1-9; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî), I-IV, Beyrut ts, I, 37.

Arabistan'ın güneyini kontrol altına alan Habeş Krallığı, bunun ardından Yemen'i Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri haline getirmek amacıyla Sana'da Kulleys adı verilen bir gösterişli kilise inşa etmiştir. Yemen valisi Ebrehe hem Hicaz'ın tamamını siyasî hâkimiyetine almak, hem de Kulleys'e rakip gördüğü Kâ'be'yi tahrip etmek için M. 570 yılında Mekke'ye bir askerî harekât düzenlemiş, fakat hedefini gerçekleştirilmeden geriye dönmüştür.⁶ Bu arada ülkenin istilâcıları Habeşliler ile yerli halk Yemenliler arasında çekişmeler meydana gelmiş, bu süreçte pek çok Yemenli katledilmiştir.⁷

Ebrehe'nin ölümünden sonra Habeşistan'ın Yemen üzerindeki etkinliği yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. Bu dönemde istilâcıların halka yaptıklarından rahatsız olan Himyeriler soyundan gelen Seyf b. Zî Yezen, ülkedeki Habeş zulmünü ortadan kaldırmak amacıyla komşu devlet Sâsânîler'den yardım talebinde bulundu. Bölgede Bizans devleti ile nüfuz mücadelesi içinde olan İranlılar bu daveti kabul ettiler. Nitekim Kısra Hüsrev Nûşîrevân (M. 551-579) meşhur komutanlarından Vahriz idaresinde gönderdiği orduyu Habeşlileri Yemen'den uzaklaştırdı ve Seyf b. Zî Yezen'i bölgenin idaresine getirdi. Bu şekilde Yarımada'nın güney topraklarının kontrolü Sâsânî Hükümdarı'nın eline geçmiş oldu. Bölgede İran istilâsı yaklaşık olarak 50 yıl kadar devam etti. Yemen'de Sâsânîlerin son valisi Bâzân'ın hicretin 7. yılında (M. 629) İslâmîyet'i kabul etmesiyle bölge tamamen Müslümanların hâkimiyetine girmiştir.⁸

B. KUZEY ARABİSTAN

Arabistan'ın kuzeyinde bilinen en eski devlet, Filistin'in güneyinde kurulan ve M.Ö IV. ile M.S. II. asır arasında varlığını devam ettiren Nabâtî Krallığı'dır. Devletin başkenti Petra şehridir. Nabâtîler, hüküm sürdükleri dönem boyunca Roma İmparatorluğu ile Hicaz çölü arasında tampon görevi yapmışlar, Romalılar çölden gelebilecek muhtemel bedevî saldırılarından

⁶ Fil 105/1-5.

⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 36-59.

⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 32-58, 64-70, 71-73. Taberî, *Tarihu'l-Ümmem ve'l-Mülûk*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-XI, Beyrut ts. (Dâru's-Süveydân), II, 147-148.

korunabilmek için bu devleti bilinçli bir şekilde himaye etmişlerdir.⁹ Ancak iyi ilişkiler uzun süre devam etmemiş, İmparator Traianus (M. 98-117) Nabâtîler devletine son vermiştir.¹⁰

Nabâtî Krallığı'nın sonlarına doğru Kuzey Arabistan'da M. Ö. I. yüzyıl-da Tedmürlüler (Palmirliler) devleti kurulmuştur. Bu devlet de Nabâtîler gibi Romalıların hem himayesini kazanmış, hem de zaman zaman saldırılarına maruz kalmıştır. Nitekim Tedmürlüler'in âkıbeti de Nabâtîler'den farklı olmamış; İmparator Orelyan (M. 270-275) zamanında Roma orduları Tedmür'ü işgal ederek bu devletin varlığına son vermiştir. Bölge İslâm fetihlerine kadar Bizans hâkimiyetinde kalmış, hicretin 12. yılında (M. 633) Hâlid b. Velîd tarafından fethedilmiştir.¹¹

M. S. III. yüzyılın sonuna doğru Tedmür devletinin etkisini kaybetmeye başladığı dönemde Kuzey Arabistan'da iki devlet güçlenmeye başlamıştır. Bunlar, Me'rib Seddi'nin yıkılmasıyla güneyden göç eden Araplar tarafından kurulmuş olan Gassânîler ile daha doğuda kurulmuş bulunan Hireliler'dir. Gassânîler, Roma İmparatorluğu'na bağlı olarak Suriye'de, Hireliler ise Sâsânîlerin hükümranlığını tanımak sûretiyle Irak topraklarında hüküm sürmüşlerdir.¹²

Gassânîler, M. III. yüzyılın başlarında Güney Arabistan'dan Suriye topraklarına göç ederek Gassân nehri kıyılarını yurt edinmişler, Roma İmparatorluğu'nun da tesiriyle Hıristiyanlaşmışlardır. Bizans devleti daha önce kurulan Nabâtîler ve Tedmürlüler'de olduğu gibi, ülkenin güney sınırlarını çölde yaşayan bedevîlerden ve Sâsânî saldırılarından koruyabilmek için bu devletin varlığını desteklemiştir. hicretin 8. yılında (M. 629) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Gassânîlere gönderdiği elçisi Hâris b. Umeyr, bölge valisi Şurahbil b. Amr tarafından Mûte'de öldürülünce, onlar üzerine sefer düzenlenmiştir. Bundan bir yıl sonra (H. 9/M. 630) Gassânîler tarafından Medine'ye yönelik büyük bir saldırı tertip edileceği haberinin alınması üzerine

⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, II, 68-72, 600-627.

¹⁰ Zeydan, Corci, *el-Arab Kable'l-İslâm*, s. 81-97; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 105-108.

¹¹ Zeydan, Corci, *el-Arab Kable'l-İslâm*, s. 98-108.

¹² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, II, 626-629.

H. Peygamber (s.a.v.), Tebük seferini gerçekleştirmiştir. Hicretin 15. yılında (M. 636) meydana gelen Yermük savaşında bu devletin son kralı olan Cebele b. Eyhem Bizans ordusunda yer alan Hıristiyan Arapların komutanı olarak Müslümanlara karşı savaşmıştır.¹³

Kuzey Arabistan'da kurulan ve Müslümanların fethine kadar bölgede varlığını sürdüren diğer bir devlet ise Hirelilerdir. Gassânîler gibi Güney Arabistan asıllı olan ve Lahm kabilesinden gelmeleri sebebiyle Lahmîler olarak da tanınan Hireliler, Sâsânîlere bağlı olarak yaşamışlar ve göçebe Arapların saldırılarına karşı İran Araplarıyla olan sınırlarını korumuşlardır. Hire Devleti meşhur kralları Numân b. Münzir'in (M.586-613) ölümünden sonra İran'a karşı tüm bağımsızlığını kaybedince doğrudan İran'dan tayin edilen valiler tarafından idare edilmeye başlamıştır. Hire toprakları (H. 12/M. 633) yılında Hâlid b. Velîd'in seferleri neticesinde Müslümanların hâkimiyetine girmiştir.¹⁴

C. HİCAZ

Hicaz, Arabistan'ın Kızıldeniz tarafında orta kısımda yer alır. Yarımada'nın bu bölümü Kuzey ve Güney Arabistan'ın aksine Bizans ve Sâsânîler gibi güçlü devletlerin işgal maksatlı saldırılarına maruz kalmamıştır. Bunda arazinin çöl ve dağlık yapısı sebebiyle bölgeye asker sevkinin güç oluşunun, ayrıca işgalci bir devletin elde edeceği ganimet ve vergi gelirinin orduya yapılacak masrafı dahî karşılayamayacak olmasının büyük etkisi vardır. Zira o zamana kadar Hicaz'ın ekonomik anlamda yabancıların ilgisini çekecek bir zenginliği de olmamıştır. Bütün bu sebeplerle İslâm'ın doğduğu asra kadar Hicaz, Arap Yarımadası'nın en bakir ve bağımsız bölgesi olma özelliğini sürdürmüş, nesiller boyunca bu hürriyet ortamında yetişmiş olan Hicazlı Araplar neseplerini, geleneklerini ve dillerinin safiyetini koruyabilmişlerdir.¹⁵ Hicaz'ın en önemli şehirleri Mekke, Medine ve Taif'tir.¹⁶

¹³ Zeydan, Corci, *el-Arab Kable'l-İslâm*, s. 207-220; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 387-449.

¹⁴ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, (thk. Eliza Lichtenstadter), Beyrut ts. (Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde), s. 358-361.

¹⁵ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli), Ankara 1997, s. 29.

¹⁶ Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 154.

1. Mekke

Mekke, etrafı dağlarla çevrili bir vadide kurulmuş olup Hicaz'ın dinî ve ticarî merkezidir. Şehri Arap Yarımadası'nın diğer merkezlerinden ayıran ve üstün hâle getiren en önemli özellik yeryüzünün ilk mabedi kabul edilen Kâ'be'nin burada bulunmasıdır. Kâ'be, Mescid-i Harâm, Safâ ve Merve adlı kutsal mekânlar Mekke'de bulunduğu gibi, hac vazifelerinin geri kalan kısımlarının îfâ edildiği Arafat, Müzdelife ve Mina da bu şehrin civarında yer almaktadır. Mekke ayrıca Yemen'den başlayıp Akabe Körfezi'ne ulaşan ticaret yolunun, yani Yemen-Şam hattının kilit noktasında bulunması sebebiyle ticarî merkez özelliğini de kazanmıştır.¹⁷ Mekke'nin çevresinde yılın belli zamanlarında gerçekleştirilen Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz gibi panayırlar şehrin ticarî ehemmiyetini daha da artırmıştır.¹⁸ İşte bütün bu özellikleri sebebiyle Mekke Kur'ân'da (Ümmü'l-kurâ=Şehirlerin anası) adıyla anılmıştır.¹⁹

Mekke'nin tarihi M. Ö. 5. yüzyılın ortalarına kadar ulaşır. Şehri ilk yurt edinenler Güney Arabistan asıllı Amâlikalılardır.²⁰ Daha sonra yine güneyden gelen Cürhüm kabilesi buraya yerleşti. Böylece Harem etrafında başlayan iskân hadisesi ile Mekke küçük bir yerleşim merkezi haline geldi. Hz. İsmail (a.s.) de kabilenin reisi olan Mudad'ın kızı Seyyide ile evlenerek Cürhümlüler'le akrabalık kurdu. Hz. İsmail (a.s.), bir peygamber olarak Kâ'be ve hac vazifelerini yerine getirmiş, kendisinin ardından bu görevler oğulları tarafından yürütülmüştür. İsmailoğulları zamanla şehirde çoğalmışlar ve İsmailîler, Adnânîler, Maaddîler veya Nizarîler adlarıyla anılmışlardır. Yüzyıllar sonra aynı topraklarda peygamberlik görevini üstlenecek olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ataları olan Kureyş kabilesi de, Hz. İsmail'in Cürhümlü kadınlarla evlenmesinden meydana gelen İsmailoğulları soyundan neş'et etmiştir.²¹

¹⁷ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 113; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 155-156.

¹⁸ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 263-268.

¹⁹ Şûrâ, 42/7.

²⁰ Cevad Ali, *el-Mufassal*, I, 345-347.

²¹ Buhârî, *Ehâdîsü'l-Enbiyâ*, 9.

Mekke'de Cürhümlüler'in idaresine son verenler, yine onlar gibi Yemen asıllı bir kabile olan Huzaalılar'dır. Güneyden kuzeye doğru göç eden Huzaalılar kendilerine uygun bir yerleşim yeri buluncaya kadar Mekke civarında kalmak için Cürhümlüler'den müsaade istemişler, ancak talepleri kabul edilmeyince Mekke'ye hücum etmek sûretiyle eski sahiplerini şehirden uzaklaştırmışlar, fakat İsmailoğulları'nın burada yaşamalarına müsaade etmişlerdir. Diğer taraftan şehrin idaresini Huzaalılar'a terk etmek zorunda kalan Cürhümlüler Mekke'den ayrılırken Zemez kuyusunu da işlemez hâle getirmişlerdir.²²

Huzaalılar döneminde liderleri Amr b. Luhay, Kâ'be'ye ilk kez putların yerleştirilmesi âdetini başlatmış, bu sebeple kısa zamanda Kâ'be bir put merkezine dönüşmüştür.²³ Tevhid inancını zedeleyen bu gelenek, ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'yi fethetmesiyle ortadan kaldırılacaktır.

2. Taif

Mekke'nin yaklaşık 120 km. güneydoğusunda Irak-Yemen ticaret yolu üzerinde bulunan Taif, Sakîf Kabilesi'nin yurdudur. Serin havası sebebiyle Mekkelilerin sayfiye merkezi olarak ünlenmiştir.²⁴ Sakîfliler arazilerinin verimliliği ve şehirlerinin ticaret yolu üzerinde olması sebebiyle zaman zaman zenginlikte Mekke ile yarışabilecek hâle gelmişlerdir. Şehir ahalsinin mahalli ve mevsimlik panayırlar sebebiyle Mekke halkıyla sağlam bağlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak onların siyasî gücü hiç bir dönemde Mekke halkı düzeyine ulaşamamıştır. Özellikle Kureyş ile Sakîf Kabilesi'nin de dâhil olduğu Hevâzin kabileleri arasında gerçekleşen Ficâr savaşlarında Mekkeliler'in galip gelmesi, Kureyş'in Taifliler üzerindeki hâkimiyetini daha da pekiştirmiştir.²⁵ Böyle olduğu içindir ki, Sakîfliler, Mekke'nin fethine kadar geçen dönemde Kureyş'ten bağımsız olarak herhangi bir siyasî faaliyete girişme cesareti gösterememişlerdir.

²² İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 116-122; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem, 1963, I, 8.

²³ Buhârî, *Menâkıb* 9; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, (çev. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, s. 26.

²⁴ Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 154.

²⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 195-198.

3. Yesrib (Medine)

Mekke'den sonra önem derecesinde Hicaz'ın ikinci şehri Yesrib'dir. Şehrin kuzeyinde Uhud dağı, güneyinde Âir dağı, doğusunda Vâkım harresi (volkanik arazi), batısında ise Vebere harresi bulunmaktadır.²⁶

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) hicretinden sonra Medine adını alan Yesrib'in ilk sakinleri Yemen asıllı Amâlikahlar'dır. M. Ö. VI. yüzyılın başlarında Kudüs'ü işgal eden Bâbil Kralı Buhtunnasr Kudüs'ü işgalinin ardından Yahûdîleri kendi ülkesine götürünce, onun elinden kurtulanların bir kısmı daha güvenli buldukları Hicaz'a gelerek Yesrib, Hayber ve Fedek gibi şehirlere yerleşmişlerdir. Yahûdîlerin Filistin'den Arabistan'a göç etmelerini zorunlu hâle getiren sürgün ve baskılar daha sonra da devam etmiş, özellikle Roma İmparatorlarından Adriyanus'a (M. 117-138) karşı yapılan ayaklanmanın başarısız olması üzerine Yahûdîlerin bir çoğu Arabistan'a sığınmak zorunda kalmışlardır. Hıristiyanlığın Suriye'de yayılmasının ardından Romalıların dinî baskısına maruz kalan Yahûdîler de kendileri için daha güvenli buldukları Hicaz'a gelmişler, bilhassa kuzey bölgelere yerleşmişlerdir. Yarımada'ya gelen Yahûdîler burada zamanla Arap kültürünü benimsemişler, hatta Arap isimleri almışlardır.²⁷ Güney Arabistan'da Me'rib seddinin yıkılması üzerine Kahtânî Araplarının Ezd koluna mensup Evs ve Hazrec isimli kabileler de Yesrib'e gelmişlerdir.²⁸

II. BEŞERÎ ARKAPLAN: SOSYAL VE DİNÎ HAYAT

Arapların İslâm öncesi devirleri genel olarak câhiliyye dönemi olarak adlandırılır. Bu kelime "chl" kötünden türetilmiş olup, eski sözlüklerde ilmin zıddı olan "bilgisizlik" anlamı verilmiştir. Bu durumda câhiliyye çağı "bilgisizlik çağı" anlamına gelir. Çağdaş araştırmacılar ise bu kavrama başka bir anlam yüklemektedirler. Onlara göre eski Arap şiirinde cehl, ilmin zıddı olarak kullanılmakla birlikte bu, kelimenin ikinci anlamıdır. Birinci anlamına göre cahil azgın, arzularının esiri, şiddet taraftarı ve sabırsız kişidir. Bu şekilde cehl kelimesi ilmin değil, hilmin karşıtı olmaktadır. Dolayısıyla cahil-

²⁶ Buhl, Fr., "Medine", *İA*, VII, 459.

²⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 569-570.

²⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 128-142, VI, 511-543.

likten bilgisizlik değil, bildiği hâlde kasten bilgisizce hareket kastedilmektedir. Zira İslâm öncesi dönemdeki Arapların hayatları ve faaliyetleri incelendiğinde onların çevrelerinde yaşayan insanlardan akıl ve bilgi potansiyeli yönünden daha ileride olduğunu gösteren pek çok delil bulmak mümkündür.²⁹

Câhiliyye kavramı ve davranışları için Habeşistan Kralı huzurunda Müslümanlar adına konuşan Cafer b. Ebû Tâlib'in açıklamaları güzel bir örnek teşkil eder:

"Ey hükümdar, Allah aramızdan birini seçip de onu kendisi için elçi olarak gönderene kadar biz cahillerdendik, putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarına riâyet etmez, komşuluk haklarını tanımazdık. Güçlü olanlarımız zayıf olanlarımız ezerdi. Uzun bir müddet bu hâlde yaşadık. Sonra Allah bize aramızdan soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini, namusluluğunu bildiğimiz bir peygamber gönderdi. O bizi Yüce Allah'ın birliğini tanımaya ve O'ya ibadet etmeye çağırdı. Ağaç ve taştan yaptığımız putlara tapmaktan, Allah'a ortak koşmaktan uzaklaştırdı. Bize doğru söylemeyi, emanete ve akrabalık bağına riâyet etmeyi, komşularla güzel geçinmeyi, haramdan, kan dökmekten sakınmayı emretti. Fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadına iftira etmekten menetti. O, bize, diğer insanlara kötülük yapmaktan çekinmeyi, sadece Allah'a ibadet etmeyi, sadaka vermeyi ve her çeşit iyi ve güzel fiiller işlemeyi öğretti".³⁰

Câhiliyye kavramı, gerek Kur'ân³¹ gerekse hadislerde İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışları İslâmî dönemdekinden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte câhiliyye, yaşanmış ve bitmiş olan bir tarihî süreci değil, bir kültürü temsil eder. Böyle olduğu içindir ki, İslâm'dan sonra, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde dahî câhiliyye davranışlarına tesadüf etmek mümkün olmuştur. Nitekim gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse hadislerde bu döneminin belirgin davranışları kan davası, içki, kumar, kabilecilik gibi

²⁹ Tülücü, Süleyman, "Câhiliyye Kelimesinin Mana ve Menşe'i", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 4, Erzurum 1980, s. 279-281.

³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 359-360.

³¹ Âl-i İmrân, 3/145; Mâide, 5/50; Ahzâb, 33/33; Feth, 48/26.

alışkanlık ve uygulamalar câhiliyye davası olarak kabul edilmiş, bu hususta gayret sarf edenler hem vahiy, hem de Rasûlüllah'ın (s.a.v.) diliyle kınanmıştır.

Örnek vermek gerekirse, Kur'ân'da insanlar "*câhiliyye zannından*" sakındırılmış,³² Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hanımları "*câhiliyye devrindeki kadınlar gibi açılıp saçılmamaları*" konusunda ikaz edilmiş,³³ ayrıca bütün Müslümanlar "*câhiliyye taassubu*"na düşmemeleri için uyarılmış³⁴ ve nihayet Müslümanlara "*câhiliyye idaresini mi aradıkları*" sorulmuştur.³⁵ Benzer şekilde Allah Rasûlü (s.a.v.) de "*câhiliyye davasıyla hak iddia eden bizden değildir*"³⁶ demek sûretiyle İslâm'dan sonraki olumsuz tavırları da câhiliyye anlayışı olarak tanımlamış ve ümmetini bu hususta uyarmıştır. Hatta "*Ümmetimin içinde câhiliyye döneminden kalma dört adet vardır: Asaletle övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek ve ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak*" ifadeleriyle Müslümanların bu alışkanlıklardan kolayca vazgeçemeyeceklerini de bildirmiştir. Buradan yola çıkarak câhiliyyeyi sadece İslâm'dan önceki dönem şeklinde tanımlamanın hatalı, en azından eksik olduğu açıkça ortaya çıkar.³⁷ Ancak konunun takdimi gereği, burada câhiliyyeden İslâm'ın doğuşundan önceki dönem kastedilecektir.

Arapların İslâm'ın zuhuru evvelinde sergiledikleri câhiliyye davranışları arasında kibir, gasp, içki, fuhuş, kumar, kan davası, riba, hırsızlık, yetim malı yeme gibi kötü alışkanlıkları saymak mümkündür ki, bunlar "*Mesâlibü'l-Arab*" (Arapların ayıpları) olarak isimlendirilmiştir.³⁸ Bu adetler toplumda yaygın olarak sergilenmekle birlikte, Arapların tamamı bu davranışları benimsemiş değildir. Genel anlamda câhiliyye kültürü içinde hayatlarını sürdüren insanların da takdire şayan davranışlarına da şahit olunmuş-

³² Âl-i İmrân, 3/154.

³³ Ahzâb, 33/33.

³⁴ Feth, 48/26.

³⁵ Mâide, 5/50.

³⁶ Buhârî, Cenâiz 39.

³⁷ Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Câhiliyye*, Konya 1996, s. 1-110; Fayda, Mustafa, "*Câhiliyye*", *DİA*, VII, 17-19.

³⁸ İslâm öncesi dönem câhiliyye kültürü ve alışkanlıkları hakkında geniş bilgi için bk. Sarıçık, Murat, *İslâm Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Isparta 2002, s. 11-130, 224-303.

tur. “Fedâilü’l-Arab” (Arapların faziletleri) olarak bilinen güzel hasletlerin başta gelenleri ise bağımsızlık ve özgürlüğe düşkünlük, yiğitlik, cesaret, sabır, zayıfı korumak, güçlüye karşı koymak, cömertlik, ahde vefa, misafirperverlik, kendisine sığınanı himaye etmek, kanaatkârlık gibi hasletlerdir.³⁹

Araplarda câhiliyye dönemi kültürü şifahî gelenekle aktarılmıştır ki, bunun en önemli kaynağı câhiliyye şiiridir. Kabile övünmesi (medh) câhiliyye şiirinin en önemli mevzularından birisidir. Övgüde bir şahsın taşıdığı taç, ziynet gibi arızî yönler değil cesaret, cömertlik ve adalet gibi şahsî vasıflar öne çıkarılmıştır.⁴⁰ Kabile övünmesi her kabile üyesinin tabî vazifesidir. Ancak bunu asıl sorumluları ve en iyi şekilde gerçekleştirenler, kabile övünmesini bir meslek olarak icra eden kabile şairleri ve hatiplerdir. Kuşkusuz asabiyetin câhiliyye şairi ve şiirine tesiri büyüktür. Şairin gönlünü coşturan şeyler hep asabiyet ruhunun yansımalarıdır. Câhiliyye şiirinin ana konularının genelde kabileyi övmek ve yüceltmek, düşmanları hicvetmek, hasımlara meydan okumak, soyu intikama teşvik ve düşman kabilelere saldırıya tahrik etmek, kavmin gözünü kırpmadan içine daldığı savaşları aktarmak, savaşta ölenlere mersiye söylemek gibi kabile asabiyetiyle ilgili yahut ondan ilham alan davranışlar olduğu görülür.⁴¹

Câhiliyye şairinin aslî fonksiyonu asabiyette aşırı gitmektir. Şair çoğunlukla düşmanlığı barışa, savaşı anlaşmaya, kisası diyete tercih etmiştir. Bu sebeple Arap hayatında şairler âdeta savaş borusu ve şerrin davetçileri olmuşlardır. Barışa çağıran ve savaştan nefret eden kabile şairi bulmak neredeyse mümkün değildir.⁴² İslâm öncesi hayatının en önemli aktörleri sayılan şairler, Ukaz panayırında şiir yarışmalarına iştirak etmişler, burada en çok beğenilen şiirler Kâ’be duvarına asılarak ödüllendirilmiştir. Bu şerefe nâil olan kabile şairleri ise İmriü’l-Kays, Tarafe b. el-Abd, Züheyr b. Ebî Sülmâ, Lebîd b. Rebîa, Amr b. Külsûm, Antere b. Şeddâd, el-A’şâ, Nâbiğa ez-Zübyânî ve Ubeyd b. el-Ebrâs’tır.⁴³

³⁹ Kazancı, A. Lütfi, “Câhiliyye Döneminde Müsbet Davranışlar”, *UÜİFD*, c. 1, sy. 1, Bursa 1986, s. 103-111.

⁴⁰ Çetin, Nihat, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 87.

⁴¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 477.

⁴² Nass, İhsan, *el-Asabiyyetü’l-Kabiliyye ve Eseruhâ fi’ş-Şi’ri’l-Emeviyye*, Beyrut 1964, s. 162, 165.

⁴³ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’ş-Şuarâ*, Leiden 1902, s. 37-164.

A. SOSYAL HAYAT

Câhiliyye toplumu, yaşayış tarzına göre genelde bedevî ve hadarî olmak üzere iki kısımda mütâlaa edilir. Kısaca tanımlamak gerekirse Bedevîlik, hayatın ihtiyaçlarında zorunlu olanla yetinmektir. Kur'ân'da bedevîlik "bedv" şeklinde kullanılmıştır. Nitekim Yûsuf (a.s.) Mısır'da huzuruna getirilen ailesine şöyle demiştir: "*Rabbim* beni zindandan çıkararak ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu. Şüphesiz *Rabbim*, dilediği şeyde nice incelikler sergileyendir. Şüphesiz O, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."⁴⁴

Hadarîlik ise başta yerleşik hayatı benimsemek olmak üzere yiyecek, giyecek gibi tabî ihtiyaçlarda zarurî olanın üzeri şartlarında yaşamak, üstelik hayatın imkânlarını çoğaltmak, çeşitlendirmek ve güzelleştirmektir. İklim ve tabiatın bir gereği olarak Arap Yarımadası'nın kuzeyindeki sakinlerin büyük bir kısmı bedevî, güneydekiler ise hadarî kabul edilir. Bundan dolayı Kuzeyliler ile Güneylilerin dünya görüşleri, kültürleri ve hayat tarzları arasında belirgin farklıklar oluşmuştur. Her şeyden önce Kuzeyliler, himaye ve asabiyetle idare edilen topluluklar iken, buna karşılık Güneyliler kurumsal yönetimler altından yaşamışlardır.⁴⁵

1. Kabile

İslâm öncesi Arap toplumu çöl şartlarının ortaya çıkardığı sosyal bir model olan kabile sistemi üzerine kurulmuştur. Kabile, aynı atadan geldikleri kabul edilen ve aralarında nesep irtibatı bulunan insan topluluklarına verilen ortak isimdir.⁴⁶ Arabistan bozkırlarında bir erkek, bir kadın ve bir kaç çocuktan müteşekkil basit bir aile hayatı sürdürmek mümkün olmadığı için, insanlar ancak kan bağına dayalı kabile veya aşiret denilebilecek birlikler hâlinde yaşayabilmişlerdir.⁴⁷

⁴⁴ Yûsuf, 12/100.

⁴⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 288-291; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 55-56.

⁴⁶ Firuzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, I-IV, Libya ts., III, 555. Ayrıca bk. Avcı, Casim-Recep Şentürk "Kabile", *DİA*, XXIV, 30.

⁴⁷ Watt, W. Montgomery, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, (çev.Ünal Çağlar), İstanbul 2001, s. 54, 58.

Araplar arasında asırlar boyunca hükmünü icra eden bir hayat nizamı olan kabile, rasgele meydana gelmiş düzensiz bir topluluk değildir. Bu kurumun da kendine göre kuralları ve bütünlük içerisinde tutarlılığı olan bir düzeni vardır. Kabile âdet ve gelenekleri sayesinde ki insanlar, soylarının emniyet ve istikrarını muhafaza edebilmişlerdir. Kabile mensubu saf bir ferdiyetçi olmakla birlikte, bu sistem gereği cemaatinin bekası için kendi menfaatini, hatta hayatını terk etmeye her zaman hazır olmuştur. Çünkü o bilmektedir ki, hayat hakkı başta olmak üzere sahip olduğu bütün hakları kabilesi sayesinde elde etmiştir.⁴⁸

Kabileye mensubiyet kişinin var olma garantisi anlamına geldiği için ferdin, kabilesine gönülden bağlanması ve kabile geleneklerine tereddütsüz tâbi olması gerekir. Çünkü kabileden soyun genel politikası hilâfına hareket eden üye, kabilesi tarafından dışlanmakta, onun üzerinden çöl güvenlik sistemi olan himaye kaldırılmakta, özetle soyuyla tüm bağı kesilmektedir ki, bu bir Arabın karşılaşabileceği en büyük felâkettir.⁴⁹ Çünkü kabile kuralları dışına çıkan üyeler *hal'* denilen ve kabilenin himaye garantisinin iptal edilmesi anlamına gelen uygulamayla sistem dışına atılmakta ve uzaklaştırılmış, kovulmuş ve lanetlenmiş anlamlarında *hâli'*, *tarîd*, *la'in* olarak isimlendirilmektedir.⁵⁰

Çetin hayat şartları ve geçim zorluğu sebebiyle Araplar arasındaki öncelikli irtibat şekli düşmanlıktır. Buna göre aralarında herhangi bir anlaşma bulunmayan iki kabile tabî bir şekilde düşman kabul edilmiştir. Kabile savaşları o kadar rutin hâle gelmiştir ki, câhiliyye Arapları baskın ve yağmaları bir geçim vasıtası olarak görmüşlerdir. Onlar, yakınlarında yaşayan ve aralarında herhangi bir anlaşma bulunmayan kabilelere sürekli olarak baskın düzenlemişler, saldırıya maruz kalanlar da bunun intikamını almak için fırsat beklemişlerdir. Bu nedenle Arap câhiliyye hayatında en önemli sosyal hadiseler olarak Eyyâmü'l-Arab adı verilen kabile savaşları kabul edilir.⁵¹

⁴⁸ Nass, İhsan, *el-Asabiyye*, s. 70; Özaydın, Abdülkerim, "Arap", *DİA*, III, 321.

⁴⁹ Şevki Dayf, *el-Asru'l-Cahilî*, Kahire 1960, s. 62.

⁵⁰ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 410-413, V, 590-591; Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (çev. Zeki Meğamiz), I-IV, İstanbul 1970, IV, 33.

⁵¹ Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 341-378.

Savaşın devamlı cârî olduğu bu şartlarda Araplar hac ve ticaret gibi zorunlu faaliyetlerini îfâ edebilmek için güvenli zaman dilimlerine ve coğrafi mekânlara ihtiyaç duymuşlardır ki, onlara bu imkânı İbrahim (a.s.) zamanında tespit edilmiş olan haram aylar (Zilkâde, Zilhicce, Muharrem, Receb)⁵² ve ticarî panayırlar temin etmiştir.⁵³

Araplar hacı haram aylarda gerçekleştiriyorlardı. Bu zaman diliminde savaşlar yasaklanmıştı. Arap kabileleri bu kutsal barışı fırsat bilerek her taraftan Mekke'ye geliyorlar, bu münasebetle Hac günlerinden önce ve sonra dinlenme yerlerinde kurulan panayırlarda rahatça alışveriş yapıyorlardı. Hacılar buralarda birkaç gün konaklıyor, ihtiyaçlarını gideriyor, mallarını takas ediyor, gece sohbeti ve eğlenceler tertip ediyorlar, daha sonra da güvenlik içinde yurtlarına dönüyorlardı.⁵⁴

Arap toplumunda ilişkilerin sadece düşmanlık ekseninde gerçekleştiğini söylemek doğru olmaz. Kabileler arasında şartların zorlamasıyla kurulan dostluk münasebetlerine de şahit olunur. Bunların başında ittifak antlaşmaları (hîlf) gelir. Kabileler muhtelif sebeplerle özellikle yakın komşularıyla antlaşma yapma ihtiyacı duymuşlardır. Çünkü sulh gerçekleşmeksizin güvenlik ortamının sağlanması, kabileler arasında sağlıklı komşuluk ilişkilerinin kurulması ve ticarî faaliyetlerin sürdürülebilmesi mümkün olmaz.⁵⁵ Diğer taraftan özellikle zayıf kabileler diğer güçlü toplulukların saldırılarından emin olmak için onlardan biriyle antlaşma yapmak ihtiyacı duymuşlardır.⁵⁶ Hatta bazen güçlü ve himayeye ihtiyaç duymayan kabileler dahi, diğer kabilelere saldırmak veya onların muhtemel hücumlarına karşı koyabilmek amacıyla siyasî ittifaklar gerçekleştirmişlerdir.⁵⁷

⁵² Buhârî, *Bedü'l-Halk* 2.

⁵³ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 263-268.

⁵⁴ Bakara, 2/197-198.

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut ts. (Dârus-Sâdır), IX, 92; Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, I-X, Beyrut ts. (Dâru Sâdır), VI, 95.

⁵⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 514, IV, 370-388; Özkuyumcu, Nadir, "Hîlf", *DİA*, XVIII, 29.

⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 138-140; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 77; İbn Habîb, *Münammak fî Ahbâri Kureyş*, (thk. Hurşid Ahmed Faruk), Beyrut 1985, s. 232-273.

Kabile, müşterek ataya dayanan bir cemaat olarak tanımlanmakla birlikte, katılımlar veya savaşlar sebebiyle soy gerçek anlamında safiyetini koruyamaz. Bunun sonucunda da zahiren her biri kabilenin eşit üyeleri gibi görünmekle beraber, kabile içinde farklı bir sosyal tabakalaşma ortaya çıkar. Bunlar, aynı atadan gelen öz kabile çocukları, diğer kabilelerden katılanlar (sığınmacılar) ve kölelerdir. Birinci sırada bulunanlar, kabilenin diğer mensuplarından her bakımdan üstün üyelerdir. Asıl soydan gelmeyip de sonradan herhangi bir sebeple kabileye katılanlara ise mâlik, abd, sâhib, ibnü'l-emân, garîb, câr, halîf, nezîl, şerîk ve rab gibi isimler verilmiştir.⁵⁸ Bunlar, görünürde hür insanlar kabul edilmekle birlikte, birinci grupta yer alanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip değildirler. Öyle ki, bu temel eşitsizlik kabile hayatının hukuk sistemine de yansımış, buna göre halîfin diyeti asıl üyenin yarı diyeti miktarı olarak kabul edilmiştir.⁵⁹ Aynı şekilde himaye etme hakkı da sadece kabilenin asıl çocuklarına tanınan bir imtiyaz olmuş, anlaşmalı veya sığınmacı kabile üyeleri bundan mahrum bırakılmıştır.⁶⁰

Kabilede esas üyelerin altında yer alan ve halîflerle birlikte kabilenin orta tabakasını teşkil eden ve mevâlî adı verilen bir grup daha vardır ki, bunlar kabile içinde azat edilmiş köle ve cariye ile onların çocuklarından meydana gelir. Hem en üstteki hürler, hem de en alttaki kölelerden farklı statülere sahip oldukları için, tabî olarak onlar bu iki sınıftan farklı hukukî statüde kabul edilmişlerdir. Buna göre mevâlî, köleler gibi alınıp satılamaz, ancak buna karşılık gerek evlilik, gerekse mirasta kabilenin asıl üyeleri gibi de muamele göremezdi. Meselâ onlardan birinin hür bir kadın ile evlenmesine kesinlikle müsaade edilmezdi. Ayrıca mevâlînin diyeti hürün diyetinin yarısı kabul edilirdi.⁶¹

Arap toplumunda kabile dairesinin üçüncü tabakasında köleler yer alır. Kadim zamanlardan beri bilinen ve uygulanan bu sistemin asıl kaynağı savaşlardır. Savaş sonunda sağ olarak ele geçirilen erkekler köle, kadınlar da

⁵⁸ Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, X, 389.

⁵⁹ Bardakoğlu, Ali, "Diyet", *DİA*, IX, 474.

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 20.

⁶¹ Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, IV, 38-40; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 116-117.

cariye kabul edilirdi. Karı-kocadan ikisi de köle olursa onların yeni doğan çocukları da köle sayılırdı. Kölelerin ve cariyelerin herhangi bir hayvandan farkı yoktu; onlar sahiplerinin malı gibi görülür, bu sebeple hiçbir şahsî ve sosyal hakka sahip olamazlardı. O kadar ki, sahibinin onu satmanın yanında, hibe etme, hatta isterse öldürme yetkisi dahî vardı.⁶² Bu yüzden her ne sebeple olursa olsun, kölesini öldürene hiçbir sorumluluk yüklenmezdi.⁶³ Köleler içinde azat edilenler ise bir üst tabakada yer alan mevâlî statüsüne yükselirdi.⁶⁴

Araplarda kabile mensuplarını birbirine bağlayan asıl unsur kabile ruhu asabiyettir. Asabiyet, hakikatte nesepleri bir olsun veya olmasın, nesep cetvellerindeki kabile ilişkilendirmeleri ister doğru ister yanlış veya eksik olsun, kabile üyelerinin kendilerinin bir asılda birleştiklerine inanmaları sonucunda, onların her şartta birbirlerine destek olmalarını sağlayan manevî güç ve dayanışma duygusudur. Toplumunu meydana getiren çeşitli grup güçleri arasında bir dengenin kurulmasında, insanların birbiriyle savulmasında, haklarının gözetilmesinde, onurlarının korunmasında ve hayatlarının muhafaza edilmesinde asabiyet, güçlü rol oynayan önemli bir sosyal faktördür. Bu duygu kabile toplumunda o kadar güçlü bir şekilde yerleşmiştir ki, hicrî III. asrın sonuna, yani Arap egemenliğinin yıkılmasına kadar olayların akış seyrinde etkinliğini hemen hiç kaybetmemiştir.⁶⁵

Kabile toplumunda asabiyet, çöl sosyal hayatının zorunlu ve tabîî neticelerindedir. Zira kabile, ancak asabiyet sayesinde ayakta durabilmekte, varlığını ve güvenliğini sağlayabilmekte ve yine asabiyet sebebiyle hayatta kalmak için mücadele kuralının geçerli olduğu kabileler toplumunda geçim vasıtalarını elde edebilmektedir. Siyasî ve hukukî alanlardaki otorite boşluğunu doldurarak kabile fertlerinin mal, can ve ırz güvenliğinin sağlanması da asabiyet sayesinde mümkün olmaktadır.⁶⁶ Asabiyete göre kabile üyele-

⁶² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 570-574; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 115.

⁶³ Belâzürî, *Ensâb*, I, 158.

⁶⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 574-576; Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, IV, 37-38.

⁶⁵ Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1998, I, 151.

⁶⁶ Nass, İhsan, *el-Asabiyye*, s. 108; Çağrı, Mustafa, "Asabiyet", *DİA*, III, 453.

rinden biri öldürüldüğü zaman, öldürülenin yakınları başta olmak üzere bütün kabile maktulün intikamını almakla mükellef olur. Aynı şekilde kabile mensuplarından biri başka kabile mensubunu öldürürse, katilin kabilesi öldürülen şahsın diyetini ödemek başta olmak üzere öldürme hadisesinin bütün sonuçlarını üstlenmek zorundadır. Çünkü asabiyet anlayışına göre suç ve cezanın ferdîliği olmaz, bütün kabile kolektif sorumluluk altındadır. Asabiyet ayrıca her kabile üyesine kabile nizamı ve örfüne boyun eğmeyi, başka kabilelerle yapılmış olan anlaşma kurallarına tereddütsüz itaat etmeyi zorunlu kılar.⁶⁷

2. Aile

Câhiliyye dönemi Araplarında bağımsız bir aileden bahsedilemez. Çünkü çöl ortamında müstakil aile hayatı sürdürülebilmek imkânsızdır. Dolayısıyla aileler ancak bir kabilenin parçası olmakla varlık ve anlam kazanabilirler. Kabile içinde bir aile mensubu, aynı anda büyük ailesi olan kabilesinin de mensubu olduğunun bilincindedir. Buradan yola çıkarak Arap toplumunda İslâm öncesi dönemde iki tip aileden bahsedilebilir: İlki soy birliğine dayalı ictimaî ailedir ki, buna kabile veya klan ailesi denilebilir; ikincisi ise bilinen tabî ailedir.⁶⁸

Arap toplumunda kabileden en küçük birim aile kabul edilir. Bu tür aile, ya aynı ev (dâr) veya çadırdaki oturan dede, oğullar, torunlar ve bunların çocuklarından oluşan geniş aile (âl), ya da ana-baba ve çocuklardan oluşan dar aileden (ıyâl) meydana gelmiştir. Arap ailesinde mutlak hâkim erkektir. Dolayısıyla ailelerde akrabalık ilişkileri erkekler (asabe) yoluyla kurulmuştur. Tabiatıyla bu sistemde erkek daima kadından daha üstün ve önemli sayılmıştır. Zira fizikî gücün etkin olduğu çöl ortamında kabilenin en önemli unsuru savaşçı olan erkeklerdir. Bu durum Arap toplumsal yapısında kadına oranla erkeğe daha çok değer verilmesini getirmiştir. Kabileye savaşçı olarak katkı sağlayamayan kadınlar, ancak yük olarak görülmüştür. Sosyal itibarı olmayan kadın, ancak erkek çocuk doğurduğu zaman aileden kabul

⁶⁷ Apak, Âdem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, İstanbul 2004, s. 17-34.

⁶⁸ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 106.

edilir. Çocuk sahibi olsalar da kadınların miras hakları yoktur. Babası ölen bir çocuğun velâyet hakkı ise annenin değil, ölenin erkek akrabasıdır.⁶⁹

Bedevî anlayışa göre dünyaya erkek olarak gelmediği için kız çocuğu suçlu olarak doğmuştur. Bu inanış sebebiyle onlar, ailenin değersiz ve yüz kızartıcı üyesi kabul edilen bu çocuğun öldürülmesinde bir mahzur görmemişlerdir. Kur'ân'da bu cahilî uygulamaya açık işaret bulunmaktadır:

“Aralarında birinin bir kızı olduğu müjdelendiği zaman gamla dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenmeye çalışır; onu utana utana tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Ne kötü hükmediyorlar”.⁷⁰

Kız çocukları hakkında bu olumsuz düşünceye rağmen onların canlı olarak gömülmesi âdeti Temîm kabilesi dışında diğer Arap kabileleri arasında çok yaygın olarak görülmemiştir.⁷¹ Üstelik Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi şahıslar öldürülmek istenen kız çocuklarını babalarından alarak onların bakım ve büyütölmelerini üstlenmişlerdir.⁷²

Câhiliyye döneminde evlilikler çok farklı şekillerde gerçekleştirilmiştir. Bunların çoğu İslâm'ın gelmesinden sonra ortadan kaldırılan gayr-i meşru birlikteliklerdir. Öncelikli ve yaygın evlilik türü günümüzde olduğu şekilde bir kişinin evlenmek istediği kızı ailesinden istemesi ve mehir karşılığında nikâhın gerçekleşmesidir. Bu evliliklerde karşılıklı neseb, soy ve sosyal denklik dikkate alınmıştır.⁷³ Bundan başka câhiliyye dönemi Arap toplumunda; evli bir kadının kocasının uygun göreceği bir kişiyle çocuk sahibi olmak için bir araya gelmesi (istibdâ nikâhı)⁷⁴ bir kadının on kişiden az olmak üzere erkeklerle evlenmesi (müşterek nikâh),⁷⁵ iki erkeğin karşılıklı olarak karılarını değiştirmeleri (bedel nikâhı), hür olduğu için zina yapama-

⁶⁹ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 324; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 565-567.

⁷⁰ Nah, 16/58-59.

⁷¹ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 120-121.

⁷² Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 24.

⁷³ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 310.

⁷⁴ Buhârî, *Nikâh*, 33.

⁷⁵ Buhârî, *Nikâh*, 36.

yan bir kadının bir erkekle metres hayatı yaşaması (haden/hıdn nikâhu), iki erkeğin mehir vermeksizin karşılıklı olarak kızları veya velisi buldukları başka kadınlarla evlenmeleri (şigar nikâhu),⁷⁶ üvey oğlunun annesiyle evlenmesi (makt nikâhu)⁷⁷ tarafların süreli evlilik akdi yapımları (muta nikâhu) gibi evlilik çeşitleri yaygın olarak görülmüştür.⁷⁸ Ayrıca câhiliyye döneminde iki kız kardeşin aynı anda bir kişinin nikâhında bulunması da evlilik âdetleri arasında yer almıştır.⁷⁹

3. Geçim Kaynakları

Arabistan'ın ekonomik hayatı tabiat şartları ve kabilelerin yaşayış tarzlarına bağlı olarak genellikle hayvancılık, tarım ve ticarete dayanmaktaydı. Hayvancılık özellikle bedevîlerin geçim kaynağıydı. Bu sebeple çöl Araplarının servetleri sahip oldukları deve ve davar sürüleridir. Arap hayatında devenin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Her şeyden önce göçebenin başlıca taşıtı devedir. Yük ve binek hayvanı olarak kullanıldığı gibi, eti, sütü ve yününden de istifade edildiği için deve aynı zamanda çok büyük bir ekonomik değer taşımaktadır. Bu sebeptir ki, devesiz çöl hayatını düşünmek mümkün değildir.⁸⁰

Arabistan'ın geçim kaynakları arasında tarım önemli bir yer tutar. Ziraata elverişli olan bölgeler ise düzenli yağış alan Yemen topraklarıdır. Dolayısıyla tarım ürünleri açısından en mühim alan Yarımada'nın güney kısmıdır.⁸¹ Burada en fazla yetişen ürün ise hurmadır. Yemen'den başka Taif, Medine, Necid ve Hayber'de ziraata elverişli tarım alanları vardır. Bunlar arasında Basra Körfezi kıyılarında özellikle Yemâme tahıl istihâliyle tanınmıştır.⁸²

⁷⁶ Buhârî, Nikâh, 28, Müslim, Nikâh, 57.

⁷⁷ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 325-326.

⁷⁸ Buhârî, Nikâh, 36; Müslim, Nikâh, 11.

⁷⁹ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 327, 330, 340. Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 122-125.

⁸⁰ Cevad Ali, *el-Mufassal*, I, 196-203, 207, IV, 286-287, V, 337-341; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 41-43.

⁸¹ Cevad Ali, *el-Mufassal*, I, 211.

⁸² Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 27-28.

Arabistan'da tarım ve hayvancılığın yanında diğer önemli geçim kaynağı ticarettir. Yarımada yaşayanlar ister bedevî, ister hadarî olsun hayatlarını devam ettirebilmek için ticaret yapmaya mecbur kalmışlardır. Bilhassa Mekke gibi ziraata hemen hiç elverişli olmayan bölgelerdeki Arapların bundan başka da geçim vasıtaları yok gibidir. Onlar, toprakla uğraşmanın alternatifini olarak yaz-kış karada ve denizde ticaret yolculukları için seferber olmuşlar, ticaret mallarının nakli ve mübadelesi konusunda aracılık yapmak sûretiyle geçimlerini temin etmişlerdir. Onlar doğrudan ticarî seferlere iştirak etmenin yanı sıra bazen de kervanlara ortak oluyorlardı. Bu durum sadece büyük sermayedarlara has bir durum değildi. Buna zaman zaman orta halk kesimleri de ekonomik güçleri elverdiğince iştirak ediyorlardı. Bu konuda özellikle Mekke'de Kureyş kabilesi ileri bir noktaya ulaşmıştı. Kur'ân'da da işaret edildiği gibi,⁸³ Kureyşliler kış ve yaz mevsimlerinde olmak üzere yılda iki kez seyahat düzenlemişlerdir.⁸⁴

Yemen'den Akdeniz'e, Basra Körfezi'ne, Doğu Arabistan'a ve Cidde'ye ulaşan ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması Hicaz'ın merkez şehri Mekke'ye bu anlamda büyük avantaj sağlamıştır.⁸⁵ Kusay b. Kilâb'ın torunları olan Hâşim, Abdüşşems, Nevfel ve Muttalib; Bizans, Habeşistan, İran ve Yemen hükümdarlarıyla siyasî ilişkiler kurarak ticarî antlaşmalar yapmak sûretiyle Mekke'nin ticaret hayatındaki etkinliğini uluslar arası boyuta ulaştırmışlardır.⁸⁶ Arabistan'da seyahat eden kervanlar sürekli olarak yağmalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalırken, akdedilen anlaşmalardan istifadeyle Kureyş kervanları güvenlik içinde ticaret yapmışlardır.⁸⁷

Arabistan'ın hemen her yöresinde çeşitli ticarî panayırlar kurulmuştur. Bunların en meşhurları Mekke civarında Ukâz, Zülmecâz, Mecenne, Hayber'de Netât, Yemâme'de Hecer panayırlarıdır. Ayrıca Aden ve Debâ

⁸³ Kureyş, 106/1-4.

⁸⁴ Vâkıdî, *Kitabu'l-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1984, I, 27-28; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 257.

⁸⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 220-221; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 28.

⁸⁶ Kureyş, 106/1-6.

⁸⁷ Taberî, *Tarih*, II, 252.

gibi sahil merkezlerinde ticaret fuarları kurulmuştur.⁸⁸ Buralar birer ticaret mekânı olmanın yanı sıra Arapların sosyal hayatında mühim yer işgal etmiştir. Kabileler arası toplantıların tertip edildiği, problemlerin çözüldüğü, kabilelerin aldıkları kararların duyurulduğu bu ticaret merkezleri aynı zamanda Arapların çok düşkün oldukları kabile övünmesi ve şiir yarışmalarına da ev sahipliği yapmıştır.⁸⁹

Arap kabilelerinden bir kısmı doğrudan ticarî faaliyetlerle geçimini temin ederken, bazı bedevî kabileler de kervanlara deve temin etmek, kılavuzluk ve muhafızlık yapamak sûretiyle ticarettten dolayı olarak gelir sağlamışlardır.⁹⁰

B. DİNİ HAYAT

İslâm öncesi Arap toplumunda Yahûdîlik, Hıristiyanlık, Mecusîlik, Sâbülik, Hanîflik ve putperestlik gibi farklı inanç çeşitliliğine rastlanır. Arabistan'a giren semavî dinlerin en eskisi Yahûdîliktir. Bu din, Filistin'den göç edip Suriye-Hicaz arasındaki bölgelere sığınmak zorunda kalan Yahûdîler vasıtasıyla Arabistan'a gelmiş, Hicaz'ın önemli merkezlerinden biri olan Yesrib'e kadar ulaşmıştır. Daha sonra da Medine'ye yakın bölgeler olan Hayber, Vâdî'l-Kurâ ve Şam yolu üzerinde bulunan küçük yerleşim birimlerine hatırı sayılır bir Yahûdî topluluk yerleşmiştir. Yahûdîlik, Arap Yarımadası'nda Medine ve çevresinden başka, bu dine mensup tüccarların faaliyetleri neticesinde Yemen'de de yayılma fırsatı bulmuştur. O kadar ki, bölgenin idaresini yürüten Himyerî hükümdar Zû Nüvâs bu dini benimsedikten sonra ülkesinde yaşayan Hıristiyanları baskıyla bu dine çevirmeye çalışmıştır.⁹¹ Ancak bu din mensuplarının kendilerini diğer inanç sahiplerinden üstün görmeleri, Yahûdîliğin millî bir din olarak kabul edilmesi, ayrıca Yahûdî

⁸⁸ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 263-268. Efgânî, Sa'îd, *Esvâku'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Dimaşk 1960.

⁸⁹ Hamidullah, Muhammed, "el-İlâf veya İslâm'dan önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", (çev. İsmail Cerrâhoğlu), *AÜİFD*, IX, Ankara 1961, s. 213-222; Yüksel, Ahmet Turan, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticari Hayat*, İstanbul 1999, s. 13-46.

⁹⁰ Fayda, Mustafa, "Bedevî", *DİA*, 311-316.

⁹¹ Burûc, 85/1-8; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 37-38.

şeriatının bedevî Arap hayat tarzına uymaması gibi sebeplerle bu din Araplar arasında yayılma imkânı bulamamıştır.⁹²

Yahûdîlik'ten sonraki ikinci büyük semavî din olan Hıristiyanlık dördüncü miladî asırdan itibaren Arap Yarımadası'na kuzeyde Suriye, güneyde ise Habeşistan üzerinden girmiştir. Suriye kanalıyla Arabistan'a ulaşan Hıristiyanlar, doğu kiliseleri arasındaki mezhep ihtilâfları sebebiyle İmparatorluk topraklarında barınamayan muhalif gruplardır. Onlar sayesinde Hıristiyanlık Kuzey Arabistan'da sakin Gassânî ve Hire Arapları arasında yayılmıştır. Bölgeyi daha sonra yurt edinen Tenuh, İyâd, Lahm, Cüzâm, Tağlib ve Bekr gibi pek çok Arap kabilesi de zamanla bu dini benimsemişlerdir.⁹³

Hıristiyanlığı Arabistan'ın güneyine yayan Habeşliler, Necran'ı bu dinin önemli merkezlerinden biri hâline getirmek için büyük gayret sarf etmişlerdir.⁹⁴ Sâsânîlere karşı Arabistan'da etkinlik sağlamak isteyen Roma İmparatorluğu da Hıristiyanlığın burada yayılmasını doğrudan veya dolaylı olarak desteklemiştir.⁹⁵ Nitekim İmparator'un teşvikleriyle miladî 345 yılında Ula Umeyde isimli Habeş Necâşisi, Yemen'i ele geçirmiştir. Daha sonra Yemen'in bağımsızlığını geri alan Himyerî krallarından bir kısmının Yahûdîliği benimsemesiyle Hıristiyanlık bölgede ihmale uğramış, hatta fanatik Yahûdî olarak bilinen Zû Nüvâs Yemen'deki bütün Hıristiyanları yok etmeye çalışmıştır. Bunun üzerine gerek Bizans İmparatorluğu, gerekse güneydeki Habeşistan Krallığı nezdindeki girişimler sonucunda Habeşistan'dan Eryât komutasında harekete geçen ordu hem Himyerîler hanedanlığını ortadan kaldırmış, hem de bölgede Hıristiyanlığın etkinliğini tekrar başlatmıştır. Güney Arabistan'da hedeflerine ulaşan Habeşliler, Eryât'tan sonraki valileri Ebrehe vasıtasıyla Arap Yarımadası'nın orta kısmında yer alan Hicaz'ı da Hıristiyanlaştırmak amacıyla Mekke üzerine büyük bir harekât düzenlemiş-

⁹² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 511-543; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 88-89.

⁹³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 237, VI, 582-623; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 89-91.

⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 32-35. Ayrıca bk. Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 17-20.

⁹⁵ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 89-92.

ler, ancak bunda başarısız olmuşlardır. Bu sebeptendir ki, Mekke, Medine ve Taif gibi Hicaz merkezlerinde Hıristiyanlık yayılma imkânı bulamamıştır.⁹⁶

Sâsânî İmparatorluğu'nun resmî dini olan Mecusîlik, Araplar tarafından pek fazla ilgi görmemiştir. O kadar ki, Hire'de bulunan Arap kabileleri siyasî anlamda bağlı buldukları İranlıların dinleri yerine, onların rakibi durumunda olan Bizanslıların dinini tercih etmişlerdir.⁹⁷ Bu sebeple Arap Yarımadası'nda bulunan Mecusîlerin çoğunluğunu Sâsânî sınırına yakın bölgelerdeki Bahreyn, Yemen ve Umân'a yerleşmiş bulunan İranlılar teşkil etmiştir. Bununla birlikte Arabistan'ın güney doğu bölgeleri içinde yer alan Hecer, Bahreyn ve Ammân'da yaşayan bazı Arap kabilelerinin bu dini benimzedikleri görülmüştür.⁹⁸ Mecusîliğin Arabistan'da ilgi görmemesinde Sâsânîler'in bu inanç sistemini ulusal din olarak kabul edip başka milletler arasında yaymaya çalışmamalarının, ayrıca siyasî ve ekonomik hâkimiyeti dinlerini yaymaya tercih etmelerinin büyük etkisi vardır.⁹⁹

Arap Yarımadası'nda nadir de olsa Sâbîilik inancına tesadüf edilir. Bu dinin esasları Babilliler'e, İranlılara, Yahûdîlere ve Hıristiyanlara ait dinî düşüncelerin bir karışımından ibarettir. Kur'ân'da da zikri geçen¹⁰⁰ Sâbîilik inancının merkezi olarak Arapların Cezîre adını verdikleri bölgede yer alan Harran kabul edilmektedir. Günümüzde ise Bağdat'ın güneyinde ve Kerbelâ civarında bu itikadı benimseyen gruplar bulunmaktadır. Sâbîilik genel olarak İrfan Sâbîiliği ve Hurafe Sâbîiliği olarak iki kısımda değerlendirilmektedir. Birincisi, Keldânî filozofların görüşlerinden etkilenmiş ve İslâm filozofları tarafından da ilgi görmüş fikrî ve felsefî derinliği olan şeklidir. Hurafe merkezli Sâbîilikte ise, felsefî incelik yoktur; basit olarak bu inancı benimseyenler yıldızları tanrı olarak kabul etmiş dinî topluluklardır. Bunun içindir

⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 44-58; Belâzürî, *Ensâb*, I, 67-68.

⁹⁷ Cevad Ali, *el-Mufassal*, II, 628, VI, 691-701.

⁹⁸ Bu konuda bk. Söylemez, Mahfuz, "Hz. Peygamber Döneminde Mecusiler", *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Çorum 2007, s. 383-393.

⁹⁹ Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2004, s. 49-50.

¹⁰⁰ "Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile, Yahûdîler, Hıristiyanlar ve Sâbîilerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve Âhiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir). (Bakara, 2/62).

ki, Sâbiîlerin avam tabakası yıldızlar adına heykeller yaparak bunlara ibadet etmek sûretiyle putperestliğe düşmüşlerdir. Araplar arasında Benî Lahm, Benî Tay, Benî Kays ve Benî Esed gibi kabilelerin bazı boyları bu din anlayışını benimsemişlerdir.¹⁰¹

İslâm âlimleri Sâbiîler hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: Bir kısmı onları Mecûsîlerden bir grup olarak kabul etmiş, bazıları ise onları meleklerle tapanlar olarak görmüştür. Sâbiîlerin yıldızlara, aya ve güneşe tapmış olduğunu iddia eden âlimler de bulunmaktadır. Ayrıca bu inanç grubunun her dinden inanç ve ibadetleri mezcettiğine dair iddialar da vardır. Bazı âlimler ise onların Hz. Nûh'un dini üzere olduklarını ifade etmişlerdir.¹⁰² Yüce varlık, yaratıcı güç gibi temel inançlara sahip olan Sâbiîler'in kendilerine mahsus dua ve kutsal günleri, bayramları, oruç, kurban gibi ibadetleri vardır. Onlar alkollü maddeleri haram kabul etmişlerdir. Bu din mensupları Hz. Yahyâ'ya büyük önem vermişler, onu ışık peygamberi olarak isimlendirmişlerdir. Diğer taraftan Araplar, kavminin dinini terk edip başka dine giren kişiye de menfî anlamda sâbiû demişlerdir. Nitekim Mekke müşrikleri başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere ilk Müslümanları bu kelime ile nitelendirmişlerdir.¹⁰³

İslâm'ın doğuşu döneminde Arap Yarımadası'nda en yaygın dinî görünüm şüphesiz putperestliktir. Bilhassa bedevîlerin itikad esasını oluşturan bu inanç, Sâmiîlerdeki din anlayışının en eski ve en iptidâî şeklini temsil eder.¹⁰⁴ Hz. İbrahim'in (a.s.) Mekke'de Kâ'be'yi inşa etmesiyle birlikte Allah'ın birliği inancı (Tevhid) Arap Yarımadası'nda kabul edilmeye başlamış, Mekke bu anlayışın merkezi olmuştur. "Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir".¹⁰⁵

¹⁰¹ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 83-86; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 50-61, 701-705.

¹⁰² Bu konuda bilgi ve değerlendirmeler için bk. Derveze, *İzzet, Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 387-392.

¹⁰³ Bu konuda geniş bilgi için bk. Gündüz, Şinasi, *Sâbiîler-Son Gnostikler*, Ankara 1999.

¹⁰⁴ Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 145.

¹⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/96.

Hiz. İbrahim'den (a.s.) sonra oğlu İsmail (a.s.) bu itikadın devamını sağlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususa işarete bulunulmuştur:

"Hani, biz Kâ'be'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: "Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rukû ve secde edenler için evimi (Kâ'be) tertemiz tutun. Hani İbrahim, "Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve Âhiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır" demişti. Allah da, "İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırır; sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım. Ne kötü varılacak yerdir orası!" demişti. Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâ'be'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" diyorlardı. Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tevbemizi kabul et. Çünkü sen, tevbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın. "Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin".¹⁰⁶

Mekke'ye putperestlik daha sonraki dönemlerde şehrin yönetimini üstlenen Huzaalılar zamanında getirilmiştir. Bu kabilenin reislerinden Amr b. Luhay, ticaret amacıyla gittiği Şam bölgesinde Maab denilen yerde yaşayan Amâlikalılar'ın putlara taptıklarını ve bunlardan yardım dilediklerini görünce, onlardan aldığı Hübel isimli putu Kâ'be'ye getirerek halkından buna tapmalarını istemiştir.¹⁰⁷ Müşrik Araplar zamanla Kâ'be'yi sayıları 360'ı bulan putlarla doldurmuşlar, ayrıca Safâ'ya İsâf, Merve'ye ise Nâile isimli putları yerleştirmişlerdir. Taif'te yaşayan Sakîf Kabilesi'nin Lât, Medine ve civarında mukim müşrik Araplar ise Menât isimli putlara tapmışlardır. Böylece her kabilenin, hatta her ailenin kendine ait bir putu olmuştur.¹⁰⁸ Kur'ân'da

¹⁰⁶ Bakara, 2/125-129.

¹⁰⁷ İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 26; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 79.

¹⁰⁸ Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 71; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 29-53; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 80-91.

müşriklerin taptığı putlardan Vedd, Süvâ, Yeğûs ve Nesr putlarının adı geçmektedir.¹⁰⁹

Genel anlamda putlara tapan Arapların belirgin ortak bir inanç anlayışı yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'deki "*Hayat, ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Yaşarız ve ölürüz; bizi ancak zamanın geçişi yokluğa süreler*" derler. Onların, bu hususta bilgisi yoktur, sadece öyle sanırlar".¹¹⁰ âyetinde zikredildiği gibi, onlardan bazıları Tanrı kavramını kökten inkâr etmek sûretiyle materyalist bir anlayışla zamana ve tabiata inanmıştır. Diğer bir kısmı ise kısmı ise Allah'ı âlemin yaratıcısı ve düzenleyicisi olduğunu kabul etmişlerdir:

"*Andolsun ki, onlara: Gökleri ve yeri yaratan, güneşi, ayı buyruğu altında tutan kimdir?*" diye sorarsan, şüphesiz Allah'tır derler. Öyleyse niçin (aldatılıp) döndürülüyorlar?".¹¹¹ "*Andolsun, onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Onları mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı" diyeceklerdir*".¹¹²

Putperest Araplar arasında Allah'ı tanımakla birlikte öldükten sonra dirilmeyi ve hesap vermeyi (âhireti) kabul etmeyen inanç sahipleri de vardı. Bu sebeple onlar için putlara sunulan kurbanlar, yapılan ibadetler ancak sağlık, servet ve erkek sahibi olmak, savaşlarda zafer kazanmak gibi dünyevî hedefler taşıyordu.¹¹³ "*O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken "Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz" desen, inkârcılar "Mutlaka bu apaçık bir büyüdür" derler*".¹¹⁴

Câhiliyye dönemi Araplarının büyük çoğunluğu Allah'ı tanımakla, onu yüce yaratıcı olarak bilmek, hatta dualarında ve yeminlerinde Allah'ın adını

¹⁰⁹ "*Şöyle dediler: 'Sakın ilâhlarımızı bırakmayın. Hele hele Vedd'i, Süvâ'ı, Yeğûs'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın.*" (Nûh, 84/23). Bu konuda ayrıca bk. Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 71; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 39; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 61-83, 227-291.

¹¹⁰ Mâide, 5/83.

¹¹¹ Ankebût, 29/61.

¹¹² Zuhruf, 43/9.

¹¹³ Çağrı, Mustafa, "Arap", *DİA*, III, 319.

¹¹⁴ Hûd, 11/7.

sıkça anmakla birlikte¹¹⁵, onların Allah inançları oldukça zayıf, bulanık ve muğlak; onlar ancak tehlike anında Allah'a dua ediyorlar, selamete kavuştukları anda ise O'nun varlığını unutuyorlardı. Esasında müşrikler tek ve mutlak güç sahibi olan Allah'a inanıp bağlanmak yerine, O'nunla kendi aralarında bağ kurduğuna inandıkları ikinci dereceden tanrıları ilah olarak kabul ediyorlar, kısacası Allah'a ortak (şirk) koşuyorlardı. Şirk, ulûhiyette, rubûbiyette, yönelişte ve ayinlerde Allah'ın dışında başka varlıkları ortak koşmak demektir. Bunlar "şurekâ"¹¹⁶, "erbâb"¹¹⁷, "endâd"¹¹⁸, "âlihe"¹¹⁹ olarak isimlendirilmiştir. "Tâğut" ve "cibt" kelimeleri de buna yakın anlamlar taşımaktadır.¹²⁰ Onların şirke vesile saydıkları varlık put olabildiği gibi, bir melek, şeytan ya da tabiat güçlerinden biri de olabilir. Allah'tan başka ibadet edecek varlıklarla ulûhiyet ve rubûbiyet ilişkisi kurmaları sebebiyle bu inanç sahipleri müşrik olarak isimlendirilmişlerdir.¹²¹

Câhiliyye Araplarının Allah'a ortak koşmaları, hac esnasında okudukları telbiyede de açıkça görülür: *"Buyur Allah'ım buyur. Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da senin hükmündedir, sen ise ona ve onun sahip olduk-*

¹¹⁵ "Hani onlar, "Ey Allah'ım, eğer şu (Kur'ân) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir" demişlerdi". (Enfâl, 8/32).

¹¹⁶ "Allah, sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldürecek ve daha sonra da diriltecek olandır. Allah'a koştuğunuz ortaklardan, bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mı? O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir". (Rûm, 30/40).

¹¹⁷ "Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?". (Yûsuf, 12/39).

¹¹⁸ "İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Mü'minlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi". (Bakara, 2/165).

¹¹⁹ Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'in Rabbi Allah onların nitelermelerinden uzaktır, yücedir". (Enbiyâ, 21/22).

¹²⁰ "Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir". (Bakara, 2/256). "Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar "cibt"e ve "tâğut"a inanıyorlar. İnkâr edenler için de, "Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar". (Nisâ, 4/51).

¹²¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 163-195.

larına hükmedersin".¹²² Araplar telbiyede olduğu gibi yeminlerinde de Allah ile putların adlarını birlikte anmışlardır.¹²³

Müşrik Araplar önemli işlerinin hallinde putlardan yardım dilemiş, onların önünde çektikleri fal okları ile problemlerine çözüm arayışına girmişler, üstelik bu faaliyeti dinî bir vecibe olarak kabul etmişlerdir. Mekke'de bu tür uygulamaların gerçekleştirdiği mekân ise Hübel putunun bulunduğu yerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dedesi Abdülmuttalib, Allah'a va'di gereği oğullarından hangisinin kurban edileceğinin tespiti için Hübel putunun önünde fal oku çekirmiştir.¹²⁴

Müşriklerden bazıları putlar yanında nuranî varlıklar olan meleklerle tapmışlar, üstelik onları Allah'ın kızları olarak kabul etmişlerdir:

"Onlar, kızları Allah'a nispet ediyorlar -ki O bundan uzaktır- kendilerine ise, canlarının istediğini".¹²⁵ Buna cevaben "Rahmân çocuk edindi dediler. Hâşâ hayır, melekler şerefli kılınmış kullardır" âyeti nâzil olmuştur.¹²⁶ Bu düşüncenin müşrik Araplara Hıristiyanlık inancından geçtiği ileri sürülebilir. Zira Hıristiyanların Mesih'in Allah'ın oğlu olduğunu ortaya koyan görüşleri vardır.

Câhiliye döneminde Araplardan bir kısmı ise cinlere ibadet etmişler¹²⁷, aynen putlar gibi onları da Allah'a ortak koşmuşlardır.¹²⁸ Hatta onlardan bir kısmı Allah ile cinler arasında bir soy bağının bulunduğuna inanmışlardır. Kur'ân bu hususu şöyle dile getirir: "Allah ile cinler arasında da nesep bağı kurdular. Oysa cinler de kendilerinin Allah'ın huzuruna getirileceklerini bilirler".¹²⁹

İslâm öncesi dönemde Araplar arasında putlara tapmayan, putlara kesilen kurbanları yemeyen, ferdî olarak dinî hayat yaşayan kendilerine hanîf denilen az sayıdaki kişiye tesadüf edilir. Bunlar, Yahûdîlik ve Hıristiyanlık hak-

¹²² İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 27; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 80.

¹²³ Müslim, *İmân* 5.

¹²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 160-161.

¹²⁵ Nahl, 16/57.

¹²⁶ Enbiyâ, 21/26.

¹²⁷ Sebe', 92/41.

¹²⁸ "Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları o yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir". (En'âm, 6/100).

¹²⁹ Sâffât 37/158.

kında bilgi sahibi olmakla birlikte, bu dinlerin ibadetlerini yerine getirmemişlerdir. Kaynaklarda bu gruba örnek olarak Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ümeyye b. Ebû Salt gibi şahısların isimleri geçer.¹³⁰

Hanîf, genel anlamda “İbrahim ne bir Yahûdî ne de bir Huristiyandı, fakat Allah’ı bir tanıyan gerçek bir Müslümandı ve müşriklerden değildi”¹³¹ âyetinde de ifade edildiği gibi, Hz. İbrahim’in getirmiş olduğu inanç esaslarını kabul eden kişi olarak tanımlanır. Yine Kur’ân’da geçen “O hâlde İslâm’a yönelecek İbrahim’in dinine uyun, O Allah’a ortak koşanlardan değildi”¹³² “Sonra da sana, “Hakka yönelen İbrahim’in dinine uy. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi” diye vahyettik”¹³³ ifadeleriyle İslâm dininin, Hz. İbrahim’in getirmiş olduğu tevhid inancının bir devamı olduğuna işaret vardır.¹³⁴

Görüldüğü gibi câhiliyye Arap toplumunda hem semavî hem de beşerî dinler var olmakla birlikte, bilhassa İslâm’ın zuhuru döneminde Mekke merkezli Hicaz’da hâkim inanç putperestlikti. Bunun yanında Allah inancı ve atalar ruhunun kutsallığını benimseme (Animizm) de bu inanç kültürünün önemli bir vechesini oluşturmuştur. Atalar inancı kabileye ait değerleri korumayı amaçlamaktadır. Buna göre putperestlik doğru olduğu için değil, sırf kabilenin dini olduğu için önemlidir. Kur’ân’da Mekke müşriklerinin bu tavrına çokça atıfta bulunulmuştur:

“Onlara, “Allah’ın indirdiğine uyun!” denildiğinde, “Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!” derler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?”¹³⁵ “Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: “Eğer Allah dileseydi biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.”

¹³⁰ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 24; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 237-239; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 161-162, 195.

¹³¹ Âl-i İmrân, 7/67.

¹³² Âl-i İmrân, 7/95.

¹³³ Nahl, 16/123.

¹³⁴ Kuzgun, Şaban, “Hanîf”, *DİA*, XVI, 33-39.

¹³⁵ Bakara, 2/170.

Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: “Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz”.¹³⁶ “Allah’a ortak koşanlar dediler ki: “Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O’nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir”.¹³⁷ “Âyetlerimiz apaçık bir şekilde onlara okunduğunda, “Bu sadece, atalarınızın tapmakta olduğu şeylerden sizi alkoymak isteyen bir adamdır” dediler. Bir de, “Bu (Kur’ân), uydurulmuş bir yalandır” dediler. Yine hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, “Bu ancak apaçık bir büyüdür” dediler”.¹³⁸ “Hayır! Onlar sadece, “Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz” dediler”.¹³⁹

Atalar ruhunun kutsanması câhiliyye Araçlarında çok yaygın bir anlayıştır. Nitekim Mekke şehir devletinin kurucusu olan Kusay b. Kilâb, Kureyş’in en büyük putlarından kabul edilen Menâf ve Uzzâ’ya atfen oğullarından birine Abdümenâf (Menâf’ın kulu), diğerine Abdüluzzâ (Uzzâ’nın kulu) adını vermiştir.¹⁴⁰ O, yaşadığı evine kutsallık kazandırmak için erkek çocuklarından birini de Abdüddâr (Evin kulu) olarak isimlendirmiştir. Kendi şahsını da kutsallaştıran Kusay’ın bu sebepleri erkek çocuklarından birini Abdükusay olarak adlandırmış, başka bir oğluna ise Abdullah (Allah’ın kulu) ismini vermiştir.¹⁴¹ Benzer şekilde onun oğlu Abdümenâf, kendi çocuklarından olan Benî Ümeyye’nin atasını Abdüşşems (Güneşin kulu) adıyla çağırmıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) dedesi Abdülmuttalib de babalarını taklit ederek oğullarından Ebû Leheb’e Abdüluzzâ, Ebû Tâlib’e de Abdümenâf adını vermiş, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) babası olan en küçük

¹³⁶ En’âm, 6/148.

¹³⁷ Nahl, 16/35.

¹³⁸ Sebe, 34/43.

¹³⁹ Zuhrûf, 43/22.

¹⁴⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 235, 269.

¹⁴¹ İbn Habîb, *Münammak*, s. 32; Belâzürî, *Ensâb*, I, 52-53.

oğlunu ise Abdullah olarak adlandırmıştır.¹⁴² Bu uygulamalara benzer şekilde câhiliyye dönemi Arapları arasında çocuklara bir taraftan Allah'a nisbetle Abdurrahmân gibi isimler verilirken¹⁴³, diğer taraftan Rudâ putuna atfen Abdurrudâ ismi de kullanılmıştır.¹⁴⁴ Buradaki örneklerde olduğu gibi, İslâm öncesi Araplarının inançlarıyla bağlarının oldukça serbest, zayıf ve gevşek olduğu açıkça görülür.¹⁴⁵ Anlaşılan materyalist tüccar zihniyete sahip olan Mekkelileri metafizik konular pek ilgilendirmemiş, onların kalbinde din kendine gereği gibi yer bulamamıştır.¹⁴⁶ Böyle olduğu içindir ki, Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğine başlangıçta ilgisiz kalmışlar-ken, ancak putların ve müşrik atalarının hedef alınmasından, putperestlerin cehenneme yakıt olacaklarını bildiren âyetlerin nâzil olmasından sonra tepki göstermeye başlamışlardır.¹⁴⁷

SONUÇ

Hız. Peygamber (s.a.v.) dünyanın her tarafında siyasî, ictimâî ve dinî kaos ve kargaşanın hakim olduğu M. VII. asırda dünyayı teşrif etmiştir. O'nun geldiği dönemde insanlardan bir kısmı materyalist bir anlayışla dünyanın peşine düşmüşlerken, başka bir kısmı ise bunun tersi olarak saadeti dünyadan tamamen el-etek çekmede aramışlardır. Allah Rasûlü (s.a.v.) insanlığın düştüğü bu ifrat ve tefrit ortamından kurtarılması için, hem dünyayı sosyal düzene kavuşturacak, hem de dinî problemleri ortadan kaldıracak bir rehber olarak gönderilmiştir. Gerçekten de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gönderilmiş bulunduğu âlem bir kurtarıcıya son derece muhtaçtı. Âlem, o zamandaki

¹⁴² İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 113.

¹⁴³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 103, 142.

¹⁴⁴ İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 38.

¹⁴⁵ Nitekim onlardan bazıları dünyevî menfaat temini için putların önünde kur'a çektiklerinde şayet sonuç kendi arzuları doğrultusunda çıkmadığında putlara kızmış ve hakaret etmişlerdir. Nitekim Tebâle mevkiinde bulunan Zülhalasa tapınağına öc almak isteğinde bulunan bedevî çektiği üç okta da öc almaması gerektiği neticesi çıkınca elindeki okları alıp puta atarak şu şekilde bağırıştır: "Senin baban öldürülseydi, intikam almaktan alıkoymazdın". (İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 40)

¹⁴⁶ Cevad Ali, *el-Mufassal*, I, 265; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 81.

¹⁴⁷ "Siz ve Allah dışında taptığımız şeyler Cehennem yakıtısınız. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar birer tanrı olsalardı Cehennem'e girmezlerdi. Halbu ki hepsi (tapanlar da tapılanlar da) orada ebedî kalacaklardır. Orada onlara inim inim inlemek düşer". (Enbiyâ, 21/98-100).

vaziyeti ile Rasûlüllah'ın (s.a.v.) niçin özellikle o çağda gönderildiğinin sebebini açıklamaktadır. Şüphesiz Kur'ân-ı Kerim, daha sonra insanlığın bu krizinin boyutlarını şu şekilde dile getirecektir: "Karada ve denizde insanların elleri ile kazandıkları nedeniyle her yeri bozulma sarmıştır, bu yüzden onlara işledikleri bazı şeylerin acısını tattıracağız, belki dönüş yaparlar".¹⁴⁸ Miladî altıncı asır yarıldığında bütün din ve mezheplerin uğradıkları parçalanmalar, kendilerine yamayan hurafeler tuhaf ve yanlış değerler sebebiyle çağrıldıkları rolü becerecek bir güçten tamamen yoksun bulunuyorlardı. Buradan hareketle bunların yapacakları tek şey, medenîyete önderlik işini omuzlayacak olan "yeni yolcu"ya yolları genişletmekti. Elbette Muhammed (s.a.v.) idi bu yolcu. Doğumundan kırk yıl sonra İslâm risâletini alıp onu bütün dünyaya ulaştırdı. Allah'ı yeryüzündeki Halîfe kıldığı ve kendisini âlemlere karşı onurlandırdığı bir insan gibi yaşamak isteyen herkese tek yolu gösterdi.

İlâhî vahyi son kez insanlığa ulaştıran Hz. Muhammed (s.a.v.) son peygamber ve âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. O'nun mesajı belli bir bölgeye veya millete değil, bütün insanlığadır. Nitekim Kur'ân'ın pek çok yerinde "Ey insanlar" ifadesiyle beşeriyetin tamamına hitap edilmekte, onlardan müjdeci ve uyarıcı olarak gönderilen Rasûl-i Ekrem'e (s.a.v.) uymaları istenmektedir. İslâm inancına göre Allah bütün insanların yaratıcısıdır ve hitabı da insanlığadır. Risâletinin evrenselliği sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.v.) de sadece içinde yaşadığı Arap Yarımadası'ndaki kabilelere değil, zamanının büyük devletlerinin idarecilerine elçiler göndermek sûretiyle onları İslâm'a davet etmiş, bu şekilde tebliğinin evrenselliğini en geniş şekilde ortaya koymuştur. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) son peygamber olması hasebiyle peygamberliğinin evrensel ve kıyamete kadar sürekli olması gerekir. Dolayısıyla onun mesajlarını bütün insanlığı içine alacak şekilde anlamak, daha sonra da onu evrensel mesajlar çerçevesinde insanlara tanıtmak gerekir. Bu gerçekleştirildiği takdirde Hz. Peygamber (s.a.v.) de, şüphesiz hem Müslümanlar için, hem bütün insanlık için en büyük rehber olma özelliğini güçlü bir şekilde devam ettirecektir.

¹⁴⁸ Rûm, 30/41.

2. TEBLİĞ

HZ. MUHAMMED'İN (s.a.v.) SOYU ve HÂŞİMOĞULLARI

Ali ÖZEK♦

Hız. Muhammed Mustafa'nın(s.a.v.) Soy ve Hâşim Oğulları

Burada bir gerçeğe vurgu yaparak söze başlamak isterim.

Hız. Muhammed'in dedelerinden Kusay'ın Mekke Şehir Devleti'nde kurduğu siyasî ve idarî sistem, bugünün anlayışına göre demokratik bir sistem idi. Zira o sistemde üç şey belirgin idi:

Krallık sistemine benzemiyordu.

Katılımcı bir sistem idi. Çünkü orada yaşayan her kabilenin yönetime katılmasını sağlıyordu.

Kusay devrinde tesis edilen siyasî ve idarî sistem bir nevi şûrâyı andırıyordu.

Kusay'ın kurduğu bu nizam, âhir zaman Peygamberi Hız. Muhammed'in Peygamberliği için bir hazırlık mûcizesidir. Zira İslâm nizamı, iştişarî bir nizamdır. İslâm'ın siyasî ve idarî nizamında saltanat, krallık, veraset ve soya dayalı idarî sistem yoktur. Nitekim Rasûlüllah bizzat kendi devrinde ve dört halife devrinde tamamen seçime ve istişareye dayalı olan sistem uygulanmıştır. Bilindiği üzere Rasûlüllah kendi bey'at almıştır ve bu bey'at hem erkeklerden hem de kadınlardan alınmıştır. Daha sonraki devir-

♦ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi; İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Başkanı

lerde konjonktüre uyularak verasete dayalı krallık sistemi uygulamaya konulmuştur.

Hiz. Ebû Bekir devrinde İslâm nizamının idarî sisteminde iki delik açılmıştır: Bunlardan biri, Hiz. Ebû Bekir, peygamber kadınlardan bey'at aldığı hâlde o bunu ihmal etmiştir. İşte bu, İslâm nizamında açılan ilk deliktir. Bütün hareket ve davranışlarında Peygamberi harfiyen taklit eden Ebû Bekir, bu meseleyi uygulamada dikkate almamıştır. O günün şartlarına göre biz Ebû Bekir'i suçlamıyoruz. Ama gerçek şu ki, bu davranış sonradan gelenlere örnek olmuştur. Hatta Osmanlı Devleti'ndeki yeni seçilen padişah için ülkenin ileri gelenlerinden bey'at alındığı hâlde kadınlardan alınmamıştır. Herkes peygamberimizin erkekler ve kadınlardan bey'at aldığını bildiği hâlde bu uygulamanın dayanağı, zannımca Hiz. Ebû Bekir'in uygulamasıdır.

İkincisi de Hiz. Ebû Bekir, kendinden sonra Müslümanların riyasetine Hiz. Ömer'i tavsiye etmiştir. Bu davranış da Rasûlüllah'ın sünnetine aykırıdır. Çünkü O kendinden sonra Müslümanların başına kimin geçeceğini ne tavsiye etmiş ne de işaret etmiştir. Bu da İslâm'ın siyasî nizamında açılan ikinci deliktir. "Yeryüzünde İslâm'ın siyasî nizamına en çok benzeyen hangi nizamdır?" diye bir soru sorulsa, bunun cevabı, "Yenidünya olarak bilinen Amerika Birleşik Devletleri'dir" olabilir. Zira ABD Başkanı'nın seçilme şekli ve yetkileri, Müslümanlara halifelik yapacak kişinin seçilme şekline ve yetkilerine benzemektedir.

Bugün üzerinde şiddetle durmamız gereken önemli konulardan biri ve en önemlisi bu konudur. Bu yaşadığımız 21'nci asırda Müslümanların en çok muhtaç oldukları husus, "Demokratikleşme" sürecidir. Bu süreç tamamlanmadan Müslümanlar huzura ve istikrara kavuşamazlar. Bunun başlıca sebebi, Müslümanların inandıkları İslâm nizamı hakkında daima bir şüphe içinde olmalarıdır.

Vahyin Nüzûlünün 1400. Yılı

Vahyin nüzûlünün 1400. yılı, aynı zamanda Kur'ân-ı Azimüşşan'ın inişinin de, Hiz. Peygamber'in risâletle müjdelenmesinin de 1400. yılıdır. Bu sebeple biz burada bu üç kutlu oluşumun 1400. yılını birlikte anıyoruz.

Bu kısa tebliğimde, Rasûlüllah'ın soyundan ve onlarla ilgili mûcizevî olaylardan söz edeceğim. Bilindiği üzere bütün peygamber seçilmiş kişilerdir. Bu seçim Allah tarafından yapılmıştır. Başta bizim peygamberimiz olmak üzere bütün peygamberlerin hem kendi hayatları, hem aile hayatları ve hem de soylarının hayatları pek çok fevkalâdeliklerle doludur. Meselâ, Hz. İbrahim'in, Hz. Mûsâ'nın ve Hz. İsâ'nın kendi hayatları ve aileleri hakkında bilinenler oldukça enteresan ve dikkat çekicidir.

Hz. Muhammed'in Soyu ve Özellikleri

Babası Abdullah, dedesi Şeybe (Abdulmuttalib), onun babası Hâşim, onun babası Abdu Menaf, onun babası Kusay b. Kilâb'dır. Peygamberimiz'in hazırlık mûcizeleri genel olarak Kusay'la başlar.

Kusay'ın Yaptıkları

Kusay, peygamberimizin beşinci dedesidir. Bu zât ilk defa Mekke'de katılımcı demokrasiye benzeyen bir sistem oluşturmuştur. Buna Mekke Şehir devleti diyebiliriz. Zira o, devlet ve toplumla ilgili işleri nizama koymuş, kurumlar oluşturmuş ve bu kurumları canlandırmıştır. Bu kurumlar aslında bakanlar kurulu ölçüsündedir ve sayıları 15 kadardır. Ayrıca kırk yaşın üstündeki kimselerin katıldığı Dâru'n-nedve adında bir meclis kurmuştur ki, parlamentoya benzer. Reis de Kusay'ın kendisidir.

Mekke ve civarında Hz. Muhammed'in beşinci dedesi olan ve 400 miladî senesinde doğan Kusay b. Kilâb'ın kurduğu idarî ve siyasî nizamı tarihçiler Mekke Cumhuriyeti olarak adlandırırlar. Çünkü Kusay, yaşı kırkın üstünde olanların katılacağı bir istişare (danışma) meclisi teşkil ettirmiştir. Demokrasi diyebileceğimiz bir sistem oluşturmuştur. Zira O, idarî, siyasî ve iktisadî konuları belli bölümlere ayırmış ve devlet idaresini kabileler arasında aşağıdaki şekilde bölüştürmüştür:

1. **Sidâna ve Hicabe:** Kâ'be'nin bakımından ve onun anahtarlarından sorumlu kurum.
2. **Sikâye:** Su işlerinden sorumlu kurum,
3. **Rifâde:** Hacıların yeme ve içmesinden sorumlu kurum,
4. **Livâ:** Savaşla ilgili işlerden sorumlu kurum,

5. **Kıyâde:** Askerî işlerden sorumlu kurum,
6. **Nedve:** Halk Meclisi,
7. **Meşveret heyeti:** Önemli olayları görüşen kurum,
8. **Sefâre:** Dış işlerine bakan kurum,
9. **Hükûmet:** Mahkeme işlerine bakan kurum,
10. **İşnak heyeti:** Ticarî işlere bakan teşkilat,
11. **Kubbe:** Silahlara ve Mühimmat işlerine bakan kurum,
12. **Îsar müessesesi:** Sihir, kâhinlik ve fal işlerine bakan kurum,
13. **Mal müessesesi:** Putlara adanan mallara bakan kurum,
14. **Îmâre:** Emniyet ve asayiş işlerine bakan teşkilat,
15. **Einne:** Savaşlarda kullanılan atlara bakan teşkilat.

İşte Kusay'ın kurduğu bu nizam, İslâm'ın zuhuruna kadar devam etti. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu sisteme bağlı olarak bütün konuları ashabı ile istişare ederdi.

Kusay'ın kurduğu bu nizam sayesinde Araplar arasında dine ve inanca bağlı savaşlar olmamıştır. Sadece dünya işlerine ve kabile davalarına bağlı savaşlar meydana gelmiştir.

Mekke devrinde İslâm Peygamberi İslâm'ı yaymaya çalışırken sadece müşrik Araplar O'na karşı çıkmışlardır. Zira Peygamber putlara tapmayı yermiş ve âdetin bırakılmasını istemiştir. Tartışmalar sertleşince önce Habeşistan, sonra da Medine'ye hicret başlamıştır.

Müslümanlarla müşrik Arapların ilk savaşı Bedir Savaşı'dır. Bu savaşın asıl sebebi ise dinî değil iktisadîdir.

İslâm'ın zuhur ettiği günlerde Hicaz Bölgesi'nde beş farklı inanca sahip insanlar yaşıyordu:

1. Yahûdiler,
2. Hıristiyanlar,
3. Hanif Araplar,

4. Putperest Araplar ,

5. Dehrîler.

Bu gruplar bir arada karışık olarak yaşıyorlardı. Aralarında dine ve inanca dayalı çatışmaların olmamasının temel nedeni, toplumda mevcut olan katılma demokrasi anlayışı idi. Zira herkesin kendi inancına göre yaşama ve inancını uygulama hakkı daha o zaman kabul edilmiştir. Nitekim bu anlayışa bağlı olarak İslâm ilân edildiği ilk günlerde her din mensubundan kendi hür iradeleri ile İslâm'ı kabul edenler olmuştur.

Kusay Kimdir? Kusay (Zeyd) b. Kilâb (M. 400-480)

Asıl adı Zeyd olan Kusay, babası Kilâb vefat edince annesi Fatıma bint Sa'd, Uzre Kabilesi'nden olup Mekke'ye yerleşen Rabia b. Haram ile evlenir. Rabia bir müddet sonra hanımı Fatıma ile oğlu Zeyd'i alarak kabilesinin yaşadığı Tebuk civarına gider. Kusay'ın ana-baba bir kardeşi ise Mekke'de kalır. Zeyd gurbette yaşadığı için uzakta olan anlamına gelen "kasv" kökünden küçültme sığasından Kusay (uzakta kalan) lakabıyla anılır.

Kusay, annesinden nesebi ve kabilesi hakkında bilgi aldıktan sonra Mekke'ye kabilesine döner. Kısa zamanda Kureyş kabilesi arasında seçkin bir yer edinir.

Mekke'ye gelen bir tüccar, mirasçısı olmadığı için Kusay'a oldukça çok mal bırakır ve bu servet sebebiyle Mekke ve civarında nüfuzu artar. O sırada Kusay, Mekke ve civarını elinde tutan Huzâa Kabilesinin reisi Huleyl b. Hubşiyye'nin kızı Hubba ile evlenir. Kusay'ın Abdu Nenaf, Abduddar, Abduluzza ve Abdu Kusay adında dört oğlu ve Hint isimli bir kızı olur. Huleyl yaşlanınca Kâ'be'nin anahtarlarını kızı Hubba'ya verir. Kusay kayınpederinden sidane görevini kendisine vermesini ister ve kabul edilir.

Sidâne hizmetini tamamen sahiplenen Kusay'a Huzâa kabilesi karşı çıkar. Ancak Kusay, Kinâne ve Kudâa'nın yardımlarıyla Mekke'nin idaresini ve Kâ'be'nin hizmetlerini üzerine alır. Ayrıca Kusay'ın Kâ'be'nin anahtarlarını bir tulum şarap karşılığı Huzâa reisi Ebû Hubşan'dan satın aldığı söylenir. Huzâa'nın buna razı olmayıp Kusay ile savaşa girdiği, Ya'mer b. Avf'ın hakemliğine başvurulduğu, hakemin Kusay'ın lehine karar verdiği, böylece

hâkimiyetin, Kusay'ın şahsında Kureyş kabilesine geçtiği, onun Mekke dışında yaşayan Kureyş kollarını birleştirip Mekke'ye yerleştirdiği, Mekke ve civarında Kureyş'in hâkimiyetini güçlendirdiği, bu sebeple kendisine "birleştirici" denildiği söylenir.

Ka'be'yi tamir edip hac menasikini düzenleyen Kusay, Cürhümlüler'in yerinden söküp toprağa gömdükleri Hacer-i Esved'i Kâ'be'deki yerine koyar. Kâ'be'nin kuzeyine miladî 440 yılında önemli meselelerin görüşüldüğü Daru'n-Nedve'yi yaptırır. Kâ'be ve Mekke ile ilgili kıyâde, livâ, hicâbe, nedve, sikâye ve rifâde gibi hizmetlerin tamamını elinde toplar.

Vefat etmeden önce Kâ'be'nin bakımını ve anahtarlarını muhafaza göreviyle sikaye, rifade ve liva görevini oğlu Abdudrar'a bırakan Kusay H. 480'de vefat etmiş ve Hacun'a defnedilmiştir.

Abdu Menaf'ın dört oğlu vardı: Hâşim (asıl adı Amr'dır), Abdu Şems, el-Muttalib, Nevfel.

Hâşim'in 4 oğlu 5 kızı olmuştur.

Oğulları: Abdulmuttalib (Şeybe), Esed, Ebû Sayfiy, Nadla.

Kızları: eş-Şifa, Hâlide, Zaife, Rukayye, Hayye

Peygamberimiz'in ve hamisi Abdulmuttalib (Şeybe)'in anası Medineli Neccar oğullarından Selma binti Amr'dır. Burada önemli olan Hâşim'dir bu zâtın asıl adı Amr olduğu hâlde cömertliği sebebiyle kendine "Hâşim", kendinden sonra gelen nesline de Hâşim oğulları denilmiştir.

Hâşim, ticarî bir maksatla Gazze'ye gitmek üzere Mekke'den ayrılır. O zamanlar "Yesrib" diye bilinen Medine'ye varır. Yesrib şehrinin pazarına gider. Pazarda mal satan bir kadın görür. İlgisini çeken bu kadınla konuşur. Kadının davranışı ve tavrını beğenir ve kadına evlenme teklif eder.

Kadın, Hâşim'i iyice inceledikten sonra onun teklifini şartlı olarak kabul eder. Şartını Hâşim'e bildirerek der ki: *"Ben seninle evlenmeyi, ancak benim işime karışmaman ve benim ticaret yapmama izin vermen şartıyla kabul ederim"* der.

Hâşim iyice düşündükten sonra Selma'nın şartını kabul eder ve evlendikten sonra onun ticaret yapmasına izin verir. Bundan sonra evlenirler. Hâşim 7-8 ay kadar Medine'de kaldıktan sonra ticaret maksadıyla Filistin'e, Gazze'ye gider. Bir süre sonra Hâşim Gazze'de hastalanır ve orada vefat eder. Vefat etmeden önce arkadaşlarına "Şu benim mallarımı Medine'ye götürün ve Selma'ya teslim edin" der.

Tabî Selma bu müddet zarfında hamile kalmıştır. Selma vakti gelince doğum yapar. Bir erkek çocuk doğurur. Çocuğun başında saçlarında beyazlık vardır. Onun için adını beyazlık anlamına gelen "Şeybe" koyarlar. Bu olaydan Hâşim'in Mekke'deki kardeşlerinin, hanımı ve çocuklarının haberi yoktur. Tabî ki Hâşim'in öldüğünü biliyorlar ama Yesrib'de evlendiğini ve çocuğu olduğunu bilmiyorlardı. Aradan zaman geçer. Şeybe 10-12 yaşlarına gelir. Söylendiğine göre o zaman Medine'de akarsular varmış. Şeybe Medine'deki çocuklardan atıcılık oyunları oynamasını, yüzmesini, spor yapmasını öğrenir. Özellikle atıcılıkta herkese galip gelir.

Bir gün Şeybe diğer çocuklarla ok atış yarışı yaparlarken oradan geçen Medineli bir zâtin, oynayan çocuklar arasından biri dikkatini çeker. İşte o çocuk Şeybe b. Hâşim'dir. Adamın dikkatini çeken olay ise şöyledir: Şeybe attığı her oku hedefe saplar ve "Ben Bathalıyım..." der. İşte bu söz adamın dikkatin çeker. Zira Batha Mekke'de Hâşim oğullarına ait bir yerin adıdır. Bunun üzerine Şeybe'nin kim olduğunu araştırır ve onun, Hâşim b. Abdumena'f'ın oğlu olduğunu öğrenir. Bir süre sonra o adam Mekke'ye gider. Orada Hâşim'in kardeşi Muttalib'i bulur ve ona durumu anlatır: " *Senin Medine'de bir yeğenin var, kardeşin Hâşim'in oğlu. Çok kabiliyetli bir çocuk*" der.

Muttalib bu zâttan gerekli bilgileri aldıktan sonra gereken yol hazırlığını yapar, yeğenini alıp Mekke'ye getirmek üzere yola koyulur. O zamanlar Mekke-Medine arası dört beş günlük yoldur. Nihayet Medine'ye varır, önce Şeybe'yi bulur ve onunla konuşur. Kendisinin, babası Hâşim'in kardeşi ve kendisinin de amcası olduğunu anlatır. Sonra Annesi Selma'ya gider. Selma'ya "kendisinin Hâşim'in kardeşi olduğunu anlatır ve Şeybe'yi alıp Mekke'ye götürmek için geldiğini" söyler. Tabiatıyla Selma bir anne olarak oğlunu vermek istemez. Rivâyet e göre Muttalib Selma'ya bir hafta kadar yalvarır, onu ikna etmeye çalışır. O'na " Bu çocuk Kureys'in reisinin oğludur.

Şeybe için doğru olan baba yurdunda olması ve babasının yerine geçmesidir. “ der. Bunun üzerine Selma istemeyerek razı olur. Ve Muttalib yeğeni Şeybe’yi alarak Mekke’ye yola çıkar.

Muttalib, Mekke’ye girerken yeğeni Şeybe’yi terkisine bindirir. Şeybe’yi o vaziyette görenler Muttalib’in kölesi zannederek ona “Abdulmuttalib” derler. Muttalib onun köle olmadığını, kardeşi Hâşim’in oğlu ve yeğeni olduğu anlatmaya çalışmış ama ne yazık ki buna mani olamamış ve artık Şeybe adı unutulmuş ona hep Abdulmuttalib denilmiştir.

Hz. Muhammed’in dedesi Abdulmuttalib, amcası Muttalib’in himayesinde Mekke’nin reisi olmuştur. Abdulmuttalib’i yetiştiren amcası Muttalib, ölümünden sonra onun Kureys’in reisi olmasını sağlamıştır. Reisliği döneminde bir rüya görmüş ve bu rüyada Cürhümlüler’in Mekke’yi terk ederken kapattıkları zezem kuyusunun yeri kendisine gösterilmiştir. Bunun üzerine Abdulmuttalib, Kâ’be civarındaki bu kuyunun bulunduğu yeri Kureys’in karşı çıkmasına rağmen özel mülkiyetine geçirir. Ancak Haris’ten başka oğlu olmadığı için kendisini savunmakta güçlük çeker. Bu sebeple Allah’a dua eder, “On oğlu olursa birini kurban etmeyi vaat eder.” Daha sonra beş hanımından on oğlu dünyaya gelir. Adağını yerine getirmek isteyerek oğullarını toplar, kimin kurban edileceğini tespit etmek üzere oğulları arasında o günün ölçü ve anlayışına göre fal oklarıyla kura çekmeye karar verirler. Çekilen kurada oklar peygamberimizin babası Abdullah’ı gösterir. Önce kura tekrar edilir. Yine Abdullah’a çıkınca Mekke’nin ileri gelenleri, Abdullah’ı kurban edilmekten kurtarmak için diyet olarak deve kesilmesini tavsiye ederler. Abdulmuttalib buna razı olmaz. Bunun üzerine bir tarafa Abdullah’ı diğer tarafa on deve koyarak kuraya devam ederler. Fal okları Abdullah’ı gösterince deve sayısını onar onar artırır ve fala devam ederler. Develerin sayısı yüz olunca oklar deveyi gösterir. Abdulmuttalib “bir defa daha tekrar edin yine develere çıkarsa o zaman kabul ederim” der. Fal oklarını tekrar atarlar ve oklar ikinci defa deveye çıkar. Bunun üzerine Abdullah yerine 100 deve kurban edilir. Onun için Hz. Muhammed babasını ve atası Hz. İsmail’i kastederek “Ben iki kurbanın oğluyum” demiştir.

Abdulmuttalib faziletli, iyi karakterli, inançlı, iyi kalpli, âdil, hoşgörülü, insanlara faydalı bir reis idi. Ömrünün sonuna doğru puta tapmayı terk

etmiş, içkiyi bırakmış, Kâ'be'nin çıplak tavaf edilmesini yasaklamıştır. Allah'ın varlığına, âhiret gününe imanmış, zaman zaman da Hira Dağı'na giderek dua etmiştir. Fil vakasında Kâ'be'yi yıkmaya gelen Ebrehe ile görüşmüştür.

Ebrehe Mekke'ye geldiğinde Abdulmuttalib'e ait olan 200 kadar deveye el koymuştur. Bunun üzerine Ebrehe ile görüşmek istemiş, O da kabul etmiştir.

Abdulmuttalib heybetli, karizmatik bir şahsiyettir. O sebeple Ebrehe, Abdulmuttalib içeri girince ayağa kalkarak hürmet ve ilgi göstermiştir.

Abdulmuttalib Ebrehe'den el koyduğu develeri geri vermesini isteyince Ebrehe şaşırarak ve ona: "Ben buraya sizin mâbedinizi yıkmak için geldim. Sen ise develerini düşünüyorsun. Ne biçim iştir bu" demiştir. Buna karşılık olarak Abdulmuttalib: "Kâ'be Allah'ın evidir. O'nu Allah korur. Ben develerin sahibiyim, develerimi geri ver" der. Ebrehe kızar ve Abdulmuttalib'i dışarı çıkarır. Kur'an'ın Fil sûresinde anlatıldığı gibi biraz sonra bir fırtına kopar. Ebâbil kuşları, attıkları taşlarla askerleri öldürürler ve Ebrehe de oradan kaçar.

Abdulmuttalib sağlığında torunu Muhammed'e gereken ihtimamı göstermiş, vefatından sonra onu oğlu Ebû Tâlib'e emanet etmiştir.

Abdulmuttalib 82 yaşında Mekke'de vefat etmiş ve Hacun'a büyük dedesi Kusay'ın yanına defnedilmiştir.

Burada önemli olan peygamberlerin peygamberlik vazifesine hazırlanmalarındır. Bu hazırlıklar farklı şekillerde cereyan eder.

Hz. İbrahim mağarada doğmuş, anası onu, babası Âzer'den uzak tutmuştur. Zira eğer Âzer oğlu İbrahim'den haberdar olsaydı muhtemelen onu kendisi gibi putperest yapacaktı. Peki, anası bunu biliyor muydu? Elbette tıpkı Kur'an'da bildirildiği üzere Hz. Mûsâ'nın annesine vahyedildiği gibi ona da durum bildirilmiştir. O sebepten dolayı annesi İbrahim'i mağarada doğurmuştur ve âkil-bâliğ oluncaya kadar orada kalmasını sağlamıştır. Zira O bir peygamberdir. O sebeple doğumu ve yetişmesi de birer mûcizedir.

Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ'nın doğduğu devirde, kâhinlerden aldığı bir bilgiye dayanarak Firavun o günlerde beni İsrail'de doğacak erkek çocukların öldürülmesini emretmişti. İşte O günlerde Hz. Mûsâ doğmuştur. Allah Mûsâ'nın annesine vahyederek " Mûsâ'yı ziftlenmiş bir sandık içine koy. Ağzını sıkıca kapat ve onu Nil Nehrine at" dedi. Mûsâ'nın annesi bunu yaptı.

Firavun'un Asiye adında bir hanımı vardı ve çocuğu yoktu. Bir rivâyet e göre Firavun ile hiç cima yapmamış o yüzden çocuğu da olmamıştı. Asiye validemiz Nil Nehri'nde yüzen sandığı gördü ve onun sudan dışarı çıkarılmasını emretti. Bir de ne görsünler içinde nur topu gibi bir erkek çocuk var. Hz. Asiye Firavun'dan rica etti. "Bu çocuğu evlatlık alıp büyütelim" dedi Firavun da kabul etti. İşte böylece Hz. Mûsâ -Kur'ân'da da ifade edildiği üzere sonradan düşmanı olacak birinin elinde- büyüdü. Bu da bir hazırlık mûcizesidir.

Kasas sûresinde Hz. Mûsâ ile ilgili şu bilgi verilir:

7. *Mûsâ'nın anasına: "O'nu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde onu denize (Nil nehri) bırakıver, asla korkup kaygılanma. Çünkü biz onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız diye bildirdi."*

8. *Nihayet Firavun ailesi onu yitik çocuk olarak (nehirden) aldı. O, sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı. Şüphesiz Firavun ile Hâmân ve askerleri yanlış yolda idiler.*

9. *Firavun'un karısı (sepetin içinden erkek çocuk çıkınca kocasına:) "Benim ve senin için göz aydınlığıdır! O'nu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur, ya da onu evlât ediniz" dedi. Hâlbuki onlar (işin sonunu) sezemiyorlardı.*

10. *Mûsâ'nın anasının yüreğinde yalnızca çocuğunun tasası kaldı. Eğer biz, (vadimize) inananlardan olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse işi meydana çıkaracaktı.*

11. *Annesi Mûsâ'nın ablasına: O'nun izini takip et, dedi. O da, onlar farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi.*

12. Biz daha önceden (annesine geri verilinceye kadar) onun sütanalarını kabullüne (emmesine) müsaade etmedik. Bunun üzerine ablası: Size, onun bakımını sizin namunuza üstlenecek, hem de ona iyi davranacak bir aile göstereyim mi? dedi.

13. Böylelikle biz onu, anasına, gözü aydın olsun, gam çekmesin ve Allah'ın vadinin gerçek olduğunu bilsin diye geri verdik. Fakat yine de insanların pek çoğu (bunu) bilmezler.

14. Mûsâ gençlik çağına erip olgunlaşınca, biz ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böylece mükâfatlandırırız.

15. Mûsâ, saray halkının habersiz olduğu bir sırada şehre indi. Orada, biri kendi tarafından, diğeri düşman tarafından olan iki adamı birbiriyle dövüşür hâlde buldu. Kendi tarafından olan kişi, düşmanına karşı ondan yardım diledi. Mûsâ da ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu. (Bunun üzerine:) Bu şeytan işidir. O, gerçekten saptırıcı, apaçık bir düşman, dedi.

16. Mûsâ: Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim (başıma iş açtım). Beni bağışla dedi, Allah da onu bağışladı. Çünkü, çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olan ancak O'dur.

17. Mûsâ: Rabbim! Bana lütfettiğin nimetlere andolsun ki, artık suçlulara (ve suça itenlere) asla arka çıkmayacağım, dedi.

18. Şehirde korku içinde, (etrafi) gözetleyerek sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen kimse, feryat ederek yine ondan imdat istiyor. Mûsâ ona (yardım isteyeneye) dedi ki: Doğrusu sen, besbelli bir azgınsın!

19. Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince, o adam dedi ki: Ey Mûsâ! Dün bir cana kıydığım gibi, bana da mı kıymak istiyorsun? Demek, düzelticilerden olmak istemiyor da, bu yerde ille yaman bir zorba olmayı arzuluyorsun sen!

20. Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi: Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında müzakere ediyorlar. Derhal (buradan) çık! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim, dedi.

21. Mûsâ korka korka, (etrafi) gözetleyerek oradan çıktı. "Rabbim! Beni zalimler güruhundan kurtar" dedi.

Hz. İsâ'ya gelince, Kur'ân'da "İmran'ın Hanımı" diye adlandırılan dindar bir kadın hamile olunca karnındaki çocuğu mabede adar ve bunun için Allah'a dua eder. Allah Teâlâ duasının kabul edildiğini kendine bildirir. Doğum gerçekleştiğinde bakarlar ki, çocuk kızdır. Kadıncağız çok üzülür. Zira kız çocukları mabede adak olarak verilmez. Ama kadın der ki, " Allah benim adağımı kabul ettiğinde çocuğun kız olduğunu biliyordu. Onun için bu kızı mabede vermek uygundur" der. Hz. Meryem'i mabede verir.

Hz. Meryem'le ilgili kıssa Kur'ân'da Meryem sûresinde şöyle gelmiştir:

16. (Rasûlüm!) Kitap'taki Meryem'i de hatırla! Hani o, ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti.

17. Meryem, insanlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, biz ona ruhumuzu gönderdik de o, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü.

18. Meryem dedi ki: "Senden, çok esirgeyici olan Allah'a sığınırım!" Çünkü Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma).

19. Melek: "Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin bir elçisiyim" dedi.

20. Meryem: "Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım hâlde benim nasıl çocuğum olabilir?" dedi.

21. Melek: "Öyledir, dedi; (zira) Rabbin buyurdu ki: Bu bana kolaydır. Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve tarafımızdan bir rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış (ezelde olup bitmiş) bir iştir."

22. Meryem Hz. İsâ'ya hamile kaldı. Bunun üzerine onunla (karnındaki çocukla) uzak bir yere çekildi.

23. Doğum sancısı onu, bir hurma ağacına (dayanmaya) sevketti. "Keşke, dedi, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!"

24. Aşağısından (İsâ yahut melek) ona şöyle seslendi: "Tasalanma! Rabbin senin alt yanında bir su arkı vücuda getirmiştir."

25. "Hurma dalını kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün."

26. "Ye, iç. Gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen de ki: Ben, çok merhametli olan Allah'a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım."

27. Nihayet İsa'yı (kucağında) taşıyarak kavmine getirdi. Dediler ki: Ey Meryem! Hakikaten sen iğrenç bir şey yaptın!

28. Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi.

29. Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. "Biz, dediler, beşikteki bir sabî ile nasıl konuşuruz?"

30. Çocuk şöyle dedi: "Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana Kitab'ı verdi ve beni peygamber yaptı."

31. "Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti."

32. "Beni anneme saygılı kıldı; beni bedbaht bir zorba yapmadı."

33. "Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün esenlik banadır."

34. İşte, hakkında şüphe ettikleri Meryem oğlu İsa -hak söz olarak- budur.

Hz. Meryem'in Kıssası

Hiz. Meryem mabette büyür. 18-20 yaşlarına gelince bir gün mabetten çıkar ve kırlara gider. Kırlarda dolaşırken bir yere varır ki, orada akan nehrin suları da berraktır. İçinden suda çimmek gelir. Elbisesini çıkarıp suya girer ve çimdikten sonra dışarı çıkıp elbiselerine doğru yürüdüğü esnada ansızın karşısına endamlı olgun bir delikanlı çıkar. Meryem ondan ürperir ve kendisinden uzaklaşmasını ister. Delikanlı "Ben Allah'ın elçisiyim. Sana bir çocuk vermek için geldim" der. O da "nasıl olur. Ben hiçbir erkekle birlikte olmadım" der. Bunun üzerine genç: "Beni Allah gönderdi senin çocuğun olacak. Ben onu sana bildirmek için geldim" der. O anda Hiz. Meryem hamile kalmıştır.

Hiz. Meryem'in doğum sancıları başlayınca mabetten çıkar kırlara doğru gider. Hiz. İsa'yı bir hurma ağacının altında doğurur. Sonra kucağına alıp

halkına gider. Meryem'i kucağında çocukla görünce halk ona: "Bu nedir? Sen fahişe değilsin. Kimseyle evlenmedin, bu çocuk nereden?" derler. O da "çocuğa sorun" der. İşte o zaman Hz. İsa konuşur, kendisinin peygamber olduğun söyler.

Hız. Muhammed Mustafa'nın Hayatı

Hız. Muhammed annesinden yetim olarak doğar. O'nun hayatının her safhası, O'nun peygamberliğinin birer hazırlık mûcizesidir. Hız. Abdullah, Âmine ile evlendikten birkaç ay sonra ticaret yapmak maksadıyla giden bir kervanla yola çıkar. Bu yolculuk esnasında Medine'de Dayıları Neccar oğullarında misafir iken hastalanır, vefat eder ve orada Nagiba'nın bahçesine defnedilir.

O günün şartlarında haber alma son derecede kısıtlı olduğu için Hız. Âmine kervanın dönüşünü bekler. Kervan Mekke'ye gelir, herkes gibi Âmine de karşılamaya gider. Bakar ki, Abdullah yoktur. O'nun ölüm haberini alınca yıkılır, ama yapacak bir şeyi yoktur. Kocasının acılarını ve kederini yüreğine gömerek evine döner. Ahir zaman peygamberi Muhammed'e gebe olan Âmine'nin içinde bulunduğu şu sıkıntılı durumu bir düşünün ne kadar acı ve ne kadar acıklı!!

İşte bu sıkıntılar, acılar devam ederken Âmine rüyalar görmeye başlar. O arada bir rüya görür. Rüyada kendisine "Şu senin karnında bulunan çocuk, âlemlere rahmet olarak gönderilen biridir. Bu çocuk doğduğunda onun adını, yerde ve göklerde anılması için "Muhammed" koy" denilmiştir.

Hız. Âmine doğumunu yapıncaya kadar devamlı güzel rüyalar görmüş ve bu şekilde teselli edilmiştir. Diğer taraftan da dedesi Abdulmuttalib, gelini Âmine ve torunu Muhammed'le yakından ilgilenmiştir.

Büyük şair ve edip Süleyman Çelebi'nin, *Mevlid* adlı eserinde çok güzel bir şekilde tasvir edildiği veçhile Allah Rasûlü Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi ve sellem dünyayı teşrif etmiştir.

Dünyayı teşrif etmiş olan Muhammed'in hayatında devam eden fevkalâdelikler henüz bitmemiştir. Âmine Hatun biraz zayıflamıştır. Oğluna yeteri kadar süt verememektedir. O günlerde Mekke ve civarında yaşayan Arap-

lar, genelde çocuklarına, Taif Bölgesi'nde yaşayan Arap kabilelerinden süt-anne tutuyorlardı.

Hz. Muhammed doğduktan sonra Hz. Âmine onu, bir rivâyet e göre üç gün, diğer rivâyet e göre yedi gün kadar emzirmiştir. Bu arada Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe onu, oğlu Mesruh'la birlikte günlerce emzirmiştir.

Süveybe hatun, Hz. Hatice'nin evine gelir gider, Hz. Peygamber de ona çok hürmet eder saygı gösterir ve ikramda bulunurdu.

Hz. Hatice Ebû Leheb'e Süveybe'yi azat etmek üzere kendisine satmasını istemiş, Ebû Leheb bunu kabul etmemiş, Süveybe ancak Medine'ye hicretten sonra azad edilmiştir. Süveybe Medine'ye hicret edince Hz. Muhammed ona elbise gönderir, kendisini ziyaret ederdi.

Abdulmuttalib Muhammed için süt anne arar ve Halime'yi bulur. Halime, Beni Sa'd b. Bekir kabilesinden Ebû Züeyb'in kızı ve Hâris'in zevcesidir. Halime'nin kucağında Abdullah adında bir oğlu ve Şîma adında dört-beş yaşlarında bir kızı vardı. İşte âhir zaman Peygamberi'nin dünya hayatındaki ilk günleri ve dört yaşlarına kadar geçen hayatı, Benî Sa'd b. Bekir Kabilesi'nde, anadan, babadan akrabadan uzak olarak Allah'ın himayesinde geçmiştir. İşte bu, Peygamberliğin hazırlık mûcizelerindendir.

Rasûlullah'ın Annesini Kaybetmesi

Hz. Muhammed'in annesi Âmine, oğlu Muhammed'i ve Cariyesi Ümm-i Eymen'i yanına alarak Muhammed'in dayılarını ve orada vefat eden kocası Abdullah'ın kabrini ziyaret etmek niyetiyle kendilerini ve yüklerini taşıyan iki deve ile Medine'ye doğru yola çıkarlar. Mekke-Medine arasındaki mesafeyi kat ederek Medine'ye gelirler. Medine'de bir ay kadar kalırlar. Hem Âmine'nin hem de Muhammed'in hizmetinde bulunan Ümm-i Eymen bir hatırasını şöyle anlatır: "Bir gün, gündüzün ortasında, Yahûdîlerden iki kişi yanıma geldiler. Bize Ahmed'i çıkar dediler. Ben de dışarı çıkardım. O'na, Ud yerine varıncaya kadar uzun uzun baktıktan sonra, birinin diğerine "Bu çocuk, bu ümmetin peygamberidir. Burası da onun hicret yeridir. Bu memlekette savaş ve tard gibi büyük işler olacaktır." dedi.

Hz. Âmine ziyaretini bitirdikten sonra oğlu Muhammed, cariyesi Ümm-i Eymen ve iki deve ile yola çıkarlar. Mekke-Medine arasında, Medine'ye daha yakın olan Ebva denen yere geldiklerinde Hz. Âmine hastalanır. Ebva bir köydür. Ne kadar hasta kaldığını bilmiyoruz ama Âmine öleceğini anlayınca oğlunu yanına çağırır; Muhammed'in yüzüne bakarak şöyle der: "Ey atılan falda üstüne çıkan dehşetli ölüm okundan Allah'ın lütuf ve yardımı ile 100 deve karşılığında kurtulan zâtın yavrusu! Allah, seni mübarek kılsın ve bu mübareklik devam etsin! Eğer rüyada gördüklerim doğru çıkarsa, sen Yüce ve ikramı bol Allah tarafından Âdemoğullarına helal ve haramı bildirmek üzere, peygamber gönderileceksin! Sen, teslimiyetçi olan atan İbrahim'in dinini gerçekleştirmek ve yerleştirmek için gönderileceksin! Allah seni, milletlerle birlikte devam edip gelen putlardan, putperestlikten de esirgeyecek, alıkoyacaktır. Her yaşayan ihtiyarlar, her yeni eskir, her yaşlanan ölür, her varlık fena bulur. Evet, ben de öleceğim. Fakat temelli anılacağım. Çünkü temiz bir evlat doğurmuş, arkamda hayırlı bir andaç bırakmış bulunuyorum!"

Dünyada, böylece babasız ve annesiz kalan Peygamberimizi, Yüce Allah, hâmisiz bırakmadı. Dedesinin, sonra da amcasının himayesine verdi.

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'in Duhâ sûresinin 6. âyetinde: "Rabbin, seni yetim bulup da barındırmadı mı?" diyerek bu duruma işaret eder.

Ümm-i Eymen, Peygamberimizi bağrına bastı. Devenin birisine binip ötekini yedeğine alarak beş günde Mekke'ye ulaştı. Ümm-i Eymen, Peygamberimizi kendisine o kadar ısındırmıştı ki bu kara gün dostu dadısına peygamberimiz "Annemden sonra Annemdir!" diyerek iltifatlarda bulunmuştur.

Hz. Muhammed, sekiz yaşına gelince dedesini kaybeder. Dedesi onu Ebû Tâlib'e emanet eder. Yirmi beş yaşında evlenir. Kırk yaşında kendisine peygamberlik gelir.

Hz. Muhammed'i peygamberliğe hazırlayan mucizeleri şöyle sıralamak mümkündür:

İrhasat

Peygamberlerin peygamber olmadan önce özellikle çocukluklarında ve aile hayatlarında ve soylarında görülen fevkalâde hâllere, hazırlık mûcizesi anlamına gelen “irhasat” kelimesi kullanılır. Bunun anlamı, o peygamberle ilgili hazırlık mûcizesi demektir. Bir peygamberin daha peygamber olarak gönderilmeden önce onun peygamber olacağına delâlet eden hârikulâde olaylardır. Nitekim es-Seyyid Şerîf el-Cürcânî *Ta'rifât¹* adlı eserinde “irhas”ı Arapça olarak şöyle anlatılır: الارهاص : احداث أمر خارق للعادة دال على بعثة نبي قبل بعثته

Bunun misâli Kur'ân'da Hz. İsâ ile ilgili olarak geçtiği üzere şöyledir: Hz. Meryem'in annesi İmreet-i İmran, hamile kalınca, doğacak olan çocuğunu mabede vermeyi adar. Sonra rüyasında adağının Allah tarafından kabul edildiği kendisine bildirilir. Çocuk doğunca bakar ki, bir kız çocuğu. Buna şaşırır. Zira mabede kız çocuğu verilmez. Ama o düşünür: “Allah benim adağımı kabul ettiğinde her hâlde çocuğun kız olacağını da biliyordu. Buna rağmen benim duamı kabul etti. O hâlde bu kızı mabede vermemde bir sakınca olmasa gerek” der ve adını Meryem koyduğu kızını mabede verir. İşte Hz. İsâ'nın soyu ile ilgili bu olaylar, O'nun peygamberliği için hazırlık mûcizesidir.

İslâm'ın Zuhuruna Takaddüm Eden Hazırlık Mucizeleri

1. Arap Dilinin Tekâmülü

Bilindiği üzere cahiliyye devrinde Arap Dili ve Edebiyatı oldukça gelişmiştir. Allah Teâlâ Araplara bir dil sevgisi vermiştir ki, o sebeple Araplar dile çok önem verirlerdi. Kabileden bir şâir yetişirse kırk gün bayram ederlerdi.

Cahiliyye devri Arapları arasında kurulan panayırlar vardı. Buralarda hakem huzurunda şiirler okur ve bunlardan üstün görülüp Ka'be'nin duvarına asılanlara “Muallakât-ı Seb'a “ denilirdi. İşte Araplardaki bu dil sevgisi Kur'ân için bir hazırlık mûcizesidir. Zira ileride Arap dilinde Kur'ân indiril-

¹ Seyyid Şerîf el-Cürcânî *Ta'rifât*, s. 9.

lecektir. Bu Kur'ân'a muhatap olan Arapların onu anlaması gerekiyordu. Kur'ân indirilmeye başladığı andan itibaren Araplar Kur'ân'ı gayet iyi anlıyorlardı. İlk Müslümanların çoğu, inen âyetleri duyunca hemen iman etmişlerdir.

2. Araplar Arasında Bir Peygamber Geleceğine Dair Kanaat

Hicaz bölgesinde yaşayan Yahûdîler, Hıristiyanlar, Hanifler, Dehriler ve Putperestler arasında yaygın kanaat, bir peygamber geleceğine dair düşünce ve inançtı. Âhir zaman peygamberi peygamberliğini ilân edince fazla yadırganmadı ve bazı kimseler kendi hür iradeleri ile Müslüman oldular. Bu da bir hazırlık mûcizesidir.

3. Âhir Zaman Peygamberi'nin Taşındığı Alametler

Hz. Muhammed, peygamberlik kendisine gelmeden önce onun peygamber olacağına işaret eden pek çok olay vardı. Meselâ, onun soyunda görülen fevkalâdelikler. Bunlardan birincisi Kusay'ın teşkil ettiği Mekke şehir devletidir. İlk hazırlık mûcizesi olan bu sistem, Hz. Muhammed için devlet idaresinde bir örnek teşkil etmiştir. Bilindiği üzere Hz. Muhammed devlet işlerinde devamlı olarak ashabıyla istişare etmiş, Kur'ân'da da "Müslümanların idaresi, kendi aralarında oluşturacakları şura ile yürütülür" denilmiştir.

4. Kusay'dan Sonra Kureyş Kabilesinin Riyâsetinin Hâşim Oğullarında Bulunması:

Peygamberimizin babadan ve sonra da anneden yetim olarak büyümesi, Peygamberin iki omuzu arasında bulunan peygamberlik mührü, gençliğinde Muhammedü'l-Emin olarak tanınması bunların hepsi onun peygamber olacağına dair birer hazırlık mûcizedir.

5. İslâm'a Davet

Peygamberlik vazifesi geldikten sora Peygamberimizin takip ettiği davet sistemi, Nahl sûresinin 125. âyetinde ifade edildiği vechile, tamamen barışa ve hoşgörüye dayalıdır. Âyette şöyle denilmiştir: "*Rasûlüm! Rabbinin yoluna insanları hikmet ve güzel öğütle çağır. Şayet tartışman gerekirse onlarla en güzel şekilde tartış. Zira Allah, yoldan sapanları da hak yolda gidenleri de çok iyi bilir.*"

Buraya kadar anlatılanlardan ortaya çıkan netice: Bütün peygamberlerin hayatı oldukça enteresan ve ilgi çekicidir. Peygamberin sadece kendi şahsı değil, ailesinde, soyunda ve çevresinde de ilginç olaylar cereyan eder. İşte bunların hepsi birer mûcizedir. Peygamberlik öncesinde ailesi, soyu ve çevresindeki fevkalâde olaylara hazırlık mûcizesi anlamında irhasat tabir edilir. Meselâ, Hz. İbrahim mağarada doğuyor ve O'nu annesi yetiştiriyor. Hz. Mûsâ doğduktan sonra Nil Nehri'ne bırakılıyor. Hz. İsâ, babasız doğuyor. Hz. Muhammed(s.a.v.) hem anadan hem de babadan yetim kalıyor. Daha önceki peygamberlerin hayatlarında da buna benzer ilginç şeyler vardır. Bütün peygamberler ana-babalarının himayesinde değil, Allah'ın riâyet i altında yetişmişlerdir.

3. TEBLİĞ

PEYGAMBERLİĞİNDEN ÖNCE HZ. MUHAMMED (s.a.v.)

Casim AVCI♦

Hz. Muhammed (s.a.v.) Yüce Allah tarafından “âlemlere rahmet” ve “son peygamber” olarak gönderilmiş, Kur’ân-ı Kerim’de onun insanlığa “en güzel örnek” olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan onun bir “beşer” olduğu da vurgulanmıştır. Dolayısıyla o, hem dünya hayatının şartlarına tabi bir beşer hem de ilahî vahye muhatap olan bir peygamberdir. O, sadece bir peygamber olarak ilahî mesajı aktarmakla kalmamış, aynı zamanda bir fert, bir aile reisi, bir eğitimci, bir devlet başkanı, bir hâkim ve bir kumandan olarak bu mesajı hayatına yansıtmış ve örnek bir kişilik sergilemiştir. Sahip olduğu üstün özellikleri sebebiyledir ki, Hz. Peygamber, on beş asır boyunca bütün Müslümanların gönlünde taht kurmuştur. O sadece Müslümanlar için değil, tarihin akışını değiştiren bir insan olarak da dünya tarihi açısından önemlidir: VII. yüzyıldan itibaren Asya, Afrika ve Avrupa’nın önemli bir kısmına yayılarak edebiyattan mimariye, siyasetten ekonomiye, hukuktan felsefeye kalıcı izler bırakan İslâm kültür ve medeniyeti temelde Kur’ân’ın ışığında ve onun etrafında şekillenmiştir. Bundan dolayıdır ki, Müslüman olmayanlar da ona bir şekilde ilgi duymuş ve gerek Doğu’da gerekse Batı’da hakkında en çok eser yazılan şahısların başında yer almıştır.

Hz. Peygamber’in risâlet öncesi hayatı, onun peygamberlik dönemini, tebliğ metodunu ve faaliyetlerini anlamak bakımından özel bir önem taşımaktadır. Rasûlüllah’ın dinî, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan nasıl bir

♦ Yard. Doç. Dr., İSAM (İslâm Araştırmaları Merkezi)

çevrede doğup büyüdüğü ve böyle bir toplumda peygamber olmadan önce nasıl bir hayat yaşadığı bilinmeden vahiy sonrası dönemi doğru anlamak mümkün değildir. Hz. Peygamber'in altmış üç yıllık hayatına bir bütün olarak bakıldığında 40 yılının peygamberlik öncesine ait olduğu görülür ki, bu da ömrünün yaklaşık üçte ikisine karşılık gelmektedir. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) doğumu, çocukluğu, gençliği, ticarî faaliyetleri, Hz. Hatice ile evliliği, çocuklarının dünyaya gelip büyümeleri ve Kâ'be hakemliği bu dönemde gerçekleşmiştir. Daha önemlisi o bu dönemde ilahî bir yolla peygamberliğin ağır yükünü taşıyabilecek şekilde hazırlanmış ve toplumun bu mesaja kulak vermesini kolaylaştıracak güvenilir kişiliği bu dönemde oluşmuştur. Nitekim onun bu dönemde Mekke toplumundaki adı "Muhammedü'l-Emîn" dir. Hz. Muhammed'in doğumundan peygamberliğine kadar kırk yılını geçirdiği Câhiliyye toplumunda nasıl bir kişilik sergilediğini kavramak bütün Müslümanlar için önemli olduğu gibi, peygamberlik sonrası hayatını değerlendirebilmek açısından da gereklidir.

Hz. Peygamber Arap Yarımadası'nın batısındaki Hicaz bölgesinde yer alan Mekke şehrinde genel kabul gören kanaate göre Fil Vak'ası'ndan 50-55 gün sonra Rebû'l-evvel ayında Pazartesi günü dünyaya gelmiştir. Farklı hesaplamalara göre Hz. Peygamber'in doğum tarihi 20 Nisan (9 Rebû'l-evvel) 571 veya 17 Haziran (12 Rebû'l-evvel) 569 Pazartesi şeklinde belirlenmektedir.¹

Hz. Muhammed'in babası, Kureyş'in Benî Hâşim kolundan Abdullah b. Abdülmuttalib, annesi ise Kureyş kabilesinin Benî Zühre koluna mensup Vehb b. Abdümenâf'ın kızı Âmine'dir. Hz. Peygamber onların evliliklerinden dünyaya gelen tek çocuklarıdır.

¹ Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi (Çev. Salih Tuğ), İstanbul 2003, II, 784-793; 1171-1191; Kasım Şulul, Hz. Peygamber Devri Kronolojisi, İstanbul 2003, s. 100-103, 455-463. Mustafa Fayda "Muhammed-Hayati-", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXX, 408-409. Hz. Peygamber'in risâlet öncesi hayatı hakkında geniş bilgi için bk. M. Asım Köksal, İslâm Tarihi: Hazret-i Muhammed Aleyhisselâm ve Ataları, I-II, İstanbul 1987; Gülgün Uyar, Hz. Muhammed'in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivâyet Farklarının Tesbiti, basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993; Casim Avcı, Muhammedü'l-Emin: Hz. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayatı, İstanbul 2008.

Hz. Peygamber'in babası Abdullah akranları arasında çok beğenilen yakışıklı bir gençti. Yüzünde diğer gençlerde bulunmayan bir güzellik ve parlaklık vardı. Bunun Hz. Peygamber'e ait "nübüvvet nûru" (peygamberlik nuru, Nûr-i Muhammedî) olduğu kabul edilir. Rivâyete göre Abdullah'ın babası (Hz. Peygamber'in dedesi) Abdülmuttalib Zemzem Kuyusu'nu yeniden ortaya çıkarıp onardığı sırada Kureyş'in bazı ileri gelenleri onu alaya alıp küçük düşürmek istemişlerdi. O sırada Hâris'ten başka oğlu olmayan Abdülmuttalib onlara karşı savunmasız bir durumda olduğundan on oğlu olursa birini kurban edeceğine dair adakta bulunmuştu. Bir süre sonra duâsı gerçekleşip on oğlu dünyaya geldiğinde gördüğü bir rüyada kendisine adağı hatırlatılmış, o da oğullarından hangisini kurban edeceğini belirlemek için kuraya başvurmuştu. Kura o sırada en küçük oğlu olan Abdullah'a çıkınca onu kurban etmeye karar vermiş, ancak buna başta kızları olmak üzere pek çok kimse karşı çıkmıştı. Adağını yerine getirebilmek için bir çözüm arayan Abdülmuttalib kendisine yapılan bir tavsiye doğrultusunda Abdullah ile o günkü örfe göre diyet olarak kabul edilen on deve arasında kura çekirtmiş, fakat kura yine Abdullah'a çıkmıştı. Abdülmuttalib deve sayısını onar onar artırarak kuraya devam etmiş, sayı yüze ulaşınca kuranın develere çıkması üzerine 100 deve kurban etmişti. Böylece çok sevdiği oğlu Abdullah'ı da kurtarmıştı. Bundan dolayı Hz. Peygamber, hem babası Abdullah'ın hem de büyük atası Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmâil'in kurban edilmekten kurtulmuş olduğunu kastederek, "Ben iki kurbanlığın oğluyum" demiştir.²

Abdullah gençlik çağına ulaştığında kendisine gelen birçok evlilik teklifini kabul etmemiş, nihayet babasının teşebbüsüyle Vehb'in kızı Âmine ile evlenmiştir. Abdullah'ın bu sırada on sekiz yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Abdullah ticaret için gittiği Suriye'den dönerken Yesrib'e (Medine) uğramış ve orada babasının dayıları olan Adî b. Neccâr oğullarını ziyaret etmişti. Ancak bu sırada hastalanıp akrabalarının yanında bir ay kadar hasta yattıktan sonra vefat etmiş ve Medine'de defnedilmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber yetim olarak dünyaya gelmiştir. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu

² Hâkim en-Nîsâbü'rî, el-Müstedrek, Haydârâbâd 1334, II, 604. Ayrıca bk. Bekir Topaloğlu, "Abdullah", DİA, I, 75.

oğlunun peygamberliğine yetişemeyen Abdullah'ın âhirette azap görmeyip kurtuluşa ereceği kanaatindedir.³

Hız. Peygamber'in annesi Âmine Kureyş kızları arasında iyi bir yere sahipti. Babası Vehb de Zühre oğullarının ileri gelenlerinden biriydi. Abdülmuttalib, oğlu Abdullah'ı yanına alarak Âmine'yi babasından veya diğer bir rivâyete göre amcası Vüheyb'den istemiş, olumlu cevap verilmesi üzerine evlilikleri gerçekleşmiştir. Zamanın âdetleri doğrultusunda evliliğin ilk üç günü Âmine'nin evinde geçmiştir. Bu evlilikten sonra Abdullah'ın alındaki peygamberlik nûrunun Âmine'ye intikal ettiği kabul edilir. İslâm kaynaklarında Hız. Muhammed'in ana rahmine intikalinden doğumuna kadar geçen zaman içinde bazı olağanüstü olayların meydana geldiğine dair rivâyetler yer almaktadır. Rivâyete göre Âmine Hız. Peygamber'e hamile olduğu sırada bir rüya görmüş, rüyada kendisine önemli bir kişiye hamile olduğuna işaret edilerek doğacak çocuğa Muhammed veya Ahmed adını vermesi söylenmiştir.⁴ Âmine'nin doğum sancısı çekmediği de bu rivâyetler arasındadır. Yine meşhur rivâyete göre Hız. Peygamber sünnetli olarak doğmuştu. Ayrıca melekler tarafından yıkanmış ve sırtına peygamberlik mührü vurulmuştu. Dedesi Abdülmuttalib torununun dünyaya geldiği müjdesini alınca onun şerefine bir ziyafet vermiş, ziyafette ona Muhammed adını koymuş, Allah'ın ve insanların onu hayırla anması için bu ismi verdiğini söylemiştir.

Çocukluğu ve Gençliği

Hız. Peygamber doğumunun ardından bir süre annesi Âmine'nin yanında kalmış, daha sonra âdet olduğu üzere süt annesine verilmiştir. Çocukların süt annesine verilmesinde temel sebep çocukların şehir yerine daha sağlıklı olan çöl havasında büyümelerini sağlamak, ayrıca konuşma çağında fasih Arapça öğrenmelerine imkân vermektir. Hız. Peygamber de bu geleneğe uyularak Hevâzin kabilesinin Sa'd b. Bekir koluna mensup Halîme bint Ebû Züeyb'e verildi. Halîme, sütanneliği yaparak geçimini sağlayan diğer bedevî

³ Abdullah için bk. Bekir Topaloğlu, "Abdullah", DİA, I, 75-76.

⁴ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye (nşr. Mustafa es-Sekâ v. dğr.), Kahire 1375/1955, I-II, 157-158; İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, I, 98-99; Ahmed b. Hanbel, Müsned, Kahire 1313, IV, 127, 128.

kadınlarla ve kocası ile birlikte bir kıtlık yılında Mekke'ye gitmiş, ancak genellikle tercih edildiği üzere zengin bir aile çocuğu bulamamıştı. Hz. Muhammed'in yetim olduğunu öğrenince de onu almakta tereddüt göstermiş, bununla birlikte Mekke'den boş dönmek için sütanneliği yapmak üzere yanında götürmeye razı olmuştu. Hz. Muhammed iki yıl sonra sütanesi Halîme tarafından Mekke'ye getirilmiş, ancak Âmine, çöl havasının çocuğuna yaradığını gördüğü, bazı rivâyetlere göre ise o sıralarda Mekke'de veba salgını bulunduğu için onun bir müddet daha Halîme'nin yanında kalmasını istemişti. Hz. Muhammed dört veya beş yaşına kadar sütannesinin yanında kaldıktan sonra Mekke'ye getirilerek annesine teslim edildi. Hz. Peygamber'in sütbabası Hâris b. Abdüluzza, sütkardeşleri de Abdullah, Üneyse ve Şeymâ idi. Rivâyete göre Halîme ve Hâris, Muhammed'i yanlarına aldıktan sonra bolluk ve berekete kavuştular; deve ve koyunları eskisinden çok daha fazla süt vermeye başladı. Ayrıca sütannesinin yanında bulunduğu dönemde "şakk-ı sadr" adı verilen hadisenin vukû bulduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Buna göre iki melek gelip Hz. Muhammed'in göğsünü yarmış, kalbini çıkararak kötülüklerden arındırmış, semâvî bir suyla yıkadıktan sonra yerine yerleştirmiştir. Bu olaydan haberdar olan Halîme ve Hâris'in baştan beri birçok olağanüstü yönüne şahid oldukları Hz. Muhammed hakkında, olup biteni izah edememekten kaynaklanan bir endişe yaşadıkları ve çocuğu ailesine iade etmenin daha doğru olacağını düşünmeye başladıkları nakledilmektedir.⁵

Hiz. Peygamber altı yaşına geldiğinde annesi Âmine onu cârîyesi Ümm-i Eymen'le birlikte yanına alarak Yesrib'e (Medine) götürdü. Burada hem Abdullah'ın mezarını hem de Abdülmuttalib'in annesi dolayısıyla ailenin dayıları sayılan Benî Neccâr mensuplarını ziyaret ettiler. Âmine, Mekke'ye dönerken Medine'ye yaklaşık 190 km. mesafede bulunan Ebvâ'da hastalandı ve genç yaşta vefat etti. Âmine'nin ölümünden önce küçük yavrusuna bakarak şöyle söylediği anlatılır: *"Her yaşayan ölür. Her yeni eskir. Her çok azalır. Her büyük yok olur. Şüphesiz ben de öleceğim, ama devamlı anılacağım. Çünkü dünyaya oğlumu hayırlı bir gelecek olarak bırakıyorum"*. Annesinin ölümüyle

⁵ İbn Hişâm, I-II, 163-164; Köksal, II, 29-30; Avcı, s. 79-82.

öksüz kalan Hz. Peygamber Ümm-i Eymen tarafından Mekke'ye getirilip dedesi Abdülmuttalib'e teslim edildi. Hz. Peygamber daha sonra hicretin altıncı yılında (milâdî 628) Ebvâ'ya uğrayıp annesinin mezarını ziyaret etmiştir. Kabri eliyle düzelten Hz. Peygamber bu arada annesinin şefkat ve merhametini hatırlayarak göz yaşı dökmüştür. Onun bu tutumundan etkilenen sahabîler de göz yaşlarını tutamayıp onunla birlikte ağlamışlardır.⁶

Abdülmuttalib, çok sevdiği ve genç yaşta kaybettiği oğlu Abdullah'ın değerli hâtırası olan torunu Hz. Muhammed'e büyük özen gösteriyordu. Sofraya onunla birlikte oturup yemek yiyor; onu zaman zaman Kâ'be duvarının gölgesindeki minderine oturtuyor; Dârünnedve'deki toplantılara başkanlık ederken yanına alıyor; bütün davranışlarıyla ona baba şefkatı ve sevgisinin eksikliğini hissettirmemeye çalışıyordu. Yaşı seksenin üzerinde olan Abdülmuttalib o sırada sekiz yaşındaki torunu Muhammed'in bakım ve himayesini amcası Ebû Tâlib'e verdikten kısa bir süre sonra vefat etti. Ebû Tâlib Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın anne-baba bir kardeşi idi. Ebû Tâlib, yeğenini çocuklarından fazla sevdi, onun uğurlu olduğuna inandı ve iyi yetişmesi için gayret sarfetti. Çıktığı bazı seyahatlerde onu da yanına alırdı. Nitekim Hz. Muhammed'in dokuz (veya on iki) yaşında bulunduğu sırada amcası ticaret amacıyla Suriye'ye gitmeye karar verdiğinde o da amcasıyla birlikte gitmek istedi. Yeğenin bu konudaki ısrarını gören Ebû Tâlib onu da yanına aldı. Kervan Suriye topraklarındaki Busrâ'da konakladı. Burada bir manastırda yaşayan Bahîra adlı rahip kabileyi yemeğe davet etti. Bahîra Ebû Tâlib'e, Muhammed'in İncil'de gönderileceği vaad edilen peygamber olduğunu söyledikten sonra başına gelebilecek bazı tehlikelere dikkat çekmiş ve onu iyi korumasını tavsiye etmiştir. Ebû Tâlib bunun üzerine seyahatini yarıda kesip Mekke'ye dönmüştür.⁷

Hz. Muhammed'in on yaşlarında iken kalabalık bir aileye sahip bulunan amcası Ebû Tâlib'e yardımcı olmak amacıyla bir süre çobanlık yaptığı bilinmektedir. Peygamberliği döneminde o, bu hatırasına atıfla "Hiçbir pey-

⁶ İbn Sa'd, I, 116-117.

⁷ İbn Hişâm, I-II, 180-181; İbn Sa'd, I, 120-121, 153-155; Hüseyin Algül, İslâm Tarihi, İstanbul 1986, I, 157-163.

gamber yoktur ki, koyun gütmüş olmasın" buyurmuştur. Etrafında bulunan sahabîlerin "Siz de mi koyun güttünüz yâ Rasûlüllah?" şeklindeki sorusu üzerine "Evet. Ben de Mekkeliler'in koyunlarını güttüm" cevabını vermiştir.⁸

Ebû Tâlib'in hanımı Fâtıma bint Esed Hz. Muhammed'e kendi çocuklarından daha fazla ilgi gösterdi. Hz. Peygamber de büyüdüğünde yengesinin iyiliklerini hiçbir zaman unutmadı. Onu Medine'deki evinde ziyaret eder, zaman zaman orada öğle uykusuna yatar. Yengesi vefat ettiğinde çok üzülmüş, gömleğini ona kefen yapmış, cenaze namazını da kendisi kıldırmıştır. Ölümünden duyduğu üzüntüyü etrafındakilere anlatırken şöyle diyerek vefa duygusunu göstermiştir: "Ben onun himayesine muhtaç öksüz bir çocuktum. O kendi çocukları aç olduğu hâlde beni doyururdu. Kendi çocuklarını bırakır benim saçlarımı tarardı. O benim annem gibiydi".⁹ Ebû Tâlib peygamberliğinden sonra da yeğenin yanında yer aldı ve onun İslâm'ı kabul etmesi için yaptığı ısrarlı tekliflerini cevapsız bırakmakla birlikte kendisini korumak için elinden geleni yapmaya çalıştı.

Câhiliyye döneminde Arap kabileleri arasında çeşitli sebeplerle sık sık savaşların çıktığı bilinmektedir. Öyle ki, kan dökmenin yasak olduğu haram aylarda (zilkade, zilhicce, muharrem, receb) bile savaşların yapıldığı olurdu. Haram aylarda cereyan ettiği için bu savaşlara Ficâr savaşı adı verilirdi. Hz. Peygamber de gençliğinde böyle bir savaşa katılmak durumunda kalmıştı. Onun müttefik Kureyş-Kinâne ve Kays-Aylân kabileleri arasında çıkan şiddetli savaşa amcalarıyla birlikte katıldığı, ancak fiilen savaşmayıp amcalarına ait eşyaları koruduğu, ayrıca gelen okları da kalkanla karşılayıp toplamak sûretiyle amcalarına verdiği bu konudaki farklı rivâyetler içinde tercih edilen bir görüştür. Bu sırada yaşının on dört, on beş, on yedi veya yirmi olduğu zikredilmektedir.¹⁰

⁸ İbn Sa'd, I, 125-126.

⁹ Süheyfî, er-Ravzu'l-ünüf (nşr. Abdurrahman el-Vekîl), Kahire 1387/1967, I, 112; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 46.

¹⁰ İbn Hişâm, I-II, 184-187; İbn Sa'd, I, 128; Hüseyin Algül, "Ficâr", DİA, XIII, 52.

Hz. Muhammed yirmi yaşında olduğu sırada Hilfü'l-fudûl adı verilen antlaşma için yapılan toplantıya katıldı. Toplantı Mekke'ye hac ve ticaret için gelen zayıf ve güçsüz kimselere yapılan haksızlıklar, ayrıca sık sık ortaya çıkan kabileler arası savaşlar karşısında Hz. Peygamber'in amcası Zübeyr b. Abdülmuttalib'in girişimiyle Mekke'nin en zengin, yaşlı ve nüfuzlu kabile reisi durumundaki Abdullah b. Cüd'ân et-Teymî'nin başkanlığında yapıldı. "Erdemli insanların yemini" anlamına gelen bu hareket içinde yer alanlar, yerli veya yabancı olsun haksızlığa uğrayan herkesi koruyacaklarına, hakkı verilmeye kadar tek bir el gibi hareket edeceklerine ve birbirlerine maddî yardımda bulunacaklarına yemin etmişlerdi. Rasûl-i Ekrem peygamberliğinden sonra da bu ittifaktan övgüyle bahsetmiş ve şöyle demiştir: "Ben Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde yapılan antlaşmaya katılmıştım ki, bunu güzel ve kızıl develere değişmem. Bugün de böyle bir antlaşmaya çağrılısam tereddüt etmeden giderim".¹¹ Hz. Peygamber bu cemiyet mensupları ile birlikte veya tek başına Mekke'de birçok haksızlığın önüne geçmiştir.¹²

Hz. Muhammed Mekke'deki birçok Kureyşli gibi ticaret ile meşgul olmuştur. Kumaş ve tahıl ticaretiyle uğraşan Ebû Tâlib'e yardım etmek sûretiyle ticaret hayatına başlayan Hz. Muhammed amcasının yaşlandığı yıllarda kendisi ticarete devam etti. Bu dönemde Hz. Muhammed'in çeşitli yerlere ticaret amacıyla seyahat ettiği bilinmektedir. Ergenlik çağında Hubâşe panayırına, bir veya iki defa Yemen'e, ayrıca Doğu Arabistan'daki Muşakkar ve Debâ panayırına, hatta Habeşistan'a gittiği tesbit edilmektedir. Bu seyahatler sebebiyle bir taraftan ticarî hayatın gereklerini öğrenirken, diğer taraftan Arabistan'ın muhtelif yerlerinde yaşayan insanları yakından tanıma, onların dil ve lehçelerini, dinî, siyasî ve sosyal durumlarını öğrenme imkânını elde ediyordu. Kaynakların ittifakıyla Câhiliyye döneminin yaygın kötülüklerinin hiçbirine bulaşmaksızın temiz bir hayat yaşayan ve yirmi beş yaşlarına gelen Hz. Muhammed çevresinde iffeti, mertliği, merhameti ve hak severliğinin yanı sıra ticaret hayatında da doğruluğu ve güvenilirliği sebebiyle "Muhammedü'l-emîn" veya sadece "el-Emîn" unvanıyla bilinmekteydi.¹³

¹¹ İbn Hişâm, I-II, 134

¹² Bazı örnekler için bk. Muhammed Hamidullah, "Hilfü'l-Fudûl", DİA, XVIII, 31-32.

¹³ Ahmed b. Hanbel, III, 425; Hamidullah, I, 56-57.

Hz. Hatice İle Evlenmesi

Hz. Hatice, Kureş'in ileri gelenlerinden Huveylid b. Esed'in kızı olup soyu dedelerinden Kusay'da Hz. Peygamber'in nesebi ile birleşir. Hz. Peygamber'den önce iki defa evlilik yapmış olan Hz. Hatice soylu, güzel ve zengin bir hanımdı. İkinci kocasının ölümünden sonra Kureş'in ileri gelenlerinden evlilik teklifleri almakla birlikte olumlu cevap vermemekteydi. Güvenilir bulunduğu kimselerle ticaret yaparak yaşamını sürdüren Hatice, bu sıralarda bir tavsiye üzerine çevresinde üstün ahlâk sahibi ve güvenilir bir genç olarak tanınan Hz. Muhammed'le ortaklık antlaşması yaptı ve kölesi Meysere ile birlikte ticaret için Suriye'ye gitmesini istedi. Hz. Muhammed'in bu yolculuğu ticarî açıdan oldukça başarılı geçti. Bu sonuçtan memnun kalan Hz. Hatice Hz. Peygamber'in dürüst ve doğru sözlü olduğunu gördü. Meysere'nin Hz. Muhammed'in ahlâkı ve davranışları hakkında hayranlık uyandıran övgü dolu sözlerini de dinleyen Hatice, Hz. Muhammed'e daha çok güven duydu ve ona karşı takdir hisleri gün geçtikçe arttı. Rivâyete göre bir süre sonra da bizzat kendisi veya Nefise bint Ümeyye (Münye) adlı bir kadın aracılığıyla Hz. Muhammed'e evlilik teklifinde bulundu. Beklemediği bir durumla karşılaşan Hz. Muhammed biraz düşündükten sonra teklifi kabul etti. Ebû Tâlib ve diğer amcaları, babası vefat etmiş olduğu için Hatice'yi amcası Amr b. Esed'den istediler. Cevabın olumlu olması üzerine de evlilik gerçekleşti. Hz. Muhammed Ebû Tâlib'in evinden Hz. Hatice'nin evine taşındı; böylece mutlu yuva kurulmuş oldu. Bu sırada Hz. Peygamber'in yirmi beş, Hatice'nin de kırk yaşında olduğu kaydedilmektedir. Hatice'nin daha küçük yaşlarda olduğuna dair rivâyetler de vardır. Hz. Peygamber ve Hz. Hatice'nin bu evliliğinden Kâsım, Zeynep, Rukıyye, Ümmü Külsûm, Fâtıma, Abdullah (Tayyib) ve Tâhir adlı çocukları dünyaya geldi. Abdullah ve Tâhir peygamberlikten önce vefat etti. Bazan Tayyib ve Tâhir iki ayrı çocuk olarak zikredilmekle birlikte bunların Abdullah'ın lakabı olduğu da kaydedilmektedir. Hz. Peygamber'in en küçük kızı Fâtıma dışındaki çocukları kendisinden önce vefat etmiş, Hz. Fâtıma ise babasının vefatından sonra altı ay kadar daha yaşamıştır. Hz. Peygamber, ilk oğlu Kâsım dolayısıyla "Ebû'l-Kâsım" künyesini almıştır. Hz. Hatice ile evliliği sırasında Hz. Peygamber'in ailesine iki kişi daha katılmıştır. Bunlardan biri Hz. Hati-

ce'nin kendisine hediye ettiği ve onun da hürriyetine kavuşturup evlâtlık edindiği Zeyd b. Hârise'dir. Diğeri ise Mekke'de ortaya çıkan kıtlık yüzünden maddî sıkıntı ile karşılaşan amcası Ebû Tâlib'e destek olmak üzere yanına aldığı ve o sıralarda beş yaşında olduğu rivâyet edilen Ali b. Ebû Tâlib'dir. Hz. Peygamber daha sonra kızı Fâtıma'yı Hz. Ali ile evlendirmiş ve soyu bu evlilikten doğan, çok sevdiği torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile devam etmiştir.¹⁴

Hz. Hatice yirmi beş yıla yakın bir süre evli kaldığı Hz. Peygamber'e her zaman maddî ve manevî açıdan destek oldu. Hz. Peygamber'e ilk inanan kimse Hz. Hatice olup en sıkıntılı zamanlarda onun yanında yer aldı. Hz. Peygamber'in ilk eşi ve İbrahim dışındaki çocuklarının annesidir. Hz. Peygamber onun iyiliklerini ve vefasını hiçbir zaman unutmadı. Bilindiği gibi Hz. Peygamber onun sağlığında başka bir kadınla evlenmemiş, onun vefatından bir süre sonra da çeşitli sebeplere dayalı olarak evlilikler yapmıştır. Hz. Hatice'yi her zaman hayırla yâd eden Hz. Peygamber bir defasında şöyle demiştir: "Allah bana ondan daha hayırlısını vermemiştir: Herkes benim peygamberliğimi inkâr ederken, o bana inandı. Herkes beni yalanlarken o tasdik etti. İnsanlar mallarını esirgerken o malıyla bana destek oldu. Allah bana ondan çocuklar nasib etti".¹⁵

Kâ'be Hakemliği

Hz. Muhammed'in otuz beş yaşlarında iken gerçekleştirilen Kâ'be tamiri sırasında Kureyşliler arasında yaptığı hakemlik önemli bir mahiyet taşımaktadır. Milâdî 605 yılında Kureyşliler, yangın ve sel baskınlarından zarar gördüğü için Kâ'be'yi yeniden inşâ etmek istediler. O sırada bir Bizans gemisinin Cidde yakınlarındaki Şu'aybe limanında karaya oturduğu haberi Mekke'ye ulaştı. Rivâyete göre gemi Habeşistan'daki bir kilise tamirinde kullanılmak üzere mermer, kereste ve demir yüklü olup Bizans İmparatorunun emriyle Mısır'dan gönderilmişti. Velîd b. Mugîre ve arkadaşları Şu'aybe'ye giderek geminin kerestelerini satın aldıkları gibi gemide bulunan marangoz ve inşaat ustası Bâkûm er-Rûmî'yi de Kâ'be'nin tamiri için Mekke'ye davet ettiler. Hz. Peygamber'in de amcası Abbas'la birlikte taş taşıyıp

¹⁴ İbn Hişâm, I-II, 187-192; İbn Sa'd, I, 131-134; Avcı, s. 113-122.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, VI, 117-118.

yardımcı olduğu tamir sırasında Kâ'be yeniden inşâ edildi, ancak Hacerü'l-esved'in yerine yerleştirilmesi hususunda anlaşmazlık çıktı. Bu şerefli görevi hiçbir kabile başkasına bırakmak istemedi, hatta bu yüzden savaşmayı bile göze alanlar oldu. Nihayet Kureyş'in ileri gelenlerinden Ebû Ümeyye b. Mugîre, "Benî Şeybe kapısından Kâ'be'ye ilk giren kimsenin vereceği karara uyulmasını" teklif etti; Kureyşliler bu teklifi benimseyip beklemeye başladılar. Kapıdan Hz. Muhammed'in girdiği görülünce orada bulunanlar "İşte el-Emîn, işte Muhammed geldi!" diyerek memnuniyetlerini ifade ettiler. Hz. Peygamber, bir örtü getirterek Hacerü'l-esved'i onun üzerine koydu, bütün kabile reislerinin iştirakiyle örtüyü kaldırdı, konulacağı hizaya gelince de taşı kendi elleriyle alıp yerine yerleştirdi. Böylece Kureyşliler arasında çıkmak üzere olan bir çatışmanın da önüne geçilmiş oldu.¹⁶

Kâ'be'nin tamiri ve Hacerü'l-esved'in yerine konulmasından sonra onun, Allah hakkında düşünmeye, O'na nasıl iman ve ibadet edileceğini araştırmaya daha fazla yöneldiği fark edilmekteydi. Mekkeliler'in ve diğer birçok Arap kabilesinin putlarına hiç ilgi göstermeyen Hz. Muhammed, aklı ve hisleriyle putlara tapmanın faydasızlığı sonucuna ulaşmıştı. Belki de tek tanrı inancına dayalı Hz. İbrâhim'in dini üzere olmaya çalışan az sayıdaki Hanîfler gibi düşünüyordu. Ancak neyi ve nasıl yapacağını bilememenin ıstırabını yaşarken inzivaya çekilmekten hoşlanmaya başladı ve risâletinin birkaç yıl öncesinden itibaren her ramazan ayında, dedesi Abdülmuttalib ve diğer bazı Kureyşliler'in yaptığı gibi, Hira dağındaki mağarada münzevi bir hayat yaşamaya başladı. Yiyeceği tükenince şehre iniyor, fakirlere yardımda bulunuyor, Kâ'be'yi tavaf ediyor ve evden yiyecek alarak tekrar mağaraya dönüyordu. Zaman zaman Hatice'yi de yanına alıyordu.¹⁷ Hz. Âişe'nin rivâyetine göre Rasûlullah bu dönemde bir ara "sâdık (doğru) rüyalar" görmeye başlamış, altı ay devam eden bu süreçte gördüğü rüyalar aynen çıkmıştır.¹⁸ Kaynaklarda ayrıca Hz. Peygamber'in bu dönemde kendisini "Esselâmü aleyke yâ Rasûlallâh=Sana selâm olsun ey Allah'ın elçisi" şeklinde selamlayan sesler duyduğu, etrafına dönüp bakınca kimseyi göremediği için merak içerisinde kaldığı, bu seslerin ağaçlar ve kayalıklardan geldiğine dair rivâ-

¹⁶ İbn Hişâm, I-II, 192-197; İbn Sa'd, I, 145-148; Hamidullah, I, 68-70; Köksal, II, 174-184.

¹⁷ Mustafa Fayda, "Muhammed", DİA, XXX, 410.

¹⁸ Buhârî, "Bed'u'l-vahy", 3, "Tefsîr", 96/1; Müslim, "İmân", 160.

yetler de yer almaktadır.¹⁹ Buraya kadar anlatılan ve bir kısmı olağanüstü nitelik taşıyan hususlardan hareketle bu dönemin vahye hazırlık süreci olduğunu söylemek mümkündür.

Hz. Muhammed'in Hira'da bulunduğu 610 yılı Ramazan ayının son on günü içinde muhtemelen yirmi yedinci gece, bazı rivâyetlere göre pazartesi günü sabaha karşı Cebrâil gelerek ona Allah tarafından peygamber olarak görevlendirildiğini haber verdi. Böylece asırlardır devam edegelen ve kıyamete kadar da devam edecek olan İslâm'ın nuru Hira Dağı'nda doğmuş ve Mekke'den etrafa yayılarak bütün insanlığı aydınlatmaya başlamıştır.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in doğup büyüdüğü çevre ve onun bu çevrede ilk vahyin gelişine kadar yaşadığı hayatı şöyle özetlemek mümkündür: Hz. Peygamber Câhiliyye toplumunda dünyaya geldi. Bu dönemde Allah'ın birliğine dayanan tevhîd inancının yerini şirk almış, tevhidin merkezi olan Kâ'be putperestliğin merkezi hâline gelmişti. İnsanlar haklının değil, zengin ve güçlüünün yanında idi. Kabile asabiyeti, haklı veya haksız olduğuna bakmadan kabilesini desteklemeyi gerektiriyordu. Kadınlara ikinci sınıf muamelesi yapılıyor, kız çocuğuna sahip olmak utanç vesilesi olarak görülüyordu. Hatta bazı kabilelerde kız çocukları diri diri toprağa gömülüyordu. Köle ve cariyeler efendilerinin insafına terk edilmişti. İçki, kumar, faiz, fuhuş, yağmacılık ve çapulculuk yaygın hâle gelmişti. Kısacası toplumda kötülükler hâkim olmuştu. İyilik, doğruluk, adalet ve hukuk gibi kavramlar bilinmekte ve az da olsa bu hususlara riâyet eden insanlar var olmakla birlikte bu değerler toplumda etkin konumda değildi. Hz. Peygamber kırk yaşına kadar böyle bir toplumda yaşadı. Ancak o, Câhiliyye toplumuna hakim değerleri değil hak, hukuk, adalet, iyilik doğruluk, emanet ve emniyet gibi evrensel değerleri benimsedi. Hiçbir zaman putlara tapmadı, akrabalık bağıni zedeledi, komşuluk haklarına riâyet etti, zalim kim olursa olsun ona karşı durdu, zayıfları korudu, elinden ve dilinden insanlar emin oldu, hiçbir zaman yalan söylemedi, iftira atmadı, yetim malı yemedi. Etrafı kötülüklerin sardığı bir ortamda örnek bir insan olarak yaşadı ve tek başına da kalsa haktan, doğruluktan ayrılmadı. Öyle ki, toplumda Muhammedü'l-Emin veya kısaca el-Emîn adıyla anılmaya başladı. O'na âl ve ashâbına salât ve selâm olsun.

¹⁹ İbn Hişâm, I-II, 234.

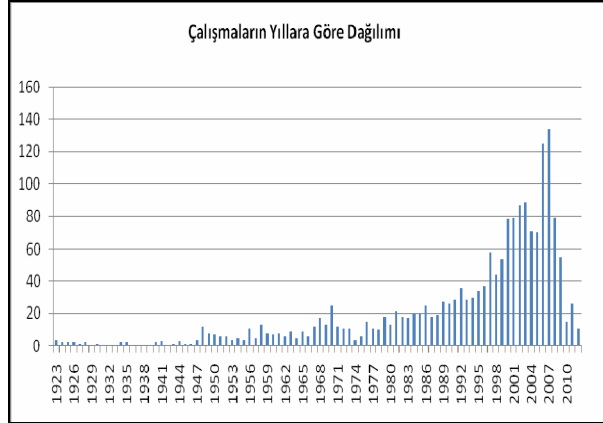
4. TEBLİĞ

SON ELLİ YILDA TÜRKİYE'DE SİYER ÇALIŞMALARI

Adnan DEMİRCAN♦

Giriş

Cumhuriyet döneminde siyer alanında dikkate değer bir literatür oluşmuştur. Bununla birlikte Cumhuriyet'in kuruluşundan Demokrat Parti'nin kurulduğu (1946) yıllara kadar siyer alanındaki yayınların sayısı oldukça azdır. 1947 yılından başlayarak yayınlarda artış olduğu görülmektedir. Siyerle ilgili hazırlanan çalışmalar, ağırlıklı olarak son elli yılda telif edilmiştir.

♦ Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. ademircan@harran.edu.tr

Bu tebliğde,** son elli yılda Türkiye’de hazırlanan kitap, makale, tebliğ ve tezler hakkında sayısal verilerden hareketle bir tablo ortaya konmaya çalışılacaktır. Veriler, bazı kataloglar taranmak sûretiyle elde edilmiş olup bilimsel e-dergilerde yayımlanan makaleler hariç, son yıllarda gittikçe yaygınlık kazanan internet ortamındaki yayımlar, bu çalışma için veri kaynağı olarak kullanılmamıştır.

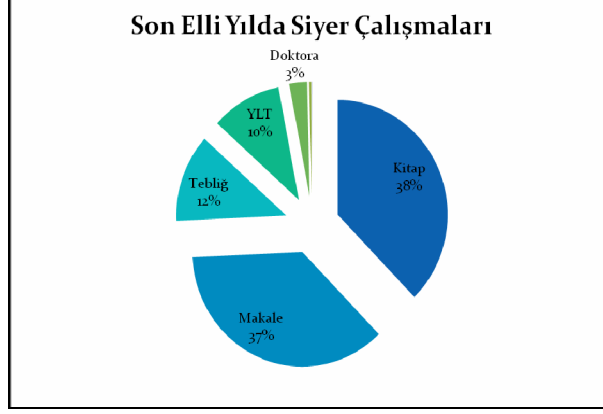
Tespit ettiğimiz 1670 çalışma, sayısal veri hâline getirilerek değerlendirilmeler yapılmıştır. Yayın tarihi belirtilmemiş ya da yayın tarihini tespit edemediğimiz çalışmalar bu sayıya dâhil değildir. Ayrıca 2009-2010 yılına ait verilerde dikkatten kaçan bazı çalışmalar olabileceğini baştan hatırlatmak istiyoruz.

Veriler, büyük ölçüde İslâm tarihçileri, hadisçiler, tefsirciler ve kısmen fıkıhçılar tarafından hazırlanan çalışmalardan oluşmaktadır. Ancak Hz. Peygamber’in hayatıyla ilgili yapılan akademik çalışmaların önemli bölümü İslâm tarihçileri tarafından kaleme alınmıştır.

A. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Tespit ettiğimiz çalışmaların %38’i (630) kitap, %37’si (610) makale, %12’si (207) tebliğ, %10’u (173) Yüksek Lisans tezi, %3’ü (44) Doktora tezi- dir. Bundan başka Öğretim Üyeliği tezi olarak hazırlanmış; ancak YÖK’ün kuruluşundan sonra Doktora tezi olarak kabul edilen 5 çalışma ve 1 Doçentlik tezi bu dönemde hazırlanmıştır. Doktora tezleri, Yüksek Lisans tezlerinin üçte birinden azdır.

** Bu tebliğin hazırlanması sırasındaki katkılarından dolayı değerli meslektaşım Dr. Mahmut ÖZTÜRK’e teşekkür ederim.

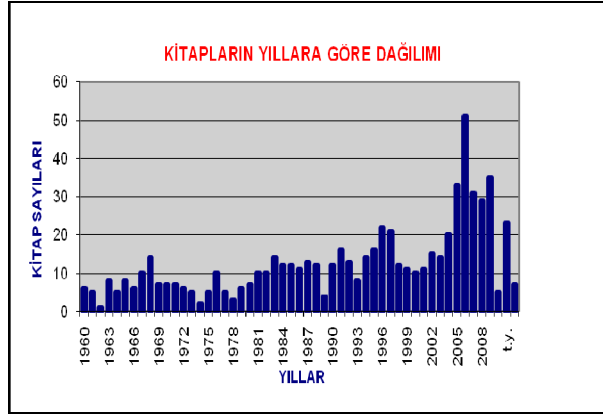
Son elli yılda siyer çalışmalarındaki artışın sebepleri arasında halkın taleplerinin yanı sıra tek parti dönemindeki kısıtlamaların çok partili dönemde azalmış olması da zikredilebilir. Çalışmaların sayısında altmışlı yıllardan itibaren bir artış var ise de 1960 ihtilalinden sonra biraz azalma olmuştur. Ancak bu gerileme kalıcı olmamış; takip eden yıllarda artış devam etmiştir. Yetmişli yıllarda ideolojik çatışmaların yoğun olduğu dönemde, muhtemelen İslâmcılığın dünyadaki gelişimine paralel olarak fikrî kitapların yayımının tercih edildiği söylenebilir. Doksanlı yılların sonundan başlayarak ortaya çıkan birkaç yıllık düşüşün 28 Şubat süreciyle ilişkili olması muhtemeldir.

İnceleme konumuz olan dönemde İlahiyat Fakülteleri ve Yüksek İslâm Enstitüleri ile İmam-Hatip Liselerinin sayısının artması, hem çalışma sayısını önemli ölçüde artırmış; hem de talebin artmasına imkân sağlamıştır. Öte yandan hazırlanan çalışmaların içinde akademik hayatın gereği olarak hazırlanan tez, makale ve tebliğ türü çalışmaların sayısını dikkate aldığımızda özellikle YÖK döneminde ciddi bir artış olduğunu görüyoruz.

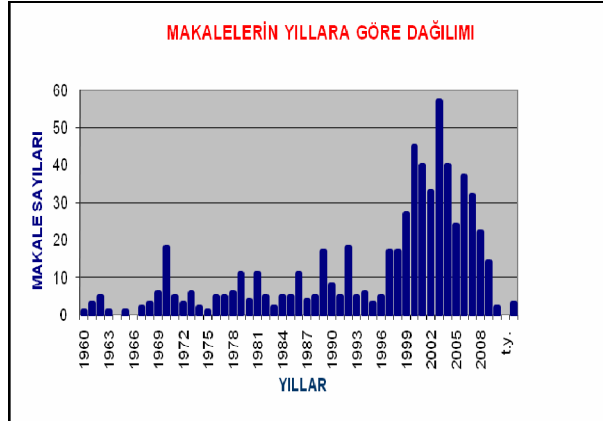
Diyanet İşleri Başkanlığı'nun 1989 yılından beri organize ettiği ve son yıllarda yapılan bazı yeniliklerle kurumsallaştırdığı Kutlu Doğum Haftası kutlamaları çerçevesinde Hz. Peygamber'in hayatına daha fazla dikkat çekilmesi de son yıllardaki yayın artışının sebeplerinden biridir.

Son elli yıldaki çalışmalar ele alındığında yılbaşına yaklaşık 33,4 çalışma düşmektedir. Bu da Cumhuriyet döneminin tamamı dikkate alındığında %50 (22) daha fazladır. Sadece kitapları dikkate aldığımızda yılbaşına 12,6 kitap düşmektedir.

Kitap yayımı, genel tabloya uygunluk arz etmektedir. Yetmişli yıllar ile doksanlı yılların sonunda kitap yayımında bir düşme gözlemlenmektedir. Son elli yılda telif edilen çalışmalar içinde kitap sayısı daha çok ise de makale sayısının da kitap sayısı ile başa baş gittiği söylenebilir. Kitap sayısında son beş yıllık dönemde gözle görülür bir artış dikkat çekmektedir.

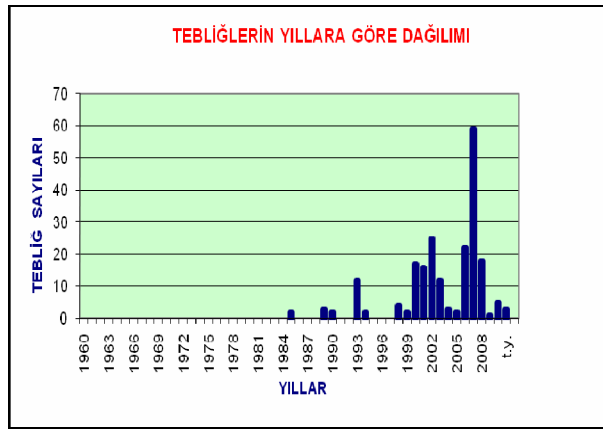

İkibinli yıllarda makale yayımında da ciddi bir artış olmuştur. Yayımlanan 610 makalenin yarısından fazlası (%56,40 [344]) son on yılda 2000-2009 yılları arasında yayımlanmıştır. Son yıllarda görülen makale yayımındaki artışın İlahiyat Fakültelerinde akademik ilerleme için makale yayımının şart koşulmasıyla ilgili olması muhtemeldir. Ayrıca Kutlu Doğum etkinliklerinin de makale yayımını teşvik edici bir etken olduğunu unutmamak gerekir.

Sempozyum, panel, çalıştay ve benzeri bilimsel toplantılarda sunulan bildirilerin sayısında son yıllarda ciddi bir artış olmuştur. Hem bu tür toplantıların organize edilmesinde, hem de tebliğci olarak İlahiyat Fakültelerinde görev yapan öğretim elemanlarının ciddi bir katkısı mevcuttur.

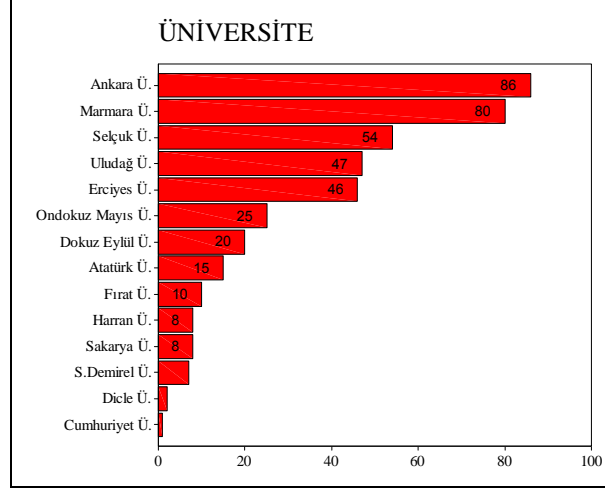
İncelediğimiz dönemde yayımlanmış 207 tebliğin 175'i (%84,5) 2000-2009 yılları arasında, son on yılda yayımlanmıştır.

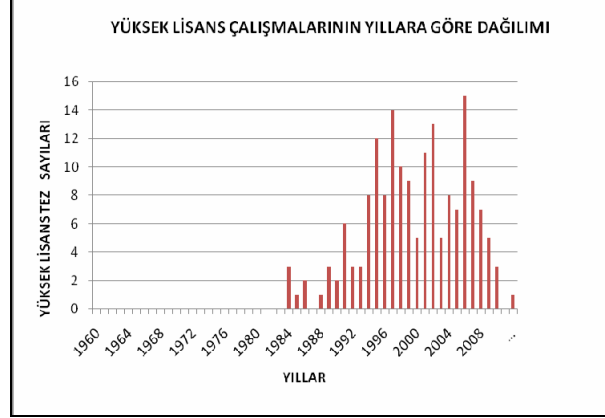
Siyer alanındaki tezler, büyük ölçüde eski sekiz İlahiyat Fakültesinin bağlı olduğu Üniversitelerde hazırlanmışsa da son yıllarda, daha sonra kurulan bazı Üniversitelerde de yoğun çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Daha önce 2003 yılına kadarki dönemi ele aldığımız bir çalışmada¹ yaptığımız tespitlere göre en çok Lisansüstü tez yaptıran Enstitüler sırasıyla Ankara, Marmara, Selçuk, Uludağ, Erciyes, Ondokuz Mayıs, Dokuz Eylül ve Atatürk Üniversitelerine bağlıdır.

YÖK döneminde 1993, 1995, 2000 ve 2005 yıllarında çıkarılan öğrenci af- larından sonra tez sayılarında artışlar gözlemlenmektedir.

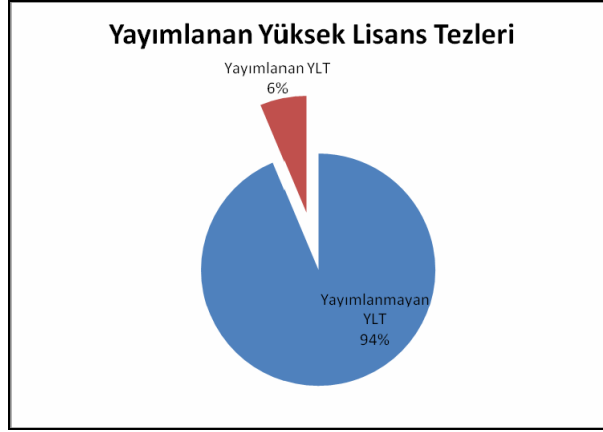
¹ Adnan Demircan, "İslâm Tarihi Bilim Dalında Hazırlanan Lisansüstü Tezler, Konuları ve Tez Konusu Belirlenmesinde Karşılaşılan Bazı Sorunlar", *İSTEM*, 5, 2005.

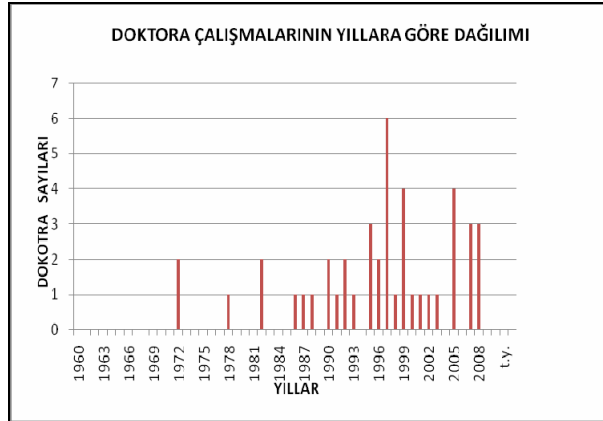
Cumhuriyet döneminde siyer alanında hazırlanan Yüksek Lisans tezlerinin tamamı (173) 1984-2010 yılları arasında hazırlanmıştır. Bunun sebebi Yüksek Lisans çalışmalarının YÖK'ün yeniden yapılandırılmasıyla birlikte başlamasıdır.

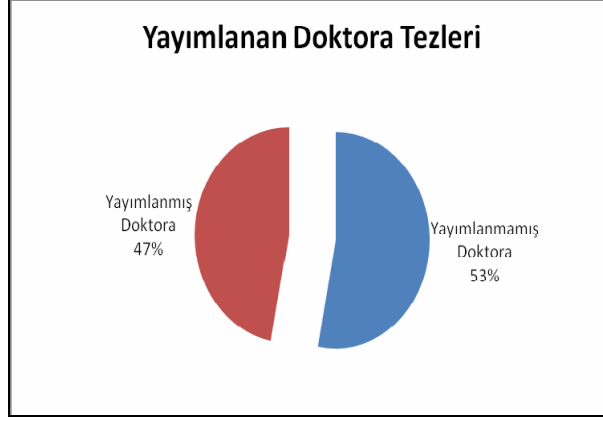
Yüksek Lisans Tezlerinin %6'sı (11) yayımlanmıştır. Yayımlanan Yüksek Lisans tez sayısı, Doktora tezlerine göre azdır. Bunun sebebinin Yüksek Lisans tez konularının yayıma uygun olmaması ve tezlerin daha kısa sürede, araştırmacıların daha az tecrübeye sahip oldukları dönemde hazırlanmasıdır.

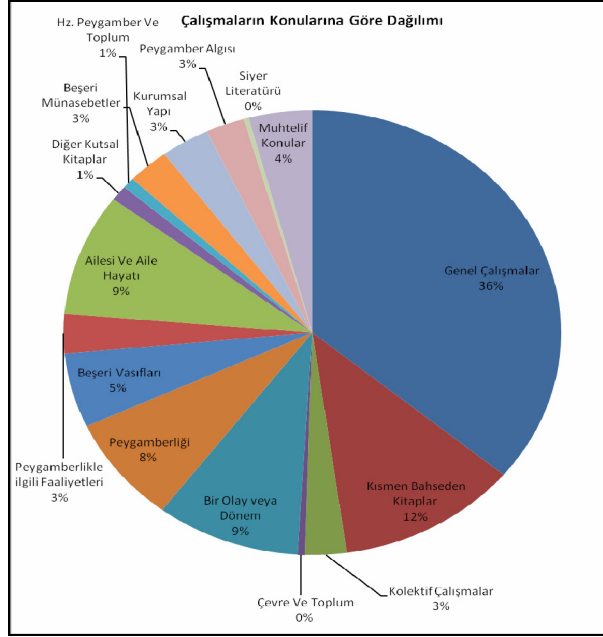
Ülkemizde siyer alanında hazırlanan Doktora tezlerinin %86,6'sı YÖK'ün kuruluşundan sonra 1986-2008 yılları arasında hazırlanmıştır.

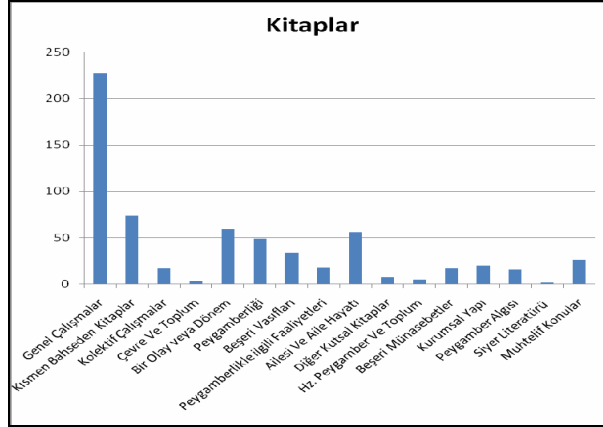
Doktora tezleri ile öğretim üyeliği tezlerinin (49) yarısına yakını (%47, [23]) yayımlanmıştır. Doktora tezlerinin yarısının yayımlanmış olması, siyer algısının bilimsel bilgiyle buluşması açısından önemlidir. Bu sayıya Öğretim Üyeliği tezi olarak hazırlanıp daha sonra Doktora tezi olarak da kabul edilen beş çalışma dâhildir.

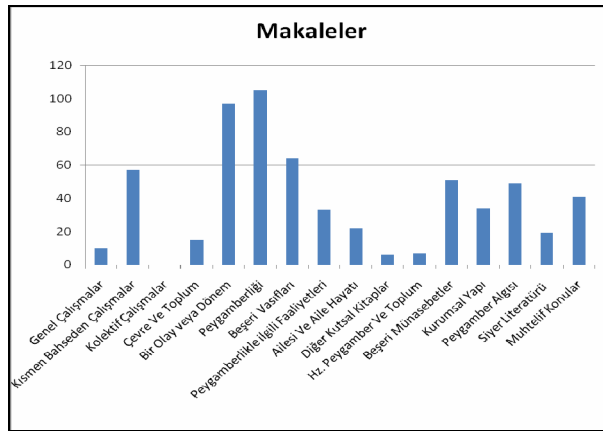
B. Çalışmaların Konularına Göre Dağılımı

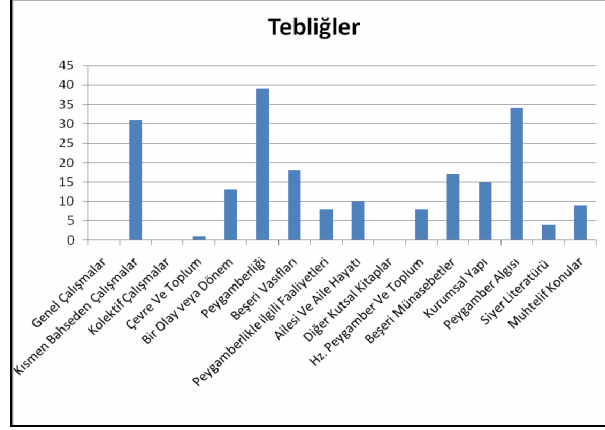
Yayımlanan kitaplar arasında Hz. Peygamber'in hayatının bir bütün olarak ele alındığı çalışmaların sayısı epey fazladır (%36 [227]). Bunları Hz. Peygamber'in hayatına kısmen yer veren kitaplar (%11,7 [74]) ile Hz. Peygamber'in hayatının bir olayını ya da dönemini (%9,3 [59]), ardından Hz. Peygamber'in ailesi ve aile hayatı (%8,9 [56]) hakkında yapılan çalışmalar takip etmektedir.

Makaleler arasında Hz. Peygamber'in peygamberliğiyle (%17,2 [105]) ilgili konuların incelendiği çalışmalarla Hz. Muhammed'in hayatının belirli bir olayı veya döneminin (%15,9 [97]) ele alındığı çalışmalar fazladır. Hz. Peygamber'in beşerî vasıfları, insanlarla ve diğer gruplarla ilişkileri de dikkat çeken makale konularıdır.

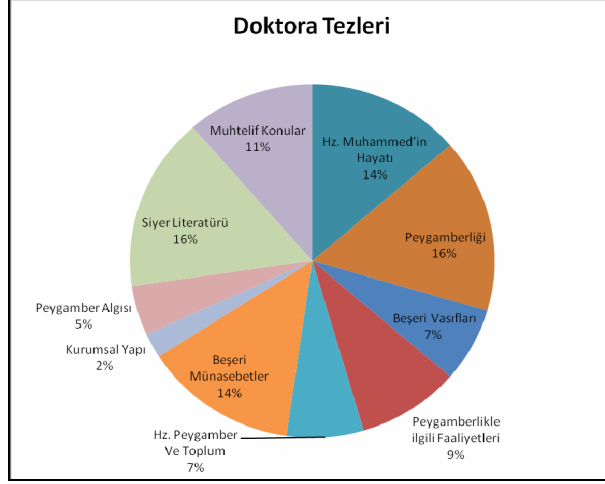
Tebliğler arasında dikkat çekici bir şekilde Hz. Peygamber'in peygamberliği (%18,8 [39]) ile ilgili konuların yanı sıra peygamber algısı (%16,4 [34]) çok çalışılan konulardır.

Yüksek Lisans tez çalışması konusu olarak Hz. Peygamber'in hayatının bir dönemi ya da olayının (%18,5 [32]) yanında peygamberliği (%16,2 [28]) ve beşerî münasebetleriyle (%16,2 [28]) ilgili konuların daha çok tercih edildiği görülmektedir.

Doktora tezi olarak tercih edilen konuların başında siyer literatürü (%15,9 [7]) ile peygamberliğe (%15,9 [7]) dair konular gelir. Hz. Muhammed'in hayatının bir olayı ya da dönemi (%13,6 [6]) ve Hz. Peygamber'in beşerî münasebetleri (%13,6 [6]) de çalışma konusu olarak tercih edilen konular arasındadır.

C. Telif-Çeviri Çalışmalar

Son elli yıl içinde hazırlanan 1670 çalışmanın 163'ü çeviri olarak görünmektedir. Bazı makalelerin çeviren isimleri yazılmadığı için bu sayının biraz daha fazla olması gerekir. Sadece kitaplar bazında değerlendirildiğinde 630 kitabın 131'i (%20,8) çeviridir.

Sonuç

Ülkemizde son elli yılda dinî alandaki gelişmelere paralel olarak Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili telifatta da ciddi bir artış meydana gelmiştir. Kuşkusuz yayımın artmasında insanların talebinin önemli bir etkisi vardır. Ancak İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakültelerindeki artış, hem talebin oluşturulmasında, hem de karşılanmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Hız. Peygamber hakkında hazırlanan çalışmaların çokluğuna rağmen işin uzmanı İslâm Tarihçilerinin kaleme aldıkları çalışmaların beklediğimiz düzeyde olmadığını belirtmek isteriz. Sağlıklı bir peygamber imajının oluşturulmasında bilimsel çalışmaların önemi göz ardı edilemez. Bununla birlikte tebliğde, çalışmaların muhtevası ve nasıl bir peygamber algısı oluşturduğu hususu üzerinde durulmamıştır. Öte yandan belirli konulardan hareketle çalışmaların birbirini nasıl etkiledikleri konusunda yapılacak çalışmalarla sağlıklı sonuçlara ulaşılacağını düşünüyoruz.